

FENOMENOGRAFINEN ANALYYSI

Fenomenografisen analyysin lähtökohdat ja esimerkki aineiston
analyysistä sosiaalityön tutkimuksessa

PIA HAAPANIEMI
Tampereen yliopisto
Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö
Sosiaalityön pro gradu -tutkielma
Syyskuu 2013

HAAPANIEMI, PIA: Fenomenografinen analyysi. Fenomenografisen analyysin lähtökohdat ja esimerkki aineiston analyysistä sosiaalityön tutkimuksessa

Pro gradu -tutkielma, 77 s., 1 liitesivu

Sosiaalityö

Ohjaaja: Kyösti Raunio

Syyskuu 2013

Teoreettisen tutkimuksen aiheena on fenomenografinen tutkimus ja erityisesti fenomenografinen analyysi. Fenomenografisen tutkimuksen on kehittänyt Ference Marton tutkimusryhmineen kasvatustieteessä, jossa sitä on myös eniten käytetty. Fenomenografisen tutkimuksen keskiössä on kiinnostus yksilöiden käsityksiin erilaisista ilmiöistä. Tutkimustehtävänä on selvittää, millaista fenomenografinen analyysi on ja miten sitä voidaan soveltaa sosiaalityön tutkimuksessa.

Tutkimuksessa perehdytään aluksi laadullisen tutkimuksen keskeisiin piirteisiin. Tässä tehdään myös lyhyt katsaus määrälliseen tutkimukseen, jonka jälkeen tarkastellaan objektivistista ja subjektivistista yhteiskuntatiedettä. Grounded theorya ja fenomenologiaa tarkastellaan esimerkkeinä laadullisesta tutkimustavasta sekä vertaillaan niitä fenomenografiaan. Toiseksi perehdytään fenomenografian keskeisiin piirteisiin tarkastelemalla sen tieteenfilosofisia lähtökohtia. Lisäksi tarkastellaan, millaista fenomenografia on laadullisena tutkimussuuntauksena. Kolmanneksi perehdytään siihen, miten fenomenografisen analyysin vaiheita on fenomenografisessa kirjallisuudessa kuvattu ja miten sitä on tehty hoito- ja kasvatustieteellisissä sekä sosiaalityön tutkimuksissa. Lopuksi selvitetään, miten fenomenografista analyysiä voisi soveltaa sosiaalityön tutkimuksessa. Tätä tarkoitusta varten on tutkimuksessa tehty fenomenografinen aineiston analyysi, joka esitellään yhtenä tapana tehdä fenomenografista analyysiä. Fenomenografista analyysiä varten kerätty aineisto koostuu informanttien ottamista valokuvista ja näiden pohjalta tehdyistä teemahaastatteluista.

Tutkimuksen tuloksena todetaan fenomenografisen tutkimuksen täyttävän laadullisen tutkimuksen tunnusmerkit ja sijoittuvan konstruktionistiseen perinteeseen. Keskeinen kiinnostuksen kohde tutkimuksessa on, miten analyysiä voi tehdä ja miten sen vaiheista voi raportoida. Tässä tutkimuksessa analysoitu empiirinen aineisto ja sen pohjalta tehdyt havainnot osoittavat, ettei fenomenografista analyysiä ja sen vaiheita ole mahdollista selostaa kovin yksityiskohtaisesti. Toinen kiinnostuksen kohde oli fenomenografisen tutkimussuuntauksen soveltuminen sosiaalityön tutkimukseen. Tutkimuksen tuloksena voidaan todeta fenomenografisen tutkimuksen sopivan sosiaalityön tutkimukseen, koska siinä, kuten sosiaalityössä ollaan kiinnostuneita ihmisten kokemuksista ja käsityksistä.

Asiasanat: Fenomenografia, kvalitatiivinen tutkimus, analyysi, sosiaalityö

UNIVERSITY OF TAMPERE

School of Social Sciences and Humanities

HAAPANIEMI, PIA: Phenomenographic Analysis. The Starting Points of Phenomenographic Analysis and an Example of Material Analysis in Social Work Research.

Masters thesis, 77 pages, 1 pages appendices

Social Work

Supervisor: Kyösti Raunio

September 2013

The subject of this theoretical study is phenomenographic research and especially phenomenographic analysis. Phenomenographic research was developed by Ference Marton and his research group for pedagogy, which is the field where it has most extensively been applied. Phenomenographic research centres on individuals' conceptions of various phenomena. The purpose of this study is to discover what phenomenographic analysis involves and how it can be applied in social work research.

This study begins with an examination of the key characteristics of qualitative research. A brief overview of quantitative research is also made, which is followed by an examination of objectivist and subjectivist social science. Grounded theory and phenomenology are explored as examples of the qualitative method of research and compared to phenomenography. Secondly, the key characteristics of phenomenography are discussed through an examination of its scientific-philosophical starting points, and the features of phenomenography as a qualitative research approach are explored. The third point of consideration is the way the stages of phenomenographic analysis have been described in phenomenographic literature, as well as how phenomenographic analysis has been applied in research on nursing science, pedagogy and social work. Lastly, the ways in which phenomenographic analysis could be applied in social work research is discussed. For this purpose, a phenomenographic material analysis is conducted in this study and presented as one way of performing a phenomenographic analysis. The material collected for the phenomenographic analysis consists of photographs taken by the informants and the focused interviews based on these.

The result of the study is that phenomenographic research meets the criteria for qualitative research and is a part of the constructionist tradition. A central object of interest in this study is the way analysis can be performed and how its stages can be reported. The empirical material analysed in this study and the findings made on the basis of it prove that phenomenographic analysis and its stages cannot be described in much detail. Another object of interest was how well the phenomenographic research approach lends itself to the study of social work. It was found in this study is that phenomenographic research is suitable for the study of social work because, like social work itself, it is based on an interest in people's experiences and conceptions.

Keywords: phenomenography, qualitative research, analysis, social work

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
1.1 Tutkimuksen lähtökohta.....	1
1.2 Tutkimustehtävä.....	2
1.3 Tutkimuksen näkökulma ja rakenne	2
2 LAADULLISEN TUTKIMUSOTTEEN KESKEISET PIIRTEET	4
2.1 Laadullinen ja määrällinen tutkimus.....	4
2.1.1 Jako laadulliseen ja määrälliseen tutkimusotteeseen	4
2.1.2 Laadullinen tutkimus.....	6
2.1.3 Määrällinen tutkimus	9
2.2 Objektivistinen ja subjektivistinen yhteiskuntatiede.....	11
2.2.1 Ontologia.....	12
2.2.2 Epistemologia.....	14
2.2.3 Ihmiskäsitys	15
2.2.4 Metodologia	17
2.3 Kolme esimerkkiä laadullisesta tutkimustavasta	18
2.3.1 Grounded theory	18
2.3.2 Fenomenologia.....	21
2.3.3 Fenomenografia	24
3 FENOMENOGRAFISEN TUTKIMUKSEN KESKEISET PIIRTEET.....	27
3.1 Fenomenografisen tutkimuksen muotoutuminen.....	27
3.2 Fenomenografisen tutkimuksen tieteenfilosofiset lähtökohdat.....	28
3.3 Fenomenografisen tutkimus laadullisena tutkimusmenetelmänä	32
4 FENOMENOGRAFINEN ANALYYSI	38
4.1 Fenomenografisen analyysin vaiheet.....	38
4.2 Fenomenografisen analyysi hoito- ja kasvatustieteellisissä tutkimuksissa	40
4.3 Fenomenografisen analyysi sosiaalityön tutkimuksissa	42
5 FENOMENOGRAFISEN ANALYYSIN TOTEUTTAMINEN.....	44
5.1 Aineisto	45
5.1.1 Aineiston keruun perusteet.....	45
5.1.2 Valokuvat	47
5.1.3 Haastattelut.....	49
5.1.4 Eettiset kysymykset.....	53
5.2 Analyysin eteneminen	53

5.3 Käsitteitä elämästä yhden vanhemman perheessä.....	57
5.3.1 Isän arjesta puuttumisen merkitys.....	57
5.3.2 Sukupuolen merkitys.....	59
5.3.3 Yhden vanhemman perheen resurssit.....	60
5.3.4 Suhtautuminen yhden vanhemman perheisiin yhteiskunnassa	61
5.3.5 Yhden vanhemman perheen edut	62
6 JOHTOPÄÄTÖKSET.....	64
LÄHTEET.....	68
LIITE.....	77

1 JOHDANTO

1.1 Tutkimuksen lähtökohta

Sosiaalityöllä on Suomessa jo useamman vuosikymmenen ajan ollut itsenäinen asema tieteenalana ja oppiaineena. Tämä asema on rakentunut sosiaalityön tutkimuksen varaan. Tästä huolimatta on perusteltua edelleen kehittää tutkimusta ja pyrkiä löytämään sille uusia suuntia. Tässä pro gradu -tutkielmassa tarkastelen yhtä laadullista tutkimusotetta ja erityisesti sen analyysimenetelmää, pohtien samalla sen hyödynnettävyyttä sosiaalityön tutkimuksessa. Tämä tutkimusote on fenomenografia.

Fenomenografiassa ollaan kiinnostuneita ihmisten erilaisia ilmiöitä koskevista käsityksistä. Fenomenografisessa tutkimuksessa ei pyritä saamaan tietoa todellisuudesta sinänsä vaan siitä, miten ihmiset todellisuuden kokevat ja millaisia käsityksiä he siitä muodostavat. Sosiaalityössä yksilön (asiakkaan) äänen saaminen kuuluville on tärkeää. Sosiaalityön tavoitteena on myös yhteiskunnallinen vaikuttaminen. Sosiaalityön institutionaalisessa arjessa tavoite voi kuulostaa idealistiselta, mutta tutkimuksen avulla se voi olla saavutettavissa. Mielestäni pyrkimyksen yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen pitäisikin olla jokaisen sosiaalityön tutkimuksen taustalla. Ihmisten, ja viime kädessä marginalisoitujen ihmisten, arkipäivän kuvaamisella sosiaalityön tutkimuksessa on oikeutuksensa, koska sen avulla voidaan kenties vaikuttaa yhteiskunnalliseen päätöksentekoon ja palveluiden kehittämiseen. Asiakkaan äänen kuuluville tuominen voi olla myös voimaannuttavaa, koska se tarkoittaa, että asiakkaan omaa asiantuntijuutta elämänsä suhteen kunnioitetaan.

Fenomenografia, kiinnostuksessaan ihmisten erilaisista arkipäiväisistä ilmiöistä muodostamiin käsityksiin, voi mielestäni tarjota metodisen vaihtoehdon sosiaalityön tutkimuksen tekemiseen. Vaikka fenomenografia ei ole pelkkä tutkimus- tai analyysimenetelmä, vaan koko tutkimusprosessia ohjaava lähestymistapa, olen tässä tutkimuksessa kiinnostunut erityisesti fenomenografisesta analyysistä, ja sen hyödyntämisestä sosiaalityön tutkimuksessa.

Alkujaan tarkoitukseni oli tehdä empiirinen tutkimus lähivanhempina toimivien äitien käsityksistä isän puuttumisesta ja sen vaikutuksista perheen arkeen. Aineistoni koostui kolmesta haastattelusta, jotka analysoin yrittäen samalla koko ajan saada lisää osallistujia tutkimukseen, tässä kuitenkin onnistumatta. Ratkaisuksi pro gradu -tutkielmani ohjaaja ehdotti, että tekisinkin tutkimuksen

fenomenografisesta analyysistä, käyttäen tekemääni analyysiä esimerkkinä siitä, miten fenomenografista analyysiä voisi käyttää sosiaalityön tutkimuksessa. Tällaisena tutkimukseni olisi pikemminkin teoreettinen kuin empiirinen, vaikkakin pitää sisällään myös empiirisen aineiston analyysin. Ajatus tuntui aluksi pelottavalta, koska minulla ei ollut mitään käsitystä siitä, miten lähtisin tällaista tutkimusta tekemään. Tartuin kuitenkin ideaan tyytyväisenä siitä, ettei jo tekemäni työ menisi hukkaan. Jäsennellessäni tutkimuksen rakennetta uudelleen muun muassa uuden sisällysluettelon avulla, alkoi tutkimusaihe tuntua aina vain kiinnostavammalta. Vaikka tämän kaltaisen teoreettisen työn tekeminen oli haastavaa, jälkikäteen voin todeta oppineeni prosessissa todella paljon, en pelkästään fenomenografisesta tutkimuksesta, vaan tutkimuksen tekemisestä yleensä. Mielestäni olen tässä tutkimuksessa kyennyt vastaamaan tutkimustehtävääni, jonka esittelen seuraavaksi.

1.2 Tutkimustehtävä

Tutkimukseni aiheena on fenomenografinen analyysi. Olen kiinnostunut fenomenografisesta tutkimuksesta yleensä, mutta erityisesti siitä, miten fenomenografinen analyysi on ymmärretty ja miten sitä on sovellettu sekä siitä, miten sitä voitaisiin käyttää sosiaalityön tutkimuksessa. Olen haastatellut lähivanhempina toimivia äitejä käyttäen haastattelun pohjana haastateltavien itse ottamia valokuvia. Esittelen näistä haastatteluista tekemäni analyysin yhtenä tapana soveltaa fenomenografista analyysiä sosiaalityön tutkimuksessa. Olen myös kiinnostunut siitä, miten valokuvien käyttö sopii aineiston keräämiseen fenomenografisessa tutkimuksessa. Tiivistän tutkimustehtävän seuraavalla tavalla: millaista fenomenografinen analyysi on ja miten sitä voidaan soveltaa sosiaalityön tutkimuksessa?

1.3 Tutkimuksen näkökulma ja rakenne

Tutkimukseni käsittää viisi lukua tämän johdantoluvun lisäksi. Toisen luvun *Laadullisen tutkimusotteen keskeiset piirteet* aloitan tarkastelemalla laadullista ja määrällistä tutkimusotetta. Erittelemällä näitä kahta tutkimuksen tekemisen tapaa erottavia piirteitä toivon voivani havainnollistaa sitä, mikä on nimenomaan laadulliselle tutkimukselle luonteenomaista. Seuraavaksi tarkastelen objektivistista ja subjektivistista yhteiskuntatiedettä kiinnittäen huomiota erityisesti erilaisiin perinteisiin jakoihin selventääkseni laadullisen tutkimuksen taustasitoumuksia. Päätän luvun tarkastelemalla kolmea erilaista laadullisen tutkimuksen lähestymistapaa, joilla kuitenkin on

yhteisiä piirteitä. Nämä kolme tutkimusotetta ovat grounded theory, fenomenologia ja fenomenografia. Tarkastelun tarkoituksena on tutkimusotteiden yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia kartoittamalla kertoa jotain olennaista paitsi grounded theorystä ja fenomenologiasta, niin ennen kaikkea fenomenografiasta.

Kolmannessa luvussa *Fenomenografisen tutkimuksen keskeiset piirteet* tarkastelen nimenomaan fenomenografista tutkimusotetta. Tämä luku on yksi tutkimukseni kolmesta keskeisimmästä luvusta, koska siinä hahmottelen fenomenografisen tutkimuksen olennaisimmat piirteet. Aluksi perehdyn fenomenografisen tutkimuksen muotoutumiseen. Tämän jälkeen siirryn tarkastelemaan fenomenografisen tutkimuksen tieteenfilosofisia lähtökohtia edellisen luvun teemojen pohjalta. Lopuksi tarkastelen fenomenografista tutkimusta laadullisena tutkimusmenetelmänä.

Neljännessä luvussa *Fenomenografisen analyysin tekeminen* perehdyn aluksi siihen, miten fenomenografisessa kirjallisuudessa on ohjeistettu fenomenografisen analyysin tekemiseen. Sitten tarkastelen miten fenomenografista analyysiä on tehty ja miten analyysin toteuttamisen vaiheita on tutkimusraporteissa kuvailtu hoito- ja kasvatustieteellisissä tutkimuksissa, joissa sitä on käytetty runsaasti. Lopuksi tarkastelen fenomenografisen analyysin tekemistä sosiaalityön tutkimuksissa.

Tutkimuksen viidennessä luvussa *Fenomenografisen analyysin toteuttaminen* esittelen empiiriseen aineistoon tekemäni fenomenografisen analyysin yhtenä mahdollisena tapana soveltaa fenomenografista analyysiä sosiaalityön tutkimuksessa. Aluksi esittelen aineiston, joka käsittää haastatteluiden lisäksi valokuvia. Kerron mikä näiden aineistojen rooli oli esimerkkitutkimuksessa ja perustelen miksi mielestäni juuri tämän kaltaiset aineistot sopivat fenomenografiseen tutkimukseen. Pohdin myös aineiston keräämiseen liittyviä eettisiä kysymyksiä. Seuraavaksi kuvailen analyysin etenemisen vaiheittain ja käyttäen havainnollistavia esimerkkejä aineistosta. Lopuksi esittelen analyysin tulokset. Kuudennessa, eli viimeisessä luvussa esitän tutkimuksen johtopäätökset.

2 LAADULLISEN TUTKIMUSOTTEEN KESKEISET PIIRTEET

Tässä tutkimukseni toisessa luvussa luon katsauksen kvalitatiivisen eli laadullisen tutkimusotteen keskeisiin piirteisiin. Tavoitteenani on ensinnäkin havainnollistaa niitä laadullisen tutkimuksen keskeisiä piirteitä, jotka erottavat laadullisen tutkimusotteen kvantitatiivisesta eli määrällisestä. Toiseksi tavoitteenani on paikantaa fenomenografinen tutkimusote erilaisten laadullisten tutkimusotteiden kentässä. Kiinnittämällä huomiota joihinkin keskeisiin laadullisen tutkimuksen piirteisiin ja sijoittamalla fenomenografisen tutkimuksen tähän keskusteluun, toivon voivani sanoa jotain olennaista fenomenografisesta tutkimusotteesta sosiaalityön tutkimuksen kannalta.

2.1 Laadullinen ja määrällinen tutkimus

2.1.1 Jako laadulliseen ja määrälliseen tutkimusotteeseen

Kuten edellä on käynyt ilmi, käytän tässä tutkimuksessa termejä laadullinen ja määrällinen termien kvalitatiivinen ja kvantitatiivinen sijaan. Jari Eskola ja Juha Suoranta (1998, 13) tosin toteavat näiden termien käytön saattavan johtaa lukijan ajattelemaan laadullisen tutkimuksen olevan jotenkin määrällistä laadukkaampaa. Tarkoitukseni ei kuitenkaan ole laittaa lähestymistapoja paremmuusjärjestykseen tai mihinkään muuhunkaan järjestykseen, vaan ainoastaan pyrkiä yhdenmukaisuuteen ja selkeyteen käyttämällä edellä mainittuja yleisesti hyväksytyjä ja vakiintuneita termejä. Tarkoitukseni ei ole tässä myöskään tehdä eroa erilaisten tutkimustapojen ja menetelmien välille sinällään, vaan pikemminkin valaista erojen kautta fenomenografisen tutkimuksen ja analyysin lähtökohtia. Tästä syystä en näe eroja perustavanlaatuisina jakoina, vaan lähinnä analyttisinä työkaluina, joiden avulla voin sijoittaa fenomenografisen tavan tehdä tutkimusta yhteiskunta- ja sosiaalitieteelliseen kenttään.

Käytännössä laadullisen ja määrällisen tutkimusotteen erottaminen tai jopa asettaminen toisensa poissulkeviksi tavoiksi tehdä tutkimusta onkin mielestäni ongelmallista. Esimerkiksi Alan Bryman (1998) toteaa, että määrällisen ja laadullisen tutkimuksen erottelu metodologiaa koskevassa nykykeskustelussa näyttäytyy epämääräisenä. Toisaalta sitä pidetään perustavanlaatuisena, itsestään selvänä keinona tehdä eroa sosiaalitutkimuksen eri lähestymistapojen välillä, toisaalta hyödyttömänä vastakkainasetteluna, joka on parhaat päivänsä nähnyt. (Mt. 138.) Tämä suhtautuminen näyttäytyy välillä suorastaan skitsofreenisenä (tässäkin luvussa referoimaani)

tutkimusta koskevaa kirjallisuutta luettaessa. Samat kirjoittajat, jotka pitävät laadullisen ja määrällisen tutkimusotteen vastakkainasettelua turhana, pystyvät kuitenkin kertomaan täsmälleen mikä niitä erottaa.

Esimerkiksi Eskolan ja Suorannan (1998) mukaan puhtaita dikotomioita tutkimuksen tekemisessä on vähän, joten kahtiajako laadullisen ja määrällisen välillä ei ole kovin tarkoituksenmukaista. Ideaaleina eroja on mutta käytännön tutkimuksessa kyse on jatkumosta kahden ääripään välillä. (Mt., 10.) Myös Pertti Alasuutari (1993, 10) epäilee jaon mielekkyyttä, koska useita metodisia ratkaisuja ei voida luokitella selvästi kumpaankaan tutkimustyyppiin kuuluviksi. Lisäksi kaikessa tieteellisessä, kuten myös kaikessa ihmistieteellisessä tutkimuksessa on paljon yhteisiä periaatteita, kuten pyrkimys loogiseen todisteluun ja objektiivisuuteen (mt., 15) vaikka edellä mainitut asiat voivat laadullisessa tutkimuksessa tarkoittaa eri asioita kuin määrällisessä.

Kuten edellä käy ilmi, ei jako ole käytännön tutkimuksen kannalta kovin hedelmällinen. Sirkka Hirsjärvi, Pirkko Remes ja Paula Sajavaara (1997) puhuvat kahdesta toisiaan täydentävästä lähestymistavasta. Laadullista tutkimusta voidaan käyttää määrällisen tutkimuksen esikokeena, menetelmiä voidaan käyttää rinnakkain tai määrällinen vaihe voi edeltää laadullista. (Mt., 133.) Kyösti Raunio (1999, 100) toteaa, etteivät nämä erilaiset tiedonmuodostuksen strategiat täysin sulje toisiaan pois, vaikka yleensä määrällinen tutkimus rajoittuu lähtökohtana olevaan teoriaan ja laadullinen tutkimus on pääsääntöisesti aineistolähtöistä.

Pragmaattisesti ajatellen sekä laadullisessa että määrällisessä tutkimuksessa tavoitteena on esittää kysymys ja sitten löytää siihen vastaus. Pertti Tötön (2000, 14) mukaan tutkimus onkin aina kysymysten esittämistä ja eri tutkimusotteet vastaavat eri kysymyksiin. Tutkimuksen tarkoitus ja siihen liittyen tutkimuskysymys ohjaavat tutkimusstrategisia valintoja eli mm. valintaa laadullisen ja määrällisen tutkimuksen välillä. Tarkoituksena voi olla kartoittaa, kuvailla, selittää tai ennustaa. (Hirsjärvi ym. 1997, 135.) Esimerkiksi kysymykseen kuinka monta tai kuinka paljon, on oletettavasti helpompaa vastata määrällisillä menetelmillä kuin laadullisilla, ja vastaavasti esimerkiksi kysymykseen miten jokin ilmiö koetaan, on helpompaa vastata laadullisen analyysin avulla.

Yhteen tutkimukseen voi kuitenkin sisältyä useampi kuin yksi tarkoitus ja tarkoitus voi myös muuttua tutkimuksen edetessä (Hirsjärvi ym. 1997, 135). Tapani Alkulan, Seppo Pöntisen ja Pekka Ylöstalon (2002) mukaan lähestymistapojen ja näkökulmien vaihdellessa ei mikään menetelmällinen ratkaisu voi olla ainoa oikea vaan käyttökelpoisia vaihtoehtoja saattaa olla useita.

Lisäksi yhdessä ja samassa tutkimuksessa voi olla sekä määrällisiä että laadullisia kysymyksiä. Monesti kysymys on myös resurssien asettamista rajoituksista. (Mt., 17 - 18.) Kun laadullisesta ja määrällisestä puhutaan paradigmoina, otetaan kantaa myös tutkimuskäytäntöjen taustalla oleviin metodologisiin perustoihin, eli tutkimuksen toteuttamisen tulee vastata metodologisia perusolettamuksia (D'cruz & Jones 2004, 61; Raunio 1999, 96). Tutkimuksen metodologisiin kysymyksiin palaan tarkemmin tuonnempana.

Tötön (2000, 9) mukaan tutkimusstrategisia valintoja voi todellisuudessa kuitenkin ohjata jokin aivan muu kuin tutkimuksen tarkoitus tai metodologiset perusolettamukset. Jäänteinä ajasta, jolloin määrällisestä tutkimuksesta oli tarpeen antaa negatiivinen kuva sen yksinvallan horjuttamiseksi, se nähdään edelleen huonossa valossa. Suoranta (1995b, 36) toteaa tiettyjen lähestymistapojen kiinnostavuuden ja suosion saattavan johtua siitäkin, että monelle ne mahdollistavat tiettyjen koulutuksen puutteiden muuntamisen itse valituiksi kieltäymyksiksi. Toisin sanoen opiskelija voi opinnäytetyötä aloittaessaan esittää laadullisen tutkimusotteen valinnan perusteeksi esimerkiksi halun tarkastella aihetta syvällisemmin. Tällöin valinta näyttäytyykin moraalisena, vaikka syynä olisi heikko osaaminen määrällisissä menetelmissä. Jako laadullisen ja määrällisen tutkimusotteen välillä onkin Tötön (2000) sanoin ”syvästi tunnustuksellinen”. Negatiivisten määreiden vuoksi, joita määrällisestä tutkimuksesta käytetään (pinnallista, kaavamaisista, jäykkää, näennäisobjektiivista) moni tutkija ja opiskelija tekee itse asiassa moraalisen valinnan valitessaan näiden kahden tutkimusotteen väliltä. (Mt., 11 – 13.) Luonnollisesti valintaperusteena voi olla muitakin seikkoja, kuten tutkijan persoonallisuus.

Laadullisen ja määrällisen tutkimuksen järkevän työnjaon kannalta olisi tärkeää ymmärtää, ettei tutkimusotteen valinta ole eksistentiaalinen valinta, joka kertoo kenen puolella tai ketä vastaan tutkija on (Töttö 2000, 16) vaan itse asiassa vain käytännön valinta. Tarkoitushan on loppujen lopuksi valita tutkimusote, jolla on mahdollista vastata tutkimuskysymykseen. Sekä Töttö (2000, 16) että Martyn Hammersley (1992, 39) muistuttavat, että määrällinen tutkimuskin voi olla syvällistä, kriittistä ja reflektiivistä ja kumpakaan tutkimusotetta voidaan käyttää niin hyvissä kuin pahoissa tarkoituksissa.

2.1.2 Laadullinen tutkimus

Hirsjärven ym. (1997, 161) mukaan laadullisessa tutkimuksessa lähtökohtana on todellisen elämän kuvaaminen. Kuitenkaan todellisuutta sellaisenaan kuvaavaa objektiivista tietoa ei laadullisessa

tutkimuksessa pidetä mahdollisena, vaan tutkimus on aina joihinkin arvoihin sitoutunutta (Raunio 1999, 97). Eskolan ja Suorannan (1998) mukaan objektiivisuus syntyy nimenomaan siitä, että tutkija tunnistaa oman subjektiivisuutensa. Tällä he tarkoittavat sitä, että vaikka ei välttämättä ole mahdollista olla sekoittamatta omia uskomuksiaan, asenteitaan ja arvostuksiaan tutkimuskohteeseen, voi ainakin yrittää tunnistaa ne. (Mt., 17.) Hyvä esimerkki tutkimuksesta, jossa tutkijan positio ja lähtökohdat tuodaan hyvinkin selvästi esille ja nähdään jopa voimavarana, on feministinen standpoint-tutkimus (ks. Ronkainen 2000, 173 – 176). Tutkijan ja tutkimuksen arvositoutuneisuus kuuluu kaikkiin tutkimuksen vaiheisiin, koska todellisuutta pidetään subjektiivisesti tuotettuna ja tutkijan ja tutkimuskohteen vuorovaikutusta keskeisenä todellisuutta koskevan tiedon hankkimisessa. Tutkija voi sitoutua joihinkin arvoihin, kunhan arvolähtökohta on reflektoitu, tietoinen valinta, joka on uskottavasti perusteltu. (Raunio 1999, 97.) Seuraavaksi tarkastelen joitakin keskeisiä laadullisen tutkimuksen piirteitä. Näitä ovat induktiivinen logiikka, kieli, merkitystulkinnat ja tutkija instrumenttina.

Induktiivinen logiikka

Laadullisessa tutkimuksessa käytetään induktiivista logiikkaa, jossa empiirisestä aineistosta edetään teoreettisiin käsitteisiin (Raunio 1999, 99). Induktiivinen logiikka alkaa hypoteesittomuudesta, joka tarkoittaa, ettei tutkijalla ole lukkoon lyötyjä ennako-olettamuksia tutkimuskohteesta tai tutkimuksen aiheesta (Eskola & Suoranta 1998, 19; Brannen 1992, 6). Jonkinlainen esiymmärrys tutkimuksen aihepiiristä on kuitenkin yleensä tarpeen tutkimuksen kohdistamiseksi (Raunio 1999, 100). Ilman esiymmärrystä tutkimuksen tekeminen lienee mahdotonta, sillä esiymmärrystä ovat jo tutkimusaiheen valinta ja alustava tutkimustehtäväkin. Induktiivinen logiikka tarkoittaa, että tutkija lähtee liikkeelle teoriattomasti pelkän aineiston perusteella. Tutkija analysoi aineistoa muodostaen alustavia kategorioita ja kenties niiden välisiä yhteyksiä. Tällaisessa induktiivisessa analyysissä, vastakohtana deduktiiviselle logiikalle kategoriat ja käsitteelliset luokittelut ovat yleensä peräisin tutkittavilta ja kehittyvät jatkuvasti tutkimuksen edetessä (mt., 99 – 100). Alasuutarin (1993, 22) mukaan laadullinen analyysi voidaan jakaa kahteen vaiheeseen: havaintojen pelkistämiseen ja arvoituksen ratkaisemiseen, jotka käytännön tutkimustyössä kuitenkin kietoutuvat yhteen. Myös Eskola ja Suoranta (1998, 16) toteavat, että tulkinta jakautuu koko tutkimusprosessiin eikä prosessia aina ole helppo pilkkoa toisiaan seuraaviin vaiheisiin.

Merkitysten tulkinta

Merkitysten tulkinta, tavalla tai toisella, on mielestäni laadullisen tutkimuksen keskeisin piirre. Laadullisissa teoriaperinteissä ollaan yleensä kiinnostuneita merkityssuhteista, koska sosiaalisen todellisuuden katsotaan rakentuvan merkityksistä ja merkityksille (Siljander 1995, 114). Merkityksen käsite viittaa siihen maailmasuhteeseen, joka ihmisenä olemiselle on tyypillinen. Merkitykset läpäisevät ymmärryksemme siten, että hahmotamme maailmaa aina jonkun tietyn merkityksellistämisen prosessin ja merkitysyhteyden kautta. (Eskola & Suoranta 1998, 45.) Tämä liittyy mielestäni niin informanttien kuin tutkijan toimintaan. Merkityksistä kokoonpantu sosiaalinen todellisuus on sen tae, etteivät kohtaamamme asiat näyttäydy kokonaan uusina, vaan meillä on tietty opittu tapa niiden hahmottamiseen (mt, 45). Tällainen opittu tapa asioiden hahmottamiseen liittyy kulttuuriin, jossa elämme tai muuten yhteisesti jaettuun ymmärrykseen tai kokemukseen.

Kieli

Merkitysten tulkinnan keskeisyyden vuoksi myös kieli on keskeisessä asemassa laadullisessa tutkimuksessa. Kielen tärkeys on yksi piirre, joka erottaa laadullisen määrällisestä tutkimuksesta. Kieli on laadullisessa tutkimuksessa keskeisessä roolissa myös siksi, että ihmiselle on tunnusomaista symboleilla, erityisesti kielellä, kommunikointi (Hirsjärvi & Hurme 2008, 23). Ainakin viimeaikaisemmassa laadullisessa tutkimuksessa kielenkäyttö on yleensä persoonallista. Tämä lienee kuitenkin melko uusi tapa, sillä vielä vuonna 1982 fenomenografian kehittäjä Ference Marton puhuu tutkimuksessaan itsestään kolmannessa persoonassa. Johtuneeko sitten tottumuksesta tuorempien tieteellisten julkaisujen kieleen, mutta joka tapauksessa tapa tuntuu oudolta enkä näe sille kovin järkevää perustetta. Allekirjoitankin Eskolan ja Suorannan (1998, 237) toteamuksen, että minämuodon käyttäminen tuo tutkimukseen henkilökohtaisuuden tuntua. Minämuodon käyttämisen tarkoituksen voi tosin kyseenalaistaakin ja pitää sitä pikemminkin vain retorisenä keinona. Eskolan ja Suorannan (mt., 237) mukaan on turhaa pyrkiä peittämään tutkimuksen tekijää, joka kuitenkin on olemassa. Kuitenkin esimerkiksi Leena Eräsaari (1995, 6) kokee, että tieteellisen tekstin kirjoittaja joutuu häivyttämään itsensä tekstistä jos haluaa tekstin käyvän tieteestä. Voisi tosin olettaa asenteiden muuttuneen jonkin verran tämän asian suhteen sitten vuoden 1995. Esimerkkinä tutkimuksesta, jossa jo perinteisesti on tuotu tutkijan positio esiin ja tutkijan omat kokemukset on voitu kirjoittaa selvästi tutkimusraporttiin, toimii etnografinen tutkimusperinne (ks. Vanhala 2005, 40 – 42; Maanen 1988, 73 – 100).

Tutkija instrumenttina

Viimeinen tarkastelemistani laadulliselle tutkimukselle ominaisista piirteistä on, että laadullisen tutkimuksen aineiston keräämisessä tutkijan täytyy käyttää itseään instrumenttina joka tarkkailee ja kuuntelee omia kulttuurisia oletuksiaan siinä missä aineistoakin (Brannen 1992, 4). Grant McCrackenin (1988, 19) mukaan itseään instrumenttina käyttääkseen tutkija tarvitsee mielikuvitustaan ja kaikkea kertynyttä kokemustaan. Informanttien määrä on tavallisesti pieni, jotta yleensä tekstin muodossa oleva aineisto pysyisi hallittavana (D'Cruz & Jones 2004, 60). Pieni aineisto riittää, koska laadullisessa tutkimuksessa tavoitteena ei ole tulosten yleistettävyyden laajempaan populaatioon (mt., 64), vaan jonkin ilmiön havainnollistaminen ja ymmärrettäväksi tekeminen. Vaikka laadullisen tutkimuksen aineisto on rajallista mitä tulee informanttien määrään, sillä voidaan saavuttaa syvyyttä ja rikkautta, jollaiseen ei suuren aineiston avulla päästä (mt., 63). Eskolan ja Suorannan (1998, 18) mukaan aineiston tieteellisyyden kriteeri ei ole sen määrä, vaan laatu ja nimenomaan käsitteellistämisen kattavuus. Jennifer Masonin (2002, 1) mukaan laadullisen tutkimuksen tulosten perusteella voidaan parhaimmillaan esittää kiinnostavia väittämiä siitä, miten asiat toimivat tietyissä konteksteissa, kuten myös hyvin perusteltuja yleistyksiä ilmiöiden välisistä yhteyksistä.

2.1.3 Määrällinen tutkimus

Määrällisen tutkimuksen asema yhteiskuntatieteissä on muuttunut suuresti 1990-luvun loppupuolelta tähän päivään. Vuonna 1997 Hirsjärvi ym. kirjoittivat määrällisen tutkimuksen olevan yhä vallitseva tutkimusstrategia sosiaali- ja yhteiskuntatieteissä. Vuonna 2008 Hirsjärvi ja Helena Hurme kuitenkin jo totesivat, että useilla tieteenaloilla on jo vuosia vallinnut pikemmin laadullinen kuin määrällinen suuntaus. Tötön (2000, 9-10, 17) mukaan määrällistä tutkimusta ei yliopistollisilla laitoksilla enää juuri tehdä, koska sekä opiskelijat että nuorempi opettajakunta suosivat laadullista tutkimusta huolimatta siitä, että on olemassa joukko kysymyksiä, joihin ei voi vastata ilman määrällistä otetta.

Määrällisessä tutkimuksessa korostetaan laadullisesta tutkimuksesta poiketen yleispäteviä syyn ja seurauksen lakeja. Taustalla on niin kutsuttu realistinen ontologia, jonka mukaan todellisuus rakentuu objektiivisesti todettavista tosiasioista. Näkemys edustaa positivistisen tieteen todellisuuskäsitystä. (Raunio 1999, 78-79; Hirsjärvi ym. 1997, 137.) Tutkijan arvot pyritään pitämään tutkimuksen ulkopuolella ja pohdinnat perustamaan ainoastaan tutkimuksessa kerättyyn

evidenssiin. Tämä johtuu siitä, että tutkittavaa todellisuutta pidetään objektiivisena ja tutkijaan nähden ulkopuolisena, kun taas arvot ovat subjektiivisia seikkoja, jotka eivät saa vääristää todellisuudesta tehtyjä havaintoja ja johtopäätöksiä. Arvoja voidaan kyllä tutkia, mutta tutkija ei voi niihin sitoutua. (Raunio 1999, 97.)

Määrällisessä tutkimuksessa aineiston keräämisen väline on ennalta määrätty tekninen työkalu, joka ei juuri salli joustavuutta, mielikuvituksen käyttöä tai refleksiivisyyttä (Brannen 1992, 5). Informanttien määrä on tavallisesti melko suuri tilastollisen täsmällisyyden ja uskottavuuden saavuttamiseksi (D'Cuz & Jones 2004, 60). Tutkimuksen raportoinnissa käytetään muodollista ja persoonatonta kieltä tutkijan (kirjoittajan) häivyttämiseksi tekstistä ja etäisyyden ylläpitämiseksi tutkijan ja tutkimuskohteen välillä. Tutkimuksen käsitteet – ja Julia Brannenin (1992, 5) mukaan koko tutkimusasetelma - määrittellään tutkimuksen alussa eikä tutkija kehitä prosessin kuluessa omia määritelmiään. (Raunio 1999, 97.) McCrackenin (1988, 16) mukaan tavoitteena on erottaa ja määrittellä myös kategoriat ja niiden väliset suhteet mahdollisimman tarkkaan jo tutkimuksen alussa. Määrällinen tutkimus jakautuu selvästi erotettaviin vaiheisiin, koska laskemisen edellytyksenä on tarkoin rajattu aineisto (Mäkelä, 1990, 45). Alkulan ym. (2002, 11) mukaan teoreettiset ja käsitteelliset valinnat sisältävät usein normatiivisia tai arvopainotteisia implikaatioita ja siksi niiden tekeminen liittyy myös puolueettomuuden ja objektiivisuuden tavoitteeseen. Mielestäni tämä koskee kyllä myös laadullista tutkimusta siinä mielessä, että käsitteiden valinnassa tulee olla tarkkana ja miettiä mitä mikäkin käsite implikoi ja miten se voidaan ymmärtää. Sen sijaan laadullisessa tutkimuksessa on mielestäni tarkoituksenmukaisempaa tehdä omat sitoumukset selväksi kuin pyrkiä puolueettomuuteen ja objektiivisuuteen sinänsä.

Toisin kuin laadullisessa tutkimuksessa, käytetään määrällisessä deduktiivista logiikkaa, jossa testataan teoriasta johdettuja hypoteeseja. Tutkimuksen alussa valitut käsitteet, muuttujat ja hypoteesit pysyvät samoina koko tutkimuksen ajan, mikä tekee tutkimusasetelmasta enemmänkin staattisen kuin dynaamisen. Empiirisellä aineistolla testataan hypoteesien paikkansapitävyyttä, eikä aineistoa käytetä uusien teoreettisten ideoiden keksimiseen. (Raunio 1999, 99.) Hirsjärven ym. (1997, 139) mukaan kuitenkin teorian- ja mallinmuodostusta pidetään tutkimuksessa suorastaan korvaamattomana ja tutkijan tärkeimmäksi taidoksi onkin yleensä nimetty kyky muodostaa teorioita ja taito hyödyntää niitä myöhemmässä tutkimustyössä. Tosin Brannenin (1992, 8) mukaan määrällinen tutkimus ei pelkästään testaa hypoteeseja, vaan on usein myös kuvailevaa.

Tästä määrällisen ja laadullisen tutkimuksen jäsentämisestä siirryn seuraavaksi tarkastelemaan tieteenfilosofisia kysymyksiä, tosin edelleen erilaisia jakoja hyödyntäen. En oleta tässä

käsitlemiäni jakojen olevan kaikenkattavia, mutta oletan niiden avulla olevan mahdollista jäsentää myös fenomenografisen tutkimuksen taustasitoumuksia.

2.2 Objektivistinen ja subjektivistinen yhteiskuntatiede

Tarkastelen seuraavaksi yhteiskuntatiedettä sellaisena kuin se näyttäytyy objektivistinen–subjektivistinen -jaon kautta. Tämä on yksi perusjäsenitys jonka kautta tiedettä ja tieteen pyrkimyksiä voidaan havainnollistaa. Tarkemmin sanottuna tarkastelen seuraavaksi neljää erilaista tapaa jäsentää tutkimuksen perussitoumuksia. Näitä ovat ontologiset ja epistemologiset kysymykset, tutkimuksellinen ihmiskäsitys sekä metodologia.

Objektivistinen ja subjektivistinen metodologia ovat yhteiskuntatieteen metodologisten suuntausten ideaalityyppejä. Jaottelussa on kyse siitä, miten todellisuus ja sitä koskeva tieto ymmärretään suhteessa todellisuutta ymmärtävään subjektiin. (Raunio 1999, 77.) Louis Cohenin ja Lawrence Manionin (1994) mukaan objektivismi ja subjektivismi ovat itse asiassa kaksi erilaista lähestymistapaa sosiaalitieteeseen. Ne edustavat vastakkaisia tapoja tarkastella sosiaalista todellisuutta ja kummatkin rakentuvat erilaisille tavoille tulkita tätä todellisuutta. Ne vaikuttavat eksplisiittisesti ja implisiittisesti ontologisissa, epistemologisissa, ihmiskäsitykseen liittyvissä ja metodologisissa olettamuksissa. (Mt., 6 – 7.) Näitä käsittelen seuraavissa luvuissa, mutta sitä ennen tarkastelen lyhyesti objektivismia ja subjektivismia erilaisina lähestymistapoina yhteiskuntatieteeseen.

Objektivistisen näkemyksen mukaan tiedostavalla subjektilla ei ole merkitystä todellisuuden ja sitä koskevan tiedon muodostumisessa (Raunio 1999, 77). Merkitykset sosiaalisen todellisuuden objektiivisina rakenteina eivät ole riippuvaisia yksilöllisistä merkityksenannoista (Siljander 1995, 121). Tiedon muodostuminen ei siis riipu mitenkään tiedon muodostajasta. Tämä näkemys on ongelmallinen jos sosiaalisen todellisuuden oletetaan olevan viime kädessä tietoisien yksilösubjektien tuottamaa. Subjektivistisen näkemyksen mukaan todellisuuden ja sitä koskevan tiedon perusta on tiedostavassa subjektissa itsessään, ei todellisuudessa sellaisenaan. (Raunio 1999, 77, 106.) Todellisuus ei siis ole jotain yksilön ulkopuolella olevaa vaan yksilön tietoisuuden tulosta. Subjektivistisen näkemyksen mukaan tiedon muodostuminen on yksilön tietoisuuden seuraus.

Raunio (1999) huomauttaa objektivistisen ja subjektivistisen yhteiskuntatieteen olevan ideaalityyppejä ja niiden esittämisen sellaisina kärjistävän metodologisten perustojen

vastakkaisuutta ja toisensa poissulkevuutta. On jokseenkin selvää, etteivät sosiokulttuuriset merkitysrakenteet suoraviivaisesti määrää yksilösubjektien merkityksenantoa, eikä vastaavasti sosiaalinen todellisuus rakennu yksinomaan tiedostavien yksilösubjektien merkityksenannon perusteella. Merkitykset ja merkityksenanto tulee ennemminkin ymmärtää toistensa edellytyksiksi ja seurauksiksi. Merkityksenanto tapahtuu yksilöiden välisessä vuorovaikutuksessa, eikä vain tiedostavien yksilösubjektien toiminnassa. (Mt., 77, 106.)

2.2.1 Ontologia

Ontologia on se filosofian tutkimuksen osa-alue, joka on tekemisissä olemassa olemiseen ja ylipäänsä olemiseen liittyvien kysymysten kanssa. Ontologinen kysymys on: mitä todellisuudesta voidaan tietää? Tai toisin muotoiltuna: millainen todellisuus on? (Guba & Lincoln 1989, 83.) Sosiaalitieteiden kohdalla ontologialla tarkoitetaan olettamuksia, joita jollakin yhteiskuntatieteellisellä lähestymistavalla on sosiaalisen todellisuuden luonteesta (Blaikie 1993, 6; viit. Raunio 1999, 28). En perehdy tässä syvällisemmin ontologiaan sinänsä, vaan tarkastelen lyhyesti yhtä keskeistä jakoa, eli jakoa realismiin ja konstruktionismiin, voidakseni sijoittaa fenomenografian jompaan kumpaan.

Ontologisen realismin perusideana on käsitys ihmisen käsityksistä riippumattomasta objektiivisesta todellisuudesta, josta on mahdollista saada tietoa (Siljander 1995, 117). Ontologisessa realismissa maailma ymmärretään muuttumattomien luonnon lakien ja mekanismien hallitsemaksi todellisuudeksi, joka on objektiivisesti tutkittavissa ja siten myös täysin tiedettävissä. Positivistinen tieteenihanne edustaa tätä näkemystä. (Guba 1990, 20.) Realistisesta näkökulmasta tarkasteltuna kielen avulla välitetään tietoa ulkoisesta sosiaalisesta todellisuudesta, joka on olemassa kielestä riippumatta (Raunio 1999, 81). Jonkin tietyn sosiaalisen todellisuuden aspektin kuvauksen kielellistä objektiivisuutta voidaan arvioida vertaamalla kohteen kuvausta itse kohteeseen (Greenwood 1992, 135).

Kriittinen realismi edustaa toisenlaista ontologista realismia. Kriittisen realismin mukaan todellinen maailma on olemassa, mutta tutkimuksen avulla siitä on mahdotonta saavuttaa lopullista totuutta. Siksi tutkijoiden täytyy suhtautua kriittisesti työhönsä. (Guba 1990, 20.) Arthur Fine (1984) käyttää käsitettä tieteellinen realismi. Tieteellinen realismi uskoo tieteen tähtäävän (ja jossain määrin saavuttavan) tarkalleen rajatun maailman rakenteen, jonka olemassa oloa realismi pitää mahdollisena. (Mt., 52.)

Konstruktionismin mukaan sosiaalinen todellisuus on realismista poiketen ihmismielestä riippuvainen ja viime kädessä tajunnan eli ihmismielen konstruktio. Todellisuus on jatkuvassa luomistilassa ja tiedostavan subjektin konstruoitavana. (Siljander 1995, 118.) Äärimmilleen vietyä konstruktionismi voi lähestyä relativistista näkemystä, jonka mukaan on olemassa moninaisia todellisuuksia, joten kaikki erilaiset ja ristiriitaiset näkemykset ovat yhtä lailla tosia (Phillips 1990, 41). Tämän näkemyksen kannattajia ovat esimerkiksi Egon G. Guba ja Yvonna S. Lincoln ja filosofi Richard Rorty. Guban ja Lincolnin (1989, 86 – 87) mukaan ”totuus” on yksinkertaisesti kaikkein informoiduin ja sofistikoitunein konstruktio, joita voi yhtä aikaa elää useampi rinta rinnan ja jotka ovat milloin tahansa haastettavissa ja kumottavissa. Rorty (1989) puolestaan toteaa, ettei ole olemassa mitään kriteerejä, joiden avulla voisimme valita vaihtoehtoisten (kielellisten) kuvausten väliltä sen, mikä on tosi, tai lähimpänä totuutta. Voimme vertailla vain kuvauksia toisiinsa, emme mihinkään kielen ulkopuolella olevaan ”faktaan”. (Mt., 20.)

Konstruktionismin lievemmän muodon mukaan todellisuus on olemassa ihmisen tajunnasta ja tiedostamiskyvystä riippumatta, mutta ei objektiivisena, vaan jonakin jolle tiedostava ja havainnoiva subjekti antaa merkityksen (Siljander 1995, 118). Denis C. Phillipsin (1990) mukaan se, että todellisuus on sosiaalisesti konstruoitu, ei tarkoita tieteellisen tutkimuksen olevan mahdotonta tai, että pitäisi ryhtyä relativistiksi. Minkä tahansa ryhmän sosiaalisesti määrittämiä uskomuksia (konstruktioita) voidaan tutkia, mutta niitä ei silti tarvitse hyväksyä tosina. (Mt., 42.) Raunion (1999, 83) mukaan konstruktionistisesta näkökulmasta ei ole mielekäästä arvioida erilaisten konstruktioiden ja todellisuuden vastaavuutta, koska todellisuudesta tuotetuista konstruktioista riippumatonta objektiivista todellisuutta ei ole. Jonkin ryhmän sosiaalisia konstruktioita tutkittaessa tämä tarkoittaa, ettei niitä tarvitse hyväksyä tosina, mutta ei myöskään hylätä väärinä.

Konstruktionismissa on keskeistä ajatus keskustelun ensisijaisuudesta inhimillisessä todellisuudessa. Inhimillistä todellisuutta pidetään yllä ja se uusiutuu jatkuvasti ihmisen jokapäiväisissä sosiaalisissa toiminnoissa. (Shotter 1992, 176; Harré 1992, 157.) Puhutaan lingvistiksestä käänteestä, joka käsittää sosiaaliset ilmiöt pohjimmiltaan kielellisinä konstruktioina, kielen avulla luotuina ja muokattuina merkityksinä. Konstruktionismi ei edusta äärisubjektivistista näkemystä siinä mielessä, että sosiaalisia ilmiöitä ei pidetä yksilöllisinä kokemuksina vaan sosiaalisessa vuorovaikutuksessa tuotettuina. Lisäksi kielen välityksellä tapahtuva sosiaalinen vuorovaikutus tapahtuu aina tietyssä kontekstissa. Kontekstisidonnaisuuden vuoksi konstruktiot ovat pikemminkin merkityksellisiä tai merkityksettömiä kuin tosia tai epätosia. (Raunio 1999, 81 – 82.)

2.2.2 Epistemologia

Epistemologia on filosofian tutkimuksen osa-alue, joka on kiinnostunut inhimillisen tiedon alkuperästä, luonteesta ja rajoituksista (Guba & Lincoln 1989, 83). Epistemologia rajataan yleensä koskemaan tieteellistä tietoa ja sen perusteita (Raunio 1999, 30). Epistemologia pyrkii vastaamaan kysymyksiin: mitä voidaan tietää? Ja: onko olemassa luotettavia tapoja selvittää mikä on totta? (Reamer 1993, 122). Vastaus epistemologiseen kysymykseen riippuu ainakin osin siitä, miten ontologiseen kysymykseen on vastattu. Jos vastaus on realismin mukainen, vaatimus siitä, että tutkija säilyttää objektiivisen välimatkan kohteeseensa, on täysin perusteltu. Subjektivisuus johtaisi tällöin väistämättä tiedon vääristymiseen. Jos taas vastaus on konstruktionismin mukainen, ei objektiivisuudessa ole mitään järkeä, koska ainoastaan vuorovaikutuksellinen suhde voi johtaa konstruktion luomiseen. (Guba & Lincoln 1989, 83, 87.) Epistemologiaa ei siis voida erottaa ontologiasta (Raunio 1999, 30). Tämä on keskeinen havainto myös fenomenografista tutkimusta tarkasteltaessa.

Realistin vastaus epistemologiseen kysymykseen on, että on mahdollista säilyttää objektiivinen ulkopuolisen asema suhteessa tutkimuskohteeseen ja siitä saatavaan tietoon. Tällainen dualistinen epistemologia olettaa, että tutkijan tai kenen tahansa muun tutkimuksen kanssa tekemisissä olevan arvot voidaan sulkea tutkimuksen ulkopuolelle. (Guba & Lincoln 1989, 87.) Luotettavan tiedon saaminen edellyttää standardoitujen empiirisen tutkimuksen menetelmien käyttämistä, jotteivät tutkijan erityispiirteet vääristäisi tuloksia. Standardoitujen menetelmien käyttö ei auta esittämään tutkittavaa todellisuutta sellaisenaan, mutta se eliminoi yksittäisiin tutkijoihin liittyvät vääristymät tehden mahdolliseksi yleispätevän tiedon saavuttamisen. Tällöin tietoa tosin voidaan tavoitella vain sellaisista ilmiöistä, jotka ovat standardoiduilla menetelmillä tutkittavissa. Tutkimuskohdetta tarkastellaan tutkijan valitseman teoreettisen kehyksen kautta. Tutkimuksen kohteena olevien ihmisten omien arkipäiväisten käsitteiden ei ajatella sopivan objektiivista tietoa tavoittelevan tutkimuksen lähtökohdaksi. (Raunio 1999, 89.) Tällainen käsitys poikkeaa selkeästi fenomenografisen tutkimuksen peruslähtökohdasta, jossa ollaan kiinnostuneita nimenomaan tutkittavien käsityksistä ja ymmärryksestä jostakin tietystä ilmiöstä.

Konstruktionistin vastaus epistemologiseen kysymykseen on, että on mahdotonta erottaa tutkija tutkimuskohteesta, sillä juuri niiden välinen dialoginen vuorovaikutus luo aineiston (Guba & Lincoln 1989, 88). Tällainen dialoginen epistemologia ei pidä ulkokohtaisen havainnoitsijan näkökulmaa oikeana tapana saada tietoa sosiaalisesta todellisuudesta, vaan päinvastoin pitää tietoa tuloksena tutkijan ja tutkittavien vuorovaikutuksesta ja vuoropuhelusta. Tutkijan on siis päästävä

sisälle tutkittavien todellisuuteen ja omaksuttava tutkittavien käsitteet ja tulkinnat. Tiedon pitäminen tutkijan ja tutkittavien vuorovaikutuksen tuloksena edellyttää aktiivista osallistumista myös tutkittavilta. (Raunio 1999, 89 - 90.) Sillä, että tutkittavilla on mahdollisuus osallistua tutkimukseen, on merkitystä ennen kaikkea tutkimuksen oikeuttamisen kannalta (Grönfors 1982,12).

Toisaalta tutkijan liiallisen samastumisen vaarana on, ettei hän pysty reflektoidusti pohtimaan tutkimustaan. Olennaista on, että tutkimus kertoo todellisuudesta sellaisena kuin tutkittavat sen konstruoivat. Tämän toteutumiseksi tutkijan tulee reflektoida itseensä liittyvien seikkojen merkitystä. Tarkoituksena ei kuitenkaan ole eliminoida niiden vaikutusta, vaan ottaa ne huomioon tulosten luotettavuutta arvioitaessa. (Raunio 1999, 90 – 91.) Tällaiset dialogiset piirteet ovat tyypillisiä nimenomaan fenomenografiselle tutkimusotteelle. Näihin piirteisiin palaan tarkemmin fenomenografiaa käsittelevissä luvuissa.

2.2.3 Ihmiskäsitys

Tutkimukseen implisiittisesti tai eksplisiittisesti sisältyvä ihmiskäsitys liittyy siihen, millaisena inhimillinen toiminta ja inhimilliset elämäkäytännöt nähdään. Ihmiskäsitys määrittää keskeisesti käsitystä tutkimuksen kohteena olevasta todellisuudesta (Raunio 1999, 91). Tarkemmin sanoen erilaiset ihmiskäsitykset ovat tutkimuksellisesti erilaisia tapoja nähdä ihminen suhteessa toiminta- ja elinympäristöönsä. Margaret S. Archer (1998, 74) puhuu rakenteen ja toimijuuden ongelmasta, jonka variaatioina hän pitää voluntarismia ja determinismia. Tässä käytän viimeksi mainittuja käsitteitä, koska nimenomaan ihmiskäsityksestä puhuttaessa ne ovat sopivampia.

Deterministisessä näkökulmassa ihmisen ja hänen toimintansa nähdään olevan tilanteen ja ympäristön määräämää (Raunio 1999, 91). Yhteiskunta instituutioineen, organisaatioineen, rakenteineen ja prosesseineen on ihmisen tahdosta riippumaton ja ihmiseen pakottavasti vaikuttava ”sosiaalinen fakta” (Durkheim 1982/1895, 33 – 35). Yksilön ajattelu, valinnat ja käyttäytyminen ovat ulkoisten sosiaalisten voimien tuottamia. Vaikka sosiaaliset voimat ovat periaatteessa ihmisten toiminnan tuotetta, ei yksilö pysty vaikuttamaan niihin. (Raunio 1999, 91.) Archerin (1998) vertauksen mukaan toimijat toimittavat moottorin virkaa, mutta eivät saa koskea ohjauspyörään. Yhteiskuntaa muovaavat sellaiset persoonattomat voimat kuten esimerkiksi globalisaatio, markkinat ja talous. Determinismissä ei nähdä sosiaalisten rakenteiden syntyneen sosiaalisessa vuorovaikutuksessa vaan sosiaaliset toimijat nähdään rakenteen tuotteina. (Mt., 75 – 76.) Painotettaessa tutkimuksessa determinististä näkökulmaa, on vaara, että toimijat ja heidän kykynsä

ja taitonsa jäävät kokonaan huomioimatta sillä seurauksella, että näyttää siltä kuin olosuhteet suorittaisivat kaiken toiminnan. Pahimmassa tapauksessa tuotetaan dehumanisoitunutta sosiaalitiedettä. (Sayer 1992, 97.)

Voluntaristisessa näkökulmassa ihminen on autonominen olento, jonka toiminta perustuu ensisijaisesti tietoisuuteen ja tahtoon. Ihminen on reflektiivinen toimija, joka kykenee muuttamaan tulkintojaan ja toimimaan uudella tavalla. Sosiaaliset ilmiöt eivät ole luonnonilmiöiden kaltaisia ulkoisia voimia, vaan ihmisten tulkittavissa ja muutettavissa. Ihminen rationaalisena toimijana kykenee teoillaan hallitsemaan sosiaalista ympäristöään ja elämäänsä. (Raunio 1999, 91 - 92.) Yhteiskunnan rakenteet ovat ihmisten aikaansaannosta ja niiden asettamat rajoitukset johtuvat asianomaisten haluttomuudesta tai kyvyttömyydestä muuttaa toimintaansa. Voluntarismin ongelmana voidaan pitää sitä, ettei siinä myönnetä rakenteiden periytyvän sukupolvelta toiselle, eikä sitä, että joitakin rakenteita tuntuu olevan mahdotonta muuttaa ainakaan muuten kuin pitkän ajan kuluessa. Esimerkkejä tällaisista pitkäaikaisista rakenteista ovat väestörakenne, lukutaidon aste tai luokasta, sukupuolesta tai rodusta johtuva etuoikeutettu asema. (Archer 1998, 77.)

Raunion (1999, 94) mukaan determinismin ja voluntarismin välinen mitteliö on tarpeetonta siinä mielessä, että inhimillinen toiminta on harvoin selitettävissä ainoastaan ulkoisilla tai ainoastaan sisäisillä tekijöillä. Vaihtoehtona näille äärimmäisille näkemyksille on ”sekanäkemyks” tai ”pehmeä determinismi”, joka sisältää elementtejä sekä determinismistä että voluntarismista (Reamer, 1993, 61). Sen mukaan inhimillistä toimintaa ja käyttäytymistä voidaan pitää sekä ulkoisten tekijöiden että yksilöllisten päämäärien ja tilanteen tulkintojen tuloksena (Raunio 1999, 94). Fenomenografisessa tutkimuksessa ihminen nähdään lähinnä aktiivisena toimijana eikä rakenteisiin kiinnitetä paljoakaan huomiota, tosin ei niiden (rajoittavaa) vaikutusta ihmisten elämään kielletäkään.

Andrew Sayer (1992) huomauttaa vielä yhdestä deterministiseen näkökulmaan liittyvästä riskistä sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa. Ihmisten toiminnan esittäminen tutkimuksissa ikään kuin se olisi pelkkää sääntöjen noudattamista ja roolin mukaan toimimista, voi aiheuttaa tutkittavissa tunteen, ettei heidän tiedolleen tai kokemukselleen anneta arvoa. Esittämällä ihmisten toiminnan tällaisena tutkija antaa ymmärtää tietävänsä sen perusteet tutkittavia paremmin. (Mt., 97 - 98.) Tällaiseen ei fenomenografisessa tutkimuksessa syylistytäkään, koska keskiössä on nimenomaan tutkittavien tapa kokea ja käsittää erilaisia ilmiöitä.

2.2.4 Metodologia

Metodologia on filosofian suuntaus, joka on tekemisissä tutkimuksen suorittamisen metodien, järjestelmien ja sääntöjen kanssa. Metodologinen kysymys on: mitkä ovat tiedon saamisen tavat? Tai toisin muotoiltuna: miten voimme tietää asioita? (Guba & Lincoln 1989, 83.) Metodologian voi kääntää vapaasti tiedoksi menetelmistä, koska kreikan kielen sana "methodos" tarkoittaa tietä johonkin ja "logos" tietoa jostakin (Suoranta 1995b, 27). Metodologia on siis kiinnostunut siitä miten tutkimus on tehty ja millaisiin valintoihin on päädytty. Vastaus metodologiseen kysymykseen perustuu tutkimuksessa tehtyihin ontologisiin, epistemologisiin ja ihmiskäsitykseen liittyviin valintoihin (Cohen & Manion 1994, 7; Guba & Lincoln 1989, 88).

Sellaisen tutkijan kiinnostus, joka on tutkimuksessa omaksunut objektivistisen kuvan sosiaalisesta maailmasta, kohdistuu valikoitujen tekijöiden välisten suhteiden ja sääntöjen analysoimiseen. Tällaista tieteellistä lähestymistapaa, jossa erilaisten toimenpiteiden ja metodien avulla pyritään löytämään yleisiä lainomaisuuksia, voidaan kutsua nomoteettiseksi. Subjektivistista näkemystä suosiva tutkija on ennen muuta kiinnostunut yksilön tavasta luoda, muokata ja tulkita ympäröivää maailmaa. Tällaista tieteellistä lähestymistapaa, joka keskittyy erityiseen ja yksilölliseen, voidaan kutsua idiografiseksi. (Cohen & Manion 1994, 7 – 8.)

Nomoteettisen metodologian merkitys yhteiskunnallisille käytännöille on se, että yksittäisten ilmiöiden selittäminen ja ennustaminen tulee mahdolliseksi. Käytännössä yhteiskunnallisten ilmiöiden selittäminen onnistuu kuitenkin huonosti ilmiöiden paikallisuuden vuoksi. (Raunio 1999, 95.) Idiografisessa tutkimuksessa pyritään selittämään yksittäistä tapahtumaketjua tai ilmiötä olettamatta että selitys edustaisi jotakin yleistä lainalaisuutta (Alasuutari 1993, 22). Idiografinen tutkimus pyrkii lisäämään ymmärrystä ilmiön perustana olevista merkityksistä ja niiden tuottamisesta tietyssä kontekstissa (Raunio 1999, 96).

Koska metodologiassa on kyse edellä kuvaillun kaltaisista (objektivistinen tai subjektivistinen näkemys) tieteelliseen maailmankatsomukseen liittyvistä jäsennyksistä, ohjaa tämä tieteellinen maailmankatsomus koko metodologisen perustan muodostumista, joka puolestaan ohjaa tutkimuksen tekemisessä sovellettavien menetelmien valintaa (Raunio 1999, 24 – 25, 27). Ääritapauksessa tutkimuskäytännössä sovellettavat metodit ovat toissijaisia tieteelliseen maailmankatsomukseen perustuvaan tutkimuskohteen ymmärtämiseen nähden. Tällöin voidaan puhua metodologisesta fundamentalismista. (Suoranta 1995a, 80 – 82.) Tämän vastakohta on

metodologinen eklektismi, jossa olennaista on valita erilaisiin tilanteisiin sopivat erilaiset menetelmät siten, että menetelmät ratkaisut ovat tarkoituksenmukaisia (Suoranta 1995a, 83; Patton 1990, 39).

Raunion (1999, 96) mukaan nomoteettinen ja idiografinen metodologia esiintyvät harvoin sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa sellaisenaan, vaan useimmiten kyse on niiden yhdistelmästä. Fenomenografia on mielestäni lähinnä idiografista tutkimusta keskittyessään yksilöiden käsityksiin ja niiden kontekstuaalisuuteen. Kuitenkin fenomenografisen tutkimuksen voidaan ajatella pyrkivän myös jonkinasteiseen yleistettävyyteen. Tähän palaan tarkemmin luvussa *Fenomenografisen tutkimuksen tieteenfilosofiset lähtökohdat*. Fenomenografian metodeihin voidaan myös yhdistää jonkin sellaisen menetelmän käyttö, jonka avulla pystytään tutkimaan millaisia ulkoisia, säännönmukaisesti vaikuttavia tekijöitä ilmiön taustalta löytyy, jolloin on mahdollista selittää jonkin sosiaalisen ilmiön esiintymistä (ks. mt., 96).

2.3 Kolme esimerkkiä laadullisesta tutkimustavasta

Tässä luvussa esittelen esimerkkeinä laadullisesta tutkimustavasta grounded theoryn, fenomenologian ja fenomenografian. Näistä kolmas eli fenomenografia on tutkimusote, joka on koko käsillä olevan tutkimuksen keskiössä. Tulen perehtymään fenomenografiaan syvällisemmin seuraavissa luvuissa ja esittelemään fenomenografisen aineiston analyysini. Grounded theoryn ja fenomenologian valinta esiteltäviksi tässä luvussa ei ole sattumanvaraista, vaan perustuu niiden ja fenomenografian yhteisiin piirteisiin. Kuvailtuani grounded theorya ja fenomenologiaa pääpiirteissään, pyrin tuomaan näitä yhteisiä piirteitä – kuten myös eroja – esiin vertailemalla niitä fenomenografiaan.

2.3.1 Grounded theory

Grounded theory on Anthony Bryantin ja Kathy Charmazin (2007, 1) mukaan nykyään suosituin ja laajimmin käytetty laadullisen tutkimuksen metodi monilla tieteenaloilla ja aihepiireissä. Grounded theory tarkoittaa aineistosta induktiivisesti johdettua teoriaa (Strauss & Corbin 1990, 23). Tällöin grounded theoryllä viitataan nimenomaan lopputulokseen, teoriaan, joka muodostetaan grounded theoryn menetelmin. Englanninkielisessä kirjallisuudessa puhutaan usein grounded theory methodista kun tarkoitetaan grounded theorya tutkimusotteena (ks. Bryant & Charmaz 2007, 1 – 28). Toisaalla Charmaz (2011, 360) kuitenkin toteaa termin grounded theory viittavan sekä metodiin

että tuotteeseen, teoriaan. Grounded theorystä on joskus myös käytetty suomennosta ankkuroitu teoria (ks. Kananen 2012, 119 – 120). Risto Honkonen ja Kirsti Karila (1995, 136) määrittelevät grounded theoryn tutkimusotteeksi, jossa päämääränä on rakentaa tutkimusaineiston pohjalta systemaattisin menetelmin tutkittavaan ilmiökenttään luontevasti sopivaa teoriaa.

Grounded theoryn kehittivät amerikkalaiset sosiologit Barney Glaser ja Anselm Strauss 1960-luvulla (Honkonen & Karila 1995, 135). Heidän tarkoituksenaan oli korvata positivistinen, verifiointia korostava paradigma, jossa aineiston avulla testataan teoreettisten väittämien todenmukaisuutta, lähestymistavalla, joka korosti teorian kehittämistä induktiivisesti aineistosta (Seale 1999, 91). Grounded theory oli vastareaktio myös aikakauden teoreettiselle ja abstraktille sosiologialle. Lähestymistavan kehittäminen osui aikaan, jolloin laadullinen tutkimus yleisemminkin eli nousukauttaan. (Honkonen & Karila 1995, 136.) Grounded theory ei kuitenkaan ole puhtaasti laadullinen lähestymistapa sillä Glaserin ja Straussin (1967, 17) mukaan laadullisen ja määrällisen tutkimuksen tarkoitusten ja mahdollisuuksien välillä ei ole perustavaa laatua olevaa ristiriitaa. He esimerkiksi katsovat grounded theoryn avulla olevan mahdollista selittää ja ennustaa ilmiöitä (mt., 31), ominaisuus, joka yleensä liitetään tilastolliseen tutkimukseen.

Grounded theoryn lähestymistapa on prosessimainen, jolloin tutkimuksen alussa ei laadita tarkkaa tutkimussuunnitelmaa, vaan tutkijalle riittää tieto siitä mistä hän on kiinnostunut. Prosessimaisuus näkyy aineiston hankinnan ja analyysin vuorovaikutuksellisessa suhteessa; kumpikin etenee samanaikaisesti ohjaten ja tehostaen toista. (Bryant & Charmaz 2007, 1; Honkonen & Karila 1995, 136 – 137.) Teoria ei ole lähtökohta, joka yritetään empiirisesti todistaa, vaan lähtökohtana on tutkimuskohde ja sen, mikä on kohteelle merkityksellistä, sallitaan tulla esiin. Teorian sovellettavuutta ilmiöön arvioidaan neljän kriteerin avulla: sopivuuden, ymmärrettävyyden, yleisyyden ja ohjaavuuden. Jos teoria on uskollinen tutkittavan ilmiön jokapäiväiselle todellisuudelle ja huolellisesti johdettu erilaisista aineistoista, sen pitäisi sopia kyseiseen ilmiöön. Koska teoria edustaa tutkimaansa todellisuutta, sen pitäisi olla käsitettävä ja järkeenkäypä sekä tutkittaville että tutkittavan ilmiön parissa toimiville. Jos aineisto johon teoria perustuu, on kattava ja tulkinnat käsitteellisiä ja laajoja, pitäisi teorian olla riittävän abstraktia ja sisältää tarpeeksi variaatiota, jotta se on sovellettavissa ilmiöön liittyviin erilaisiin konteksteihin. Teorian pitäisi pystyä ohjaamaan ilmiöön liittyvää toimintaa, koska käsitteiden välisiä suhteita koskevat hypoteesit johdetaan systemaattisesti nimenomaan kyseiseen ilmiöön liittyvästä aineistosta. Lisäksi olosuhteiden, joihin teoria pätee, pitäisi olla selkeästi määriteltyjä. (Strauss & Corbin 1990, 23.)

Grounded theory -lähestymistavan mukaisen tutkimuksen alussa aineisto hankitaan niin sanotun avoimen otannan periaatteella, jossa tavoitteena on löytää mahdollisimman kattavasti relevanttia aineistoa (Honkonen & Karila 1995, 137). Teoreettiseen otantaan siirrytään kun tutkija aineistoa analysoidessaan alkaa havaita siinä keskeisiä ilmiöitä (Strauss & Corbin 1990, 176; Glaser & Strauss 1967, 45 – 77). Teoreettinen otanta tarkoittaa tutkittavien tapausten, haastateltavien ihmisten ja tarkkailtavien tilanteiden valitsemista tarkoituksena löytää ilmiöitä, jotka voivat haastaa olemassa olevan teorian rajat ja pakottaa tutkijan muuttamaan sitä uusien ilmiöiden mahdollistamiseksi mukaan (Seale 1999, 92). Aineistonhankintaa jatketaan kunnes uusi aineisto ei enää tuo lisävalaistusta tutkittavaan ilmiöön, eli teoreettiseen saturaatiopisteeseen (Honkonen & Karila 1995, 137; Glaser & Strauss 1967, 61).

Honkonen ja Karilan (1995) mukaan grounded theoryssa keskeinen menetelmä on niin kutsuttu jatkuvan vertailun menetelmä (constant comparative method). Menetelmän vaiheet ovat heidän (mt., 137 – 138) mukaansa:

1. Avoin koodaus (open coding) (Strauss & Corbin 1990). Aineistoa tarkastellaan luokittelemalla jokainen tapahtuma niin moneen kategoriaan kuin aineisto antaa mahdollisuuden. Kategorisoituja tapahtumia vertaillaan aineiston sisällä muihin samaan kategoriaan koodattuihin tapahtumaryhmiin.
2. Akselikoodaus (axial coding) (Strauss & Corbin 1990). Vertailun tuloksena kunkin kategorian teoreettiset ominaisuudet alkavat hahmottua. Tutkija alkaa jäsentää ilmiötä kiinnittämällä huomiota kategorian eri ominaisuuksiin ja sen suhteeseen muihin kategorioihin.
3. Selektiivinen koodaus (selective coding) (Strauss & Corbin 1990). Aineiston keräämisen ja analysoinnin jälkeen kategoriat integroidaan muodostamaan aineistolähtöinen teoria (grounded theory). Integroiminen muistuttaa akselikoodausta, mutta se tehdään korkeammalla abstraktiotasolla. Tutkija valitsee aineistosta esiin nousevan ydinkategorian ja tarkastelee sen suhteita muihin kategorioihin systemaattisesti. Ydinkategoriaa koskevasta analyttisestä kertomuksesta muodostuu tutkijan esittämä aineistolähtöinen teoria (ks. Järvinen & Järvinen 2000, 75).

Martti Grönforsin (1984, 30) mukaan grounded theory edustaa induktiivista päättelyä jyrkimmillään. Induktiivista tutkimusotetta on kritisoitu ennen kaikkea mahdollisuudesta niin sanottujen teoriattomien havaintojen tekemiseen. Grounded theoryn piirissä kuitenkin tunnustetaan, ettei empiirisen aineiston kerääminen ole mahdollista ilman etukäteistietoa ja havaintoa jäsentäviä kategorioita. (Honkonen & Karila 1995, 138.) Tutkijalle todellisuus ei näyttäydy tyhjänä tauluna,

vaan hänellä täytyy olla aineistoon näkökulma, joka auttaa häntä kiinnittämään huomionsa olennaisiin asioihin (Glaser & Strauss 1967, 3). Lähemmin tarkasteltuna grounded theory ei siis olekaan niin jyrkän induktiivista tai teoriatonta.

Straussin ja Juliet Corbinin (1990) mukaan Grounded theory on tieteellinen metodi siinä mielessä, että huolellisesti tehtynä se täyttää ”hyvän” tieteen kriteerit. Luovuus on kuitenkin myös oleellinen osa grounded theoryn metodia. Sen menettelytavat pakottavat tutkijat murtamaan ennakko-oletuksia ja luomaan (uutta) järjestystä tyhjästä. Luovuus näkyy muun muassa tutkijan kyvyssä nimetä kategorioita osuvasti ja antaa mielensä vaelttaa ja assosoida vapaasti. (Mt., 27.) Grounded theoryn vetovoima perustuu siihen, että kuka tahansa voi luoda teoriaa. Se legitimoii laadullisten tutkijoiden työtä niin tutkimuksen rahoittajien, ohjaajien kuin lukijoidenkin silmissä. (Seale 1999, 96.)

2.3.2 Fenomenologia

Fenomenologisessa filosofiassa on monta suuntausta, joista kaksi tässä lyhyesti esittelemääni ovat Edmund Husserlin transsendentaalinen fenomenologia ja Martin Heideggerin eksistentiaalinen/hermeneuttinen fenomenologia (Virtanen 2006, 153; Lehtovaara 1995, 74; Cohen & Manion 1994, 29). Husserlia pidetään yleisesti fenomenologian perustajana (Lehtovaara 1995, 72; Perttula 1995, 6; Cohen & Manion 1994, 30), jonka muotoiluihin fenomenologian eri edustajat useimmiten ottavat kantaa. Husserl tarkoitti fenomenologialla sekä tieteellistä menetelmää että sen avulla saavutettua filosofista sisältöä (Lehtovaara 1995, 72). Fenomenologisesta tutkimuksesta puhuttaessa Husserlin lähestymistapaa voidaanakin kutsua deskriptiiviseksi (Virtanen 2006, 154). Husserlia kiinnosti tietää mihin tiede perustui ja hän halusi kyseenalaistaa jokapäiväistä elämää koskevia itsestään selvänä pidettyjä olettamuksia. Niinpä hän ryhtyi muotoilemaan tietoisuudesta uudenlaista analyysiä, jossa tarkastellaan jokapäiväisen elämän yksityiskohtien takana olevaa ydintä. Tämä vaatii vapautumista tavanomaisista tavoista tarkastella maailmaa. Metodin tavoitteena on hajottaa objektien rakenne osiin siten, että vapaudumme kaikista maailmaa koskevista ennakkokäsityksistämme. (Cohen & Manion 1994, 30.)

Husserl otaksui, että todellinen maailma on olemassa ja sen sisältöä on mahdollista ymmärtää (Grönfors 1982, 21). Ulkoista maailmaa ei kuitenkaan ole mahdollista tutkia puhtaana empiiristen faktojen kokoelmana, vaan on tutkittava ulkoisen maailman rakentumista ihmisen tajunnassa. Ulkoinen maailma välittyy ihmiselle kokemuksen kautta. (Perttula 1995, 7.) Totuuden lähtökohta on siis ihmisen subjektiivinen kokemus, joka puolestaan on tajunnallinen (Virtanen 2006, 155).

Fenomenologisesti objektit ovat olemassa vasta siinä vaiheessa kun ne muodostavat osan tiedostettua tajuntaa. (Grönfors 1982, 21.) Husserlin kehotuksesta palata asioihin itseensä on muodostunut fenomenologian perusteeksi. Se viittaa fenomenologian tavoitteeseen kuvata asioita ilman teoreettisia ja metafysisiä käsitteitä. (Perttula 1995, 8.)

Maija Lehtovaaran (1995) mukaan Heideggeriä voidaan perustellusti pitää Husserlin jälkeen tärkeimpänä fenomenologian kehittäjänä. Heidegger kehitti eksistentiaalisen analyysin eli ihmisen maailmaan kietoutuneisuuden analyysin. (Mt., 74.) Heideggeriä on luonnehdittu myös olemisen filosofiksi. Hänen mielestään tieto muodostuu ihmisen ja ulkoisen todellisuuden välisessä suhteessa, jonka takia niitä ei tule erottaa toisistaan. (Virtanen 2006, 156.) Heidegger onkin fenomenologeista perinpohjaisimmin analysoinut ihmisen maailmassa olemista ja ihmisen ja maailman erottamattomuutta (Lehtovaara 1995, 74). Heideggerin mielestä ihminen on aina sidottu omaan olemiseensa. Heideggerin termi ”täälläolo” (saks. *dasein*) kuvaa ihmisen tilannetta, johon hän on syntynyt, kasvanut tai itse vaikuttanut ja valinnut. (Virtanen 2006, 156.)

Fenomenologisen näkemyksen mukaan ihminen on maailmassa oleva, maailmaa ja itseään konstituiva (tai konstruoiva) ja suhteessa maailmaan oleva. Maailmalla tarkoitetaan kaikkia niitä ilmiöitä ja asiantiloja, joiden kanssa ihmiset voivat joutua tekemisiin. Merkityssuhteet muodostuvat maailman ja yksilön muodostamassa merkitysyhteydessä. Maailma on fenomenologisesti ymmärrettynä asioille ja esineille merkityksiä antava tausta, kokonaismerkitysyhteys. Fenomenologian keskeisin kysymys on: miten inhimillinen tietoisuus konstituoii maailmaa? (Lehtovaara 1995, 74 – 76.) Lähtökohtana on, että ihminen on tajunnallinen olento, jonka tajunnallinen toiminta suuntautuu aina johonkin. Hän on siis intentionaalinen toimija. (Virtanen 2006, 165.) Intentionaalisuus on pohjimmiltaan tietoisuutta tai kokemusta jostain, joten tietoisuus kohdistuu aina johonkin kohteeseen. Fenomenologiassa intentionaalisuus tarkoittaa etupäässä henkistä tai älyllistä, ei käytännöllistä intentiota. (Sokolowski 2000, 8.)

Fenomenologit vastustavat objektivismia ja katsovat ettei ihmisen suhde maailmaan ole subjekti–objekti-suhde. Ihminen on kietoutunut maailmaan, josta ei voida saada mitään tietoista tietoa sinänsä. Tietoa saadaan vain asioista sellaisina kuin ne voidaan tavoittaa inhimillisen tietoisuuden kautta. Tieto on aina ihmisen tietoa. (Lehtovaara 1995, 76.) Fenomenologien kiinnostus kohdistuuakin tietoisuuden tapoihin jäsentää ulkomaailmaa (Perttula 1995, 7).

Luvun alussa puhuin fenomenologisesta filosofiasta. Filosofian lisäksi fenomenologia voidaan ymmärtää myös laadullisena lähestymistapana tai metodina. Ymmärrettäessä laajassa mielessä

tieteellisenä lähestymistapana, se ohjaa kaikkia tutkimuksenteon vaiheita. (Virtanen 2006, 152.) Kai Kivirannan (1995) mukaan fenomenologiselta tutkijalta edellytetään filosofista kiinnostusta ihmistä, arkielämää ja kulttuuria kohtaan. Tutkijan tulee kiinnittää erityistä huomiota siihen, että tutkittavat ovat aidosti Toisia kuin tutkija itse. (Mt., 92.) Käsittääkseni Kiviranta ei tarkoita tällä sitä, että tutkittavien pitäisi olla mahdollisimman erilaisia tai tulla erilaisista lähtökohdista, vaan sitä, että tutkijan ei pitäisi tulkita heidän kokemuksiaan omista kokemuksistaan käsin. Lehtovaarakin (1995) toteaa, että niin arkikokemuksessa kuin tieteellisessä havaitsemisessa kohteet aina jo ”tiedetään” jollakin tavalla, ne ovat havainnoitsijan esiymmärryksessä olemassa. Tutkimuksessa tämä esiymmärrys on syytä tehdä tietoiseksi. Fenomenologiassa tästä esiymmärryksestä ei puhuta havaintojen teoriapitoisuutena vaan havaintojen intentionaalisuutena. (Mt., 78.)

Kivirannan (1995) mukaan fenomenologisessa ihmistutkimuksessa on tärkeää tehdä itselleen ja lukijoille selväksi myös tutkimuksen ontologiset lähtökohdat ja taustaoletukset. Tutkimuksen tekemiseen ei ole olemassa yhtä ainoata oikeaa metodia, vaan menettelytapoja määräävät tutkimuskohteen vaatimukset. (Mt., 93 – 94.) Keskeistä on kuitenkin tutkimuskohteena olevan toisen subjektiivisen kokemuksen saaminen esille mahdollisimman aitona, mistä puhutaan kohdallisuutena. Aineiston hankintatavalle tämä asettaa joitakin ehtoja. Aineisto tulisi hankkia siten, että tutkijan mahdollisuus vaikuttaa tutkittavien esiin tuomiin kokemuksiin, olisi mahdollisimman pieni. Toiseksi kysymysten tulisi olla mahdollisimman avoimia, jotta tutkittavalla on tilaa liittää vastaukseensa kokemiaan mielikuvia ja elämyksiä aiheesta. (Virtanen 2006, 167, 170; Perttula 1995, 65.) Esimerkkeinä erilaisista tavoista tehdä fenomenologista tutkimusta voisi mainita Amadeo Giorgin empiirisen fenomenologisen metodin ja Juha Perttulan muunnoksen siitä. Näistä kumpaakin olen käyttänyt apuna tuonnempana tässä tutkimuksessa esittelemässäni fenomenografisessa analyysissä sekä sosiaalityön kandidaatin tutkielmassa (Haapaniemi 2010) tekemässäni fenomenologisessa analyysissä.

Fenomenologisen tutkimuksen lähtökohdan ollessa se, että inhimillinen tietoisuus konstituoi maailmaa, olisi epäloogista väittää tutkijan voivan tavoittaa tarkan ”kuvan” maailmasta. (Lehtovaara 1995, 79.) Fenomenologisessa ihmistieteellisessä tutkimuksessa ilmiöitä on tarkoitus tarkastella sellaisina kuin ne ilmenevät kokijalla (Kiviranta 1995, 92). Tämä edellyttää kunnioittavaa suhtautumista tutkittavan elämismaailman todellisuutta kohtaan. Fenomenologinen tutkija antaa tilaa tutkittavien omille merkityksille, heidän omalle äänelleen. Fenomenologiassa katsotaan, että vaikka totuus ei olekaan saavutettavissa, voidaan siitä kuitenkin saada jatkuvasti parempi käsitys, mikä voi merkitä, että todellisuus paljastuu meille useammalla tavalla. (Lehtovaara 1995, 81, 85.)

2.3.3 Fenomenografia

Fenomenografisen tutkimusotteen kehittely lähti käyntiin Göteborgin yliopistossa 1970-luvun lopulla professori Ference Martonin johtaman tutkimusryhmän alkaessa tutkia opiskelijoiden erilaisia käsityksiä oppimisesta (Järvinen & Järvinen 2000, 86; Ahonen 1994; 115). Alkuaikoina lähtökohtana olivat lähinnä käytännön ongelmanratkaisun ja vastausten löytämisen tarpeet ja vasta 1990-luvulla alettiin laajemmin puhua fenomenografian teoreettisista perusteista (Niikko 2003, 11).

Fenomenografia tutkii ihmisten laadullisesti erilaisia tapoja kokea, käsitteellistää ja ymmärtää heitä ympäröivän maailman eri puolia ja ilmiöitä (Marton 1988, 144). Fenomenografia ei ole kiinnostunut ajattelu- ja havainnointiprosesseista sinänsä eikä myöskään jonkin ilmiön syvimmästä ”oikeasta” olemuksesta vaan ihmisen käsityksistä kyseisestä ilmiöstä (Järvinen & Järvinen 2000, 86). Fenomenografiaa tarkastelen lähemmin seuraavissa luvuissa. Tässä keskityn lähinnä vertailemaan sitä grounded theoryyn ja fenomenologiaan, joihin sillä on ilmeisiä yhtymäkohtia.

Induktiivisuus on yhteinen piirre kaikille kolmelle lähestymistavalle. Kyseinen piirre tosin yhdistää oikeastaan kaikkea laadullista tutkimusta. Grounded theory on kuitenkin kolmesta tässä esittelemästäni lähestymistavasta ainoa, jossa tavoitteena on induktiivisesti luoda teoriaa. Kaikki kolme ovat induktiivisia siinä mielessä, että tutkimuksen käsitteet ja kategoriat perustuvat tutkimusaineistoon ja niitä kehitetään jatkuvasti tutkimusprosessin edetessä (ks. Raunio 1999, 308), mutta fenomenologisen ja fenomenografisen tutkimuksen lopputuloksena ei kuitenkaan yleensä synny teoriaa.

Induktiivisuus liittyy myös teorian puuttumiseen tutkimuksen lähtökohtana. Kaikki kolme lähestymistapaa ovat teoriattomia siinä mielessä, ettei olemassa olevaa teoriaa pyritä testaamaan eikä teoriaa käytetä myöskään luokittelurunkona vaan tutkimus suoritetaan empiirisen aineiston pohjalta (ks. Huusko & Paloniemi 2006). Kaikissa lähestymistavoissa kuitenkin tunnustetaan, että tutkijalla aina on jonkinlainen esiymmärrys aiheesta ja että sellainen on itse asiassa välttämätönkin, jotta tutkimuksen voi ylipäättään kohdistaa johonkin tiettyyn aihealueeseen.

Kategorisointi on induktiivisuuden lisäksi toinen lähestulkoon kaikelle laadulliselle tutkimukselle yhteinen piirre, joka siis yhdistää myös kolmea tässä vertailtavaa lähestymistapaa. Grounded theoryä käsittelevässä luvussa esitellyn jatkuvan vertailun menetelmän kaksi ensimmäistä vaihetta kuuluvat sisällöllisesti myös fenomenologiseen ja fenomenografiseen tutkimuksen tekemiseen. Menetelmät ovat luonnollisesti moninaisia ja niiden nimitykset poikkeavat eri lähestymistavoissa,

mutta kategorisointi noudattaa kuitenkin pääpiirteissään edellä mainitun menetelmän logiikkaa. Fenomenografiassa kategoriat ovat analyysin lopputulos (Svensson & Theman 1983, 34; Uljens 1989, 43), fenomenologiassa mennään askelta pidemmälle yhdistämällä kategoriat ”tutkittavan ilmiön yleiseksi merkitysverkostoksi” (Perttula 1996, 95) ja grounded theoryssa edetään kategorioista aina aineistolähtöisen teorian muodostukseen saakka.

Fenomenologiassa tutkitaan subjektiivisia kokemuksia ja fenomenografiassa subjektiivisia käsityksiä sellaisina kuin ne rakentuvat yksilön ymmärryksessä. Fenomenologiassa kokemuksen ydin (essence) muodostuu siitä, mikä erilaisille kokemuksen muodoille on yhteistä (Marton 1988, 153; Uljens 1989, 43). Fenomenologiassa kokemusten variaatioista riippumatta koettujen ilmiöiden ydin on muuttumaton (Marton 1988, 153). Fenomenografiassa puolestaan kokemusten variaatioiden taustalla olevan rakenteen nähdään muodostavan koettujen ilmiöiden ytimen (Uljens 1989, 43).

Fenomenologian isä, Husserl halusi päästä käsiksi sellaisiin kokemuksiin, joihin tieteellinen ajattelu ei ole päässyt vaikuttamaan, joten hän korosti välittömän kokemuksen ja käsitteellisen ajattelun eroa. Fenomenografit taas eivät näe tällaista erottelua hyödyllisenä tutkimuksen lähtökohtana, vaan pyrkivät kuvaamaan yksilön ja häntä ympäröivän maailman välisiä suhteita riippumatta siitä näkyvätkö suhteet välittöminä kokemuksina, käsitteellisenä ajatteluna vai fyysisenä käytöksenä. (Marton 1988, 153 – 154.) Vaikka fenomenografiassa ei haluta tehdä eroa esireflektiivisen (tai välittömän) kokemuksen ja reflektiivisen kokemuksen (tai käsitteellisen ajattelun) välillä, korostetaan reflektiivistä (käsityksiä) kuitenkin esireflektiivistä (kokemuksia) enemmän (Niikko 2003, 20). Grounded theoryssa kokemuksilla tai käsityksillä ei ole keskeistä asemaa. Grounded theory on tutkimusote, jonka avulla voidaan tutkia kokemuksia tai käsityksiä kuten monia muitakin ilmiöitä.

Fenomenologia ja fenomenografia jakavat (maltillisen) konstruktionistisen maailmankuvan. Edellä kuvatut erilaiset näkemykset ilmiöiden tai asioiden ytimestä tuntuvat mielestäni tosin viittaavan siihen, että fenomenografia edustaisi hieman jyrkemmän konstruktionistista näkemystä (ks. Uljens 1989, 14). Kummassakin kuitenkin lähdetään siitä, ettei ole olemassa objektiivista ja ei-objektiivista todellisuutta, jotka voitaisiin erottaa toisistaan. On olemassa vain yksi todellisuus, joka koetaan ja ymmärretään eri tavoin. Kummassakaan lähestymistavassa ei kielletä maailman ja todellisuuden olemassa oloa ajattelevan yksilön ulkopuolella. Yksilön sisäisen ja ulkoisen maailman välillä ei vain tehdä eroa. (Niikko 2003, 14.)

Charmazin (2011) mukaan grounded theorystä on kolme versiota: konstruktionistinen, objektivistinen ja postpositivistinen. Konstruktionistinen versio yhdistää Glaserin ja Straussin muotoilemiin metodologisiin strategioihin relativismia ja refleksiivisyyttä kaikissa tutkimusprosessin vaiheissa. Konstruktionistisessa grounded theoryssä nähdään tutkimuksessa esiin tulevat käsitteet tutkijan konstruoina ja tieto aikaan, paikkaan ja tilanteeseen sidottuna. Objektivistinen grounded theory näkee tutkijan neutraalina tarkkailijana, joka pystyy erottamaan omat arvonsa ”faktoista”. Aineisto löydetään, ei konstruoida ja tutkija on ulkopuolinen tutkittavaan ilmiöön nähden. Objektivistinen grounded theory pyrkii tekemään abstrakteja yleistyksiä ja selittämään ilmiöitä. Postpositivistisen grounded theoryn näkemykset asettuvat konstruktionistisen ja objektivistisen välille. Se panee kahta äsken mainittua vähemmän painoa kategorioiden nousemiselle aineistosta ja soveltaa ennalta asetettuja kategorioita ja analyttistä runkoa aineistoon. Todellisuus nähdään kuitenkin epävakana, kehittyvänä ja muuttavana. (Mt., 364 – 366.)

Huolimatta siitä, että fenomenografia on kehitetty myöhemmin kuin kaksi muuta vertailtavaa ollutta tutkimusotetta ja ilmeisistä yhtäläisyyksistä etenkin fenomenologian ja fenomenografian välillä, tarkoitukseni ei ole tässä luvussa ollut osoittaa fenomenografian ottaneen vaikutteita tai ”lainanneen” mitään grounded theoryltä tai fenomenologialta. Itse asiassa Marton (1988, 152) toteaa fenomenografian olevan alun perin kehitetty oppimiseen ja opettamiseen liittyvistä arkipäiväisistä näkökohdista ja yhteydet esimerkiksi fenomenologiaan on havaittu vasta myöhemmin. Tarkoitukseni on yksinkertaisesti ollut havainnollistaa fenomenografiaa vertailemalla sitä muihin tutkimustraditioihin. Seuraavissa luvuissa perehdyn fenomenografiaan perusteellisemmin.

3 FENOMENOGRAFISEN TUTKIMUKSEN KESKEISET PIIRTEET

Tässä tutkimukseni kolmannessa luvussa tarkastelen fenomenografista tutkimusta. Tavoitteenani on tehdä katsaus fenomenografista tutkimusta määrittäviin piirteisiin. Aluksi luvussa *Fenomenografisen tutkimuksen muotoutuminen* perehdyn lyhyesti siihen, miten fenomenografinen tutkimus sai alkunsa. Seuraavaksi tarkastelen fenomenografista tutkimusta luvussa *Objektivistinen ja subjektivistinen yhteiskuntatiede* käsittelemieni tieteenfilosofisten lähtökohtien kautta. Tarkoitukseni on tarkastella millaisiin ontologisiin, epistemologisiin ja metodologisiin lähtökohtiin fenomenografinen tutkimus on sitoutunut ja millainen on sen tutkimuksellinen ihmiskäsitys.

Lopuksi luvussa *Fenomenografinen tutkimus laadullisena tutkimusmenetelmänä* sijoitan fenomenografisen tutkimuksen laadullisen tutkimuksen kenttään. Teen tämän tarkastelemalla fenomenografista tutkimusta luvussa *Laadullinen tutkimus* esittelemieni laadulliselle tutkimusotteelle ominaisten piirteiden kautta. Jäsennän sitä, mitä induktiivinen logiikka ja merkitysten tulkinta tarkoittavat fenomenografisessa tutkimuksessa. Tarkastelen myös, millaista on fenomenografisen tutkimuksen kieli ja sitä, miten tutkija käyttää itseään instrumenttina fenomenografisessa tutkimuksessa. Käsittelem myös fenomenografisen tutkimuksen luotettavuuteen liittyviä kysymyksiä ja sitä, miten ne on pyritty ratkaisemaan.

3.1 Fenomenografisen tutkimuksen muotoutuminen

Fenomenografinen tutkimus sai alkunsa Göteborgin yliopistossa, jossa Martonin johtama tutkimusryhmä alkoi 1970-luvulla tutkia opiskelijoiden erilaisia käsityksiä oppimisesta (Entwistle 1997, 17; Ahonen 1994, 115). Termi fenomenografia keksittiin vuonna 1979 ja se ilmestyi painetussa muodossa ensimmäisen kerran kaksi vuotta myöhemmin (Marton 1988, 141). Etymologisesti sana tarkoittaa sitä, miten jokin ilmenee yksilölle, eli miten yksilö käsittää jonkin ilmiön (Niikko 2003, 8; Uljens 1989, 11).

Marton päätti tutkia yhtä tavallisimmista akateemisista tehtävistä eli akateemisten artikkelien lukemista. Kokeessa opiskelijoita pyydettiin ensin lukemaan artikkeli omaa vauhtiaan ja sitten valmistautumaan vastaamaan artikkelia koskeviin kysymyksiin. Martonin analyysissa tarkasteltiin ensin opiskelijoiden saavuttaman ymmärryksen tasoa ja sitten pyrittiin selittämään löydettyjä laadullisia eroja ymmärtämisessä. Tutkijat kuvailivat opiskelijoiden erilaisia ymmärtämisen tapoja muodostamiensa kategorioiden avulla. (Entwistle 1997, 17 – 18.) Tällaista oppimisen

lähestymistapojen tutkimusta tehtiin erilaisissa projekteissa ja tutkimuksissa, kuten TIPS-projektissa (Tillämpad inlärningspsykologi av studiefärdighet: sovellettu oppimispsykologia ja opiskelutaidot) ja myöhemmin INOM-projektissa (Inläring och omvärldsuppfattning: oppiminen ja käsitykset ympäröivästä maailmasta) (Niikko 2003, 10). Nämä tutkimukset siis edelsivät fenomenografiaa ja synnyttivät fenomenografisen tutkimusotteen (Marton & Booth 1997, 110 – 111). Fenomenografisen tutkimuksen taustalla on tosin katsottu vaikuttaneen myös Piaget'n kehityspsykologisten tutkimusten, hahmopsykologian ja neuvostoliittolaisen tutkimustradition (Niikko 2003, 8).

Anneli Niikon (2003, 7) mukaan fenomenografian anti kasvatustieteelliselle tutkimukselle on se, että osittain sen ansiosta kasvatustieteellinen tutkimus on siirtynyt käyttäytymisen tutkimisesta ajattelun tutkimuksen alueelle ja opetuksen tutkimisesta oppimisen tutkimiseen. Toinen kiinnostuksen kohde on eri tiedonalojen tiedonmuodostus, johon liittyen on tutkittu muun muassa käsityksiä planeettojen liikkeistä, valosta ja sodan synnystä (Ahonen 1994, 115). Fenomenografista tutkimusta tehdään edelleen eniten kasvatustieteessä. Nykyään fenomenografisella tutkimuksella on vakiintunut asema tieteellisen tutkimuksen piirissä ennen kaikkea Pohjoismaissa ja Englannissa (Järvinen & Järvinen 2000, 86). Fenomenografian käyttö on laajentunut myös muiden tieteenalojen kuin kasvatustieteen tutkimukseen, esimerkiksi hoitotieteelliseen ja sosiaalityön tutkimukseen. Tarkastelen seuraavaksi lyhyesti fenomenografisen tutkimuksen tieteenfilosofisia lähtökohtia.

3.2 Fenomenografisen tutkimuksen tieteenfilosofiset lähtökohdat

Tieteenfilosofia voi sanoa olevan osa tiedettä tarkastelevaa ”metatiedettä”, ei tieteen osa. Tieteenfilosofian traditioiden alku on filosofien ja tieteentekijöiden esittämässä tiedettä koskeissa eksplisiittisissä kannanotoissa. Usein kuitenkin voidaan havaita tutkimuksen taustalla vaikuttavan implisiittisen tieteenkäsityksen. (Niiniluoto 1980, 36 – 37.) Näitä tieteenkäsityksiä tai tieteenfilosofisia lähtökohtia ovat luvussa *Objektivistinen ja subjektivistinen yhteiskuntatiede* käsittelemäni ontologia, epistemologia, tutkimuksellinen ihmiskäsitys ja metodologia. Tässä luvussa käsittelemäni edellä mainituista lähtökohdista fenomenografisen tutkimuksen taustalla vaikuttavia tieteenfilosofisia lähtökohtia.

Tutkijoiden käsitykset ja määritelmät fenomenografiasta vaihtelevat. Osa pitää sitä pelkkänä analyysimenetelmänä, osa taas tarkastelee fenomenografiaa metodologisesta näkökulmasta pyrkien löytämään fenomenografialle vankkoja teoreettisia perusteita. (Niikko 2003, 7.) Siitä, minkä

metodologisen termin alle fenomenografia tulisi sijoittaa, on keskusteltu paljon. Fenomenografiasta on puhuttu muun muassa paradigmana, tutkimusotteena, tutkimusmenetelmänä, metodologiana, lähestymistapana, viitekehyksenä, analyysimenetelmänä ja tiedonhaarana. (Häkkinen 1996, 15.) Useimmiten fenomenografiaa on kuitenkin nimitetty Martonin (1988) tapaan tutkimusotteeksi tai lähestymistavaksi. Näitä termejä käytän myös tässä tutkimuksessa.

Fenomenografisen tutkimuksen keskiössä ovat ihmisten käsitykset, joten esittelen tässä lyhyesti, mitä sanalla käsitys fenomenografiassa tarkoitetaan. Haastavaa tästä tekee, kuten Kirsti Häkkinenkin (1996, 46) toteaa, se että käsitysten muodostuminen jää fenomenografiassa epäselväksi. Fenomenografiassa käsitys viittaa ihmisten tapaan kokea tietty todellisuuden ulottuvuus (Niikko 2003, 26). Käsitys ymmärretään merkityksenantoprosessiksi ja sille annetaan mielipidettä syvempi ja laajempi merkitys (Huusko & Paloniemi 2006, 164). Käsitys on yksilön aktiivisella toiminnallaan luoma suhde tiettyyn osaan ympäröivää maailmaa (Svensson 1984, 12). Tämä suhde ymmärretään ei-dualistisena siten, että yksilö ja maailma ovat sisäisesti suhteessa toisiinsa (Huusko & Paloniemi 2006, 164; Marton & Booth 1997, 122). Ihmisten käsitykset syntyvät näin ollen heidän kokemustensa reflektoinnin seurauksena (Niikko 2003, 27). Toisaalta käsitykset muodostavat refleктоimattoman perustan, josta käsin hahmotamme toimintaamme (Uljens 1989, 19). Käsitysten muodostuminen tapahtuu siis prosessissa, jossa liikutaan refleктоimattomista käsityksistä kokemusten refleктоimisen kautta jäsentyneempiin käsityksiin.

Ontologisesti fenomenografinen tutkimus on nähdäkseni konstruktionistista tavassaan kiinnittää huomionsa ihmisen käsityksiin todellisuudesta. Ihmisen nähdään konstruoivan todellisuuden ymmärryksessään, vaikka samanaikaisesti tunnustetaan ihmisen ulkopuolella olevan ja ihmisestä riippumattoman todellisuuden olemassaolo. Konstruoinnin sijasta fenomenografian piirissä puhutaan tosin yleensä konstituoinnista (ks. Uljens 1989). Esimerkiksi Marton ja Shirley Booth (1997) kuvaavat ihmisten kokemisen tapaa sisäisenä suhteena kokijan ja koetun välillä. Kumpikaan ei olisi täsmälleen samanlainen ilman tätä suhdetta. Maailma, tai osa siitä, on ihmisen nähtävissä ja koettavissa. Ihminen ei voisi olla samanlainen ilman kokemaansa maailmaa eikä maailma voisi olla täsmälleen samanlainen ilman sitä kokevaa ihmistä. Tämä ei tarkoita, että kaikki maailmassa on ihmismielen luomusta, ja että kaikki katoaisi jos ihmisiä ei olisi, vaan ainoastaan, että emme voi kuvata maailmaa erillisenä kuvauksestamme. Kuvailijaa ei voi erottaa kuvatusta. Maailmamme on samanaikaisesti todellinen ja kuvailtu, ihmisten kokema maailma. (Mt., 113.)

Ihmisen kokemisen tavan jäsentäminen edellä kuvatulla tavalla implikoi, että ihmisellä mielletään olevan mahdollisuuksia vaikuttaa ympäristöönsä. Tämä kertoo mielestäni pikemminkin

voluntaristisesta kuin deterministisestä ihmiskäsityksestä. Tätä käsitystäni tukee Lennart Svenssonin (1984) kuvaus siitä, miten fenomenografiassa ihmisen nähdään olevan suhteessa ympäristöönsä toimintansa kautta. Kuten olen jo aiemmin todennut, käsittääkseni fenomenografiassa ei kuitenkaan kielletä ulkoisten tekijöiden vaikutusta ihmisten elämään ja olosuhteisiin. Tämäkin näkyy äskeisessä kokemisen tavan kuvauksessa, jossa myös maailman nähdään vaikuttavan maailmaa kokevaan ihmiseen.

Fenomenografiassa tehdään ero sen välillä miten jokin asia on ja miten se käsitetään (Uljens 1989, 13). Tämä ero tehdään jaolla ensimmäisen ja toisen asteen näkökulmaan. Ensimmäisen asteen näkökulma tarkoittaa, että tutkija kuvaa jotakin todellisuuden ulottuvuutta suoraan, sellaisena kuin se hänelle näyttäytyy. Ympäröivän maailman ilmiöt nähdään faktisina, jolloin tutkijan katsotaan voivan kuvata todellisuutta sellaisena kuin se ilmenee hänelle. (Niikko 2003, 24.) Ensimmäisen asteen näkökulma on siis ontologisesti realistinen ja epistemologisesti dualistinen näkökulma, jossa tutkijan oletetaan pystyvän saamaan ja välittämään objektiivista tietoa tutkimuskohteesta ilman, että hänen omat tulkintansa vaikuttavat tuloksiin. Tällainen realistinen paradigma on luonnontieteiden perustana. Häkkinen (1996, 13) toteaaakin, että ensimmäisen asteen näkökulma ohjaa luonnontieteellistä tutkimusta.

Fenomenografiassa sen sijaan omaksutaan toisen asteen näkökulma, joka korostaa toisten ihmisten tapaa kokea jotakin. Toisen asteen näkökulmassa kiinnitetään huomiota ihmisten ajatuksiin heitä ympäröivästä maailmasta tai heidän kokemuksiinsa siitä. Tutkija on kiinnostunut toisten ihmisten tavoista kokea jokin ilmiö. Samalla tutkijan täytyy sulkeistaa omat kokemuksensa ja käsityksensä. (Niikko 2003, 24 – 25.) Toisen asteen näkökulma on siten subjektivistinen, jolloin todellisuuden nähdään olevan (ainakin osin) yksilön tietoisuuden tulosta, eikä vain jotain yksilön ulkopuolella olevaa. Se on myös epistemologialtaan dialogista siinä mielessä, että tutkimuksen tieto tuotetaan vuorovaikutuksessa tutkittavien kanssa. Tutkijan omien käsitysten sulkeistaminen tulee myös lähelle dialogisuutta siinä mielessä, että dialogisuus vaatii tutkijalta omien tutkimuksellisten lähtökohtien ja kokemusten reflektointia. Omien kokemusten sulkeistaminen olisi tuskin mahdollista ilman niiden tiedostamista ja reflektointia.

Marton ja Booth (1997) tosin toteavat sulkeistamisen vaatimuksen koskevan yhtä lailla ensimmäisen kuin toisen asteen näkökulman omaksunutta tutkijaa. Tässä mielessä sulkeistamisen vaatimus siis – mitä tulee tutkijan omaan kokemukseen – tarkoittaa, että ensimmäisen asteen näkökulma on sisäänrakennettuna myös toisen asteen näkökulmassa. (Mt., 120.) Mikäli sulkeistaminen tarkoittaa ensimmäisen ja toisen asteen näkökulmassa samaa asiaa, kuten Marton ja

Booth tuntuvat ajattelevan, sen voi ajatella olevan yhtä hyvin dualistista kuin dialogista. Dualistisuushan vaatii omien tutkimuksellisten lähtökohtien ja kokemusten eliminoimista. Toisaalta Marton ja Booth toteavat (mt., 121), että samalla kun omiin kokemuksiin ja käsityksiin ilmiöstä otetaan etäisyyttä, niitä käytetään valaisemaan tapoja, joilla tutkittavat ilmiöstä puhuvat. Sulkeistetun kokemuksen käyttäminen tällä tavalla ei ole dualistista, vaan dialogista, koska se vaatii omien kokemusten ja käsitysten julkituomista.

Niikko (2003, 25) pitää toisen asteen näkökulmaa epäsuorana menetelmänä, koska siinä tutkija kuvaa jotakin todellisuuden aspektia siitä näkökulmasta, josta tietty ryhmä ihmisiä kokee ja käsittää sen. Niikko tuntuu siis ajattelevan, että tarkoituksena on lopulta sanoa jotakin todellisuudesta, vaikkakin informanttien käsittämänä. Staffan Larssonin (1986) mukaan taas toisen asteen näkökulmasta käsityksiä pyritään kuvaamaan sellaisina kuin informantit ne kertovat, jolloin kuvaus on todenmukainen. Kuvailtavan käsityksen todenmukaisuuteen taas ei oteta kantaa. (Mt., 12.)

Michael Uljens (1989) kuitenkin toteaa, että fenomenografiassa pidetään mahdollisena ihmisten ulkoista todellisuutta koskevien käsitysten vertaamista ulkoiseen todellisuuteen. Tämä tapahtuu vertailemalla erilaisten ihmisten käsityksiä samasta ilmiöstä ilmiöön itseensä. Hänen mielestään vertailun tekee kuitenkin mahdottomaksi se, että todellisuus, johon käsityksiä on tarkoitus verrata, on aina konstituoitu ihmisten käsityksissä siitä. Ensimmäisen asteen näkökulman ongelma onkin, ettei voida ajatella, että olisi olemassa sellainen maailma, josta meillä ei olisi kokemusta. Todellisuus on siis aina käsitettyä todellisuutta, joten ensimmäisen ja toisen asteen näkökulmilla ei lopulta ole mitään eroa. (Mt., 14 - 15.)

Marton (1988) tuntuu ottavan sen kannan, että vertailu on mahdollista todetessaan, että fenomenografinen tutkimus on kiinnostunut myös todellisuutta koskevista virheellisistä käsityksistä. Kuitenkin hän lisää, että toisen asteen näkökulmassa tarkoituksena ei ole kuvata asioita sellaisina kuin ne ovat, vaan tarkoitus on kuvata miten asiat näyttäytyvät ihmisille. Kuvaukset siitä miten ihmiset havaitsevat ja kokevat tosin liittyvät havaitsemisen ja kokemisen sisältöön, koska ihmisten havainnot aina kohdistuvat johonkin asiaan ja kokemukset saadaan jostakin asiasta. Kiinnostus kohdistuu kuitenkin asioiden ymmärtämisen, ajattelemisen ja havaitsemisen tapaan, ei asioihin itseensä. (Mt., 145 - 46.)

Metodologisesti fenomenografia on idiografista siinä mielessä, että tutkimuksellinen kiinnostus kohdistuu yksilön tapoihin luoda käsityksiä ja tulkita ilmiöitä. Toisaalta fenomenografisessa tutkimuksessa on nomoteettisiakin piirteitä, jotka ilmenevät sen pyrkimyksessä tehdä ainakin

jonkinasteisia yleistyksiä. Mira Huusko ja Susanna Paloniemikin (2006, 165) toteavat, että fenomenografiassa ajatellaan, että on mahdollista muodostaa oletamus yleisestä käsitysten joukosta tietyssä kulttuurissa, yhteiskunnassa tai yhteisössä. Esimerkkinä voidaan käyttää tätä tutkimusta varten tekemääni fenomenografista analyysiä, jonka aineistona olivat lähivanhempana toimivien äitien haastattelut. Analyysin tulosten voisi kuvitella olevan hyvin samansuuntaiset, vaikka aineisto olisi kerätty esimerkiksi toisessa kaupungissa. Äitien käsityksissä lähivanhemmuudesta ei liene dramaattisia eroja ainakaan niin kauan kuin pysytään yhden yhteiskunnan ja kulttuurin piirissä. Tulosten voisi siis ajatella kertovan jotakin lähivanhempana toimivien äitien käsityksistä yleensä.

3.3 Fenomenografinen tutkimus laadullisena tutkimusmenetelmänä

Marton ja Booth (1997) toteavat, ettei fenomenografia ole metodi sinänsä, vaikka siinä on metodisia elementtejä. Se ei myöskään ole teoria kokemuksesta, vaikka siinä on teoreettisia elementtejä, eikä pelkkä käyttökelpoinen väline, joka voi omaksua minkä tahansa tarkoitukseen sopivan roolin. Fenomenografia on lähestymistapa, jonka avulla voi tunnistaa, muotoilla ja vastata tietyn tyyppisiin tutkimuskysymyksiin. (Mt., 111.) Näille tutkimuskysymyksille on yhteistä edellisessä luvussa esitelty toisen asteen näkökulma, jossa ollaan kiinnostuneita todellisuudesta siten kuin ihmiset sen kokevat. Marton (1978) pitääkin toisen asteen näkökulmaa jo sellaisenaan tarpeeksi perusteltuna lähtökohtana tutkimukselle. Ihmisten erilaiset tavat havaita, ymmärtää, tulkita ja käsitteellistää todellisuutta ovat arvokkaita tutkimuskohteita itsessään. (Mt., 3.)

Laadullisessa tutkimuksessa tarkoituksena on usein tulkita ja kuvailla merkityssisältöjä. Fenomenografiassa näitä merkityssisältöjä ovat ihmisten käsitykset erilaisista ilmiöistä. Kuvailemisen, analysoinnin ja tulkinnan kohteena ovat siis ihmisten käsitykset. Fenomenografian lähtökohtana on oletus, että ihmiset antavat samalle ilmiölle erilaisia merkityksiä. (Uljens 1989, 10.) Kuten luvussa *Laadullinen tutkimus* totesin, hahmottavat niin tutkija kuin informantitkin maailmaa jonkin tietyn merkitysyhteyden kautta.

Martonin ja Boothin (1997, 136) mukaan fenomenografisen analyysin tuloksissa näkyykin tutkijan käsitys siitä, millaisia variaatioita on informanttien käsityksissä jostakin ilmiöstä. Tutkija näkee siis informanttien käsitykset ja niiden variaatiot omaksumansa todellisuuden hahmottamisen tavan kautta. Tämä liittyy myös Alasuutarin (1993) esittämään jakoon etic- ja emic-tyyppisiin luokitteluihin. Etic-tyyppiset luokittelut ovat tutkijan itse luomia ja emic-tyyppiset ovat aineistossa olevia, eli informanttien itse tekemiä luokitteluja. (Mt., 90.) Vaikka fenomenografisessa

tutkimuksessa näkyikin tutkijan ymmärrys informanttien käsityksistä, tulevat luokittelut eli kategoriat fenomenografiassa aineistosta, toisin sanoen informanteilta. Kategoriat eivät kuitenkaan ”nouse” aineistosta ilman tutkijan tulkintaa.

Merkitysten tulkintaan liittyvät myös sekä Uljensin (1989, 23) kuvailemat kaksi näkökulmaa käsityksiin että Huuskon ja Paloniemen (2006, 166) mainitsema vaatimus kontekstuaalisuuden huomioimisesta. Uljensin (1989) mukaan käsitykset jaetaan fenomenografiassa mitä-näkökulmaan ja miten -näkökulmaan. Mitä-näkökulma suuntaa ajattelun kohteeseen, joka voi olla fyysinen tai psyykkinen ja miten-näkökulma kuvaa sitä, miten rajaamme ajattelun kohteen. Miten-näkökulma on mitä-näkökulman rajaamiseen johtava prosessi. Se, miten näemme, määrittää siis mitä näemme. (Mt., 23.)

Huuskon ja Paloniemen (2006) mukaan fenomenografiassa käsitykset ymmärretään suhteellisiksi, kokonaisuuksista merkityksensä saaviksi ja sosiaalisesti rakentuviksi, mikä luo vaatimuksen kontekstuaalisuuden huomioimisesta. Vaikka tutkimuskohteena eivät ole käsitysten erojen syyt, ovat käsitysten ilmenemisyhteydet tärkeitä niiden välisten erojen ymmärtämiseksi. Kontekstuaalisuus liittyy siten tulkintaan, raportointiin ja tutkimushenkilöiden tarkoituksenmukaiseen valintaan. Aineiston analyysissä onkin siis tarkoitus jäljittää tulkinnallisia ajatuskokonaisuuksia. Käsitykset ilmenevät kulloisessakin tilanteessa siten, että sama ilmaisu voi tarkoittaa eri asioita eri yhteyksissä ja toisaalta sen merkitys voidaan ymmärtää vain omassa kontekstissaan. (Mt., 166.)

Fenomenografisen tutkimuksen induktiivisuus näkyy lähestymistavan aineistolähtöisyydessä, jolloin teoriaa ei käytetä luokittelurunkona, eikä teoriasta johdettujen olettamusten testaamisen perustana. Empiirisestä aineistosta edetään kuvauskategorioihin, jotka ovat tutkimuksen tulos. Keskustelua kuitenkin käydään aikaisempien, niin vastakkaisten kuin tukevienkin teorioiden kanssa kategorioita muodostettaessa. (Huusko & Paloniemi 2006, 166; Uljens 1989, 43.) Lisäksi tutkijalla on oltava jonkinlainen esiymmärrys tutkittavasta aiheesta. Induktiivisen logiikan mukaisesti on aineiston keruun ja analyysin menetelmiä ja vaiheita fenomenografisessa tutkimuksessa mahdotonta erottaa toisistaan. Jo aineiston keruun aikana tapahtuu myös analysointia, joka voi vaikuttaa myöhempään aineiston keruuseen. Aineiston tulkinta ei ole myöskään mikään kertasuoritus, vaan tutkijan tulee käsitellä aineistoa tutkimuksen kaikissa vaiheissa aina raportin kirjoittamiseen asti. (Niikko 2003, 32; Marton & Booth 1997, 129; Ahonen 1994, 125.)

Aineistoa analysoidaan ilman valmiita tulkintasääntöjä. Ongelmaksi tässä voi muodostua se, että kaikki tulkitaan oman ajattelutavan mukaisesti. Tutkija voi kuitenkin tietoisesti välttää kapea-alaista ajattelua refleктоimalla ja perehtymällä tutkittavaan ilmiöön etukäteen. (Larsson 1986, 23.) Sirkka Ahonen (1994, 123 – 125) toteaaakin teoreettisen perehtyneisyyden olevan välttämätön osa tutkimusta sen kaikissa vaiheissa. Tätä ei kuitenkaan pidä sekoittaa teorian testaamiseen tai sen käyttämiseen luokittelurunkona, sillä Larsson ja Ahonen tarkoittanevat yleistä perehtymistä aihepiiriä koskevaan tutkimukseen ja kirjallisuuteen.

Fenomenografisen tutkimuksen tuloksena ovat ilmiötä kuvaavat kuvauskategoriat ja niiden välisistä loogisista suhteista muodostettu tulosavaruus (outcome space) (Marton & Booth 1997, 136), tai kuvauskategorioiden järjestelmä, jota nimitystä käytän tässä tutkimuksessa. Kuten induktiiviseen logiikkaan kuuluu, ei kuvauskategorioiden järjestelmää voi hahmottaa etukäteen tutkijan esioletusten pohjalta, vaan se hahmottuu analyysin seurauksena (Niikko 2003, 38). Uljensin (1989, 45) mukaan aineistolle on teoriassa rajaton määrä tulkintamahdollisuuksia, mutta käytännössä tulkintamahdollisuudet ovat kuitenkin rajalliset ja riippuvat muun muassa tulkinnan näkökulmasta, kontekstista, kommunikoitavuuden vaatimuksesta ja kysymyksenasettelusta, johon tulkinta perustuu.

Fenomenografisessa tutkimuksessa käytetään kolmea erilaista kategorisoinnin tapaa: horisontaalista (jota olen käyttänyt myöhemmin tässä tutkimuksessa esittelemässäni fenomenografisessa analyysissä), vertikaalista ja hierarkkista (Uljens 1989, 47). Horisontaalisessa tavassa kategoriat ovat keskenään samanarvoisia ja tasavertaisia kategorioiden välisten erojen ollessa sisällöllisiä. Vertikaalisessa tavassa käsitykset sen sijaan järjestetään ylhäältä alas etenevään järjestykseen aineistosta löytyvän perusteen mukaan, esimerkiksi yleisyyden tai ajan perusteella. Hierarkkisessa tavassa kategoriat ovat toisiinsa nähden eritasoisia esimerkiksi teoreettisuuden tai laaja-alaisuuden perusteella. (Huusko & Paloniemi 2006, 169.)

Luvussa *Laadullinen tutkimus* totesin itsensä käyttämisen instrumenttina tutkimusta tehdessä tarkoittavan, että tutkija huomioi omat kulttuuriset olettamuksensa ja käyttää mielikuvitustaan ja kaikkea kertynyttä kokemustaan. Fenomenografisessa tutkimuksessa tämä näkyy erityisesti analyysivaiheessa, koska siinä korostuu tulkinnan eläytyvä luonne (Häkkinen 1996, 39). Ilmaisun merkitys riippuu paitsi ilmaisun tekijästä (informantista), myös sen tulkitsijasta (tutkijasta), joka ymmärtää ilmaisun merkityksen oman asiantuntemuksensa ja persoonansa kautta. Tutkija eläytyy informantin tilanteeseen ja tavoittaa näin hänen intentionsa ja sitä kautta hänen ilmauksensa merkityksen. (Ahonen 1994, 124.)

Larssonin (1986, 37 – 38) mukaan tietty aineisto ei välttämättä tuotakaan tiettyä kategorioiden järjestelmää, vaan toinen tutkija voisi saada aikaan erilaisia kategorioita. Niikon (2003, 48) mukaan fenomenografisen tutkimuksen menetelmää voidaankin kutsua ”intiimiksi” koska tutkijan ymmärretään teoreettisesti olevan kietoutuneena samoihin prosesseihin, joita hän on tutkimassa. Fenomenografinen tutkija käyttää kuitenkin itseään instrumenttina jo aineiston keruuvaiheessa. Ahonen (1994) toteaa, että fenomenografiassa ihminen nähdään tietoisena olentona, joka rakentaa tietoisesti ilmiöistä käsityksiä ja osaa ilmaista ne kielellisesti. Tämän vuoksi tutkija ei tyydy pinnallisiin vastauksiin vaan on vuorovaikutuksessa informantin kanssa. (Mt., 121.)

Koska kieli on tärkeässä asemassa käsitysten ilmaisemisessa ja laadullisessa tutkimuksessa ylipäätään, on fenomenografiaa kritisoitu kieliteorian puuttumisesta (ks. Säljö 1994; viit. Häkkinen 1996, 47). Kuvauksia kielen asemasta fenomenografiassa saakin etsiä laihoihin tuloksiin fenomenografista tutkimusta käsittelevästä kirjallisuudesta. Niikko (2003, 39) toteaa kuitenkin, että fenomenografisen tutkimuksen tulosten kuvauksessa pyritään pitäytymään arkikielessä, jotta pysyttäisiin uskollisena käsitysten sisällölle.

Kuvauskategorioiden luomisessa voitaneen uskoa Alasuutaria (1993), jonka mukaan emic-tyyppisten luokittelujen tutkiminen ei tarkoita, että tutkijan tarvitsisi pitäytyä informanttien omissa käsitteissä. Tutkija voi antaa kategorioille nimiä, jotka mahdollisimman osuvasti luonnehtivat, mistä kategoriassa on kyse. (Mt., 90.) Niikko (2003, 39) lisää, että kuvauskategorioiden yhteyteen liitetään suoria lainauksia, jotta lukija voi seurata tutkijan päättelyä ja perusteluja kategorioiden rakentamisessa. Käytäntö ei liity ainoastaan tulosten kommunikoitavuuteen vaan myös tutkimuksen luotettavuuden osoittamiseen. Tässä tosin ei oikeastaan puhutakaan kahdesta eri asiasta, sillä kommunikoitavuus on Uljensin (1989, 55) mukaan yksi keskeinen luotettavuuden mittari siinä mielessä, että lukijan pitäisi pystyä näkemään yhteys aineiston ja tulkinnan välillä.

Toinen lainauksien käyttämiseen liittyvä luotettavuuden osoittamisen mekanismi on se, että niiden avulla lukija voi arvioida ilmauksille annettuja merkityksiä (Ahonen 1994, 131). Larsson (1986) on sitä mieltä, että yhtä kategoriaa kohden riittää kaksi lainausta. Yksi, joka tyhjentävyydessään kuvailee kategoriaa ja syventää ymmärrystä sen sisällöstä ja toinen, joka niukkuudessaan selventää kategorian rajoja. (Mt., 39.) Tässä tutkimuksessa esittelemässäni fenomenografisessa aineiston analyysissä käytän enimmäkseen useampaa lainausta yhtä kategoriaa kohden, mutta aineiston pienen koon takia olen kuitenkin joutunut joidenkin kategorioiden kohdalla tyytymään vain yhden lainauksen käyttämiseen. Tämä kertoo siitä, että jokin käsitys on esiintynyt aineistossa ainoastaan kerran. Fenomenografiassa kuitenkin ollaan kiinnostuneita käsitysten laadullisesta erilaisuudesta, ei

niiden määrästä tai edustavuudesta, joten kategorialla voi tukea ainoastaan yksi ilmaisu (Ahonen 1994, 127). Liittäessäni kategorian yhteyteen useamman lainauksen, olen pyrkinyt sisällyttämään niihin sekä kuvailevampia että kategorian rajoja selventäviä lainauksia.

Tulosten luotettavuutta voi fenomenografisessa tutkimuksessa pyrkiä osoittamaan monella tavalla. Äsken mainittujen aineistolainausten lisäksi voidaan käyttää rinnakkaisluokittelijaa, eli toista tutkijaa, joka jakaa aineiston alkuperäisen tutkijan luomiin kategorioihin. Tällaista arviointia voidaan kritisoida siitä, että siinä arvioija työskentelee vastakkaiseen suuntaan kuin tutkija, eli kategorioista aineistoon. (Uljens 1989, 56.) Arvioija ei myöskään ota kantaa siihen, mitkä kategoriat parhaiten kuvaavat aineistoa, joka jättää tilaa epäilylle, että parempikin kategorioiden järjestelmä olisi voitu tehdä (Larsson 1986, 39). Ahonen (1994, 131) puolestaan toteaa, ettei rinnakkaisluokittelu useinkaan ole edes mahdollista, koska tarvittavan teoreettisen perehtyneisyyden hankkiminen ja kunnollinen paneutuminen tutkijan tekemään kategorisointiin vaatii suhteettomasti työtä.

Kolmantena luotettavuuden osoittamisen tapana voidaan käyttää informanttien arviota kategorioiden osuvuudesta (Huusko & Paloniemi 2006, 169 – 170). Tämän menetelmän heikkous on mielestäni se, ettei yksittäinen informantti ole päässyt tutustumaan koko aineistoon, joten hän voi arvioida kategorioiden osuvuutta ainoastaan omien vastaustensa osalta. Lisäksi informantin omien vastausten valossa voivat jotkin kategoriat näyttää hyvinkin oudoilta, jos informanttien käsityksissä on ollut suurta variaatiota.

Neljäntenä luotettavuuden mittarina on pidetty tutkimuksen toistettavuutta. Martonin (1988) mukaan toistettavuutta on kohtuullista vaatia, jos sillä tarkoitetaan sitä, että arvioija pystyy löytämään tai tunnistamaan tutkijan luomat kategoriat, jos ne kuvaillaan hänelle. Toisaalta, jos sillä tarkoitetaan, että arvioijan pitäisi löytää samat kategoriat, jotka alkuperäinen tutkija on löytänyt, ei toistettavuuden vaatimus ole kohtuullinen. (Mt., 148.)

Käytti fenomenografinen tutkija sitten mitä tahansa näistä neljästä tavasta tulostensa luotettavuuden osoittamiseksi, on tutkijan mielestäni lisäksi yritettävä selostaa analyysin vaiheet riittävän seikkaperäisesti, jotta lukija voi arvioida tutkimuksen luotettavuutta (ks. Ahonen 1994, 131). Tutkijan oma subjektiivisuus, aikaisempi tieto ja odotukset vaikuttavat väistämättä tutkimuksen tekoon. Näiden lähtökohtien tiedostaminen ja tietoinen käsittely on yksi tutkimuksen luotettavuuden takeista. (Mt., 122.)

Uljensin (1989, 59) mukaan fenomenografiaa on kritisoitu toisaalta perinteisestä positivistisesta lähtökohdasta käsin tutkimuskäytäntöjen epäselvyydestä ja selkeän vaiheittaisen metodin puuttumisesta. Toisaalta sitä on kritisoitu tulkitsevammasta lähtökohdasta käsin siitä, ettei yksittäisen ilmiön ja sen kontekstin kuvaus ole riittävän tarkka. En kuvittele pro gradu -työssä ratkaisevani fenomenografisen analyysimetodin puuttumisen ongelmaa, mutta esittelen luvussa *Fenomenografisen analyysin toteuttaminen* oman analyysini yhtenä vaihtoehtoisena tapana fenomenografisen analyysin tekemiseksi. Sitä ennen kuitenkin tarkastelen sitä, millaisia ohjeita fenomenografisen analyysin tekemiseen fenomenografiaa käsittelevästä kirjallisuudesta löytyy sekä sitä, miten fenomenografista analyysiä on kolmen eri tieteenalan tutkimuksissa tehty.

4 FENOMENOGRAFINEN ANALYYSI

Tässä neljännessä luvussa tarkoitukseni on aluksi lyhyesti perehtyä siihen, miten fenomenografista tutkimusta käsittelevässä kirjallisuudessa on opastettu fenomenografisen analyysin tekemiseen. Sen jälkeen siirryn tarkastelemaan sitä, miten fenomenografisen analyysin tekemistä on kuvattu kolmen eri tieteenalan tutkimuksissa Suomessa. Olen keskittynyt tarkastelussani pelkästään suomalaisiin tutkimuksiin, koska olen kiinnostunut nimenomaan suomalaisen sosiaalityön tutkimuksen kehittämisestä. Aluksi tarkasteluni kohteena ovat kasvatusta ja hoitotieteen tutkimukset ja sitten sosiaalityön tutkimukset.

Kasvatusta ja hoitotieteen tutkimukset olen valinnut tarkasteltavakseni siksi, että näillä kahdella tieteenalalla (varsinkin kasvatustieteessä) fenomenografista tutkimusta on tehty runsaasti. Sosiaalityön tutkimukset olen valinnut koska yhtenä tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää miten fenomenografista analyysiä voitaisiin soveltaa sosiaalityön tutkimuksessa. Myös luvussa viisi esittelemäni fenomenografisen aineiston analyysin olen tehnyt alkuperäisenä tarkoitukseni tehdä tutkimus lähivanhempina toimivista äideistä ja heidän perheistään sosiaalityön lähtökohdista. Aikaisempien fenomenografisten tutkimusten suhteen rajaan tarkasteluni siis tutkimusten analyysiosaan. Olen kiinnostunut siitä, miten tutkimuksissa on fenomenografista analyysiä tehty ja miten sen tekemisestä on tutkimusraporteissa kerrottu. Sitä ennen teen kuitenkin lyhyen katsauksen fenomenografisen analyysin vaiheisiin sellaisina kuin niitä on fenomenografisessa kirjallisuudessa kuvattu.

4.1 Fenomenografisen analyysin vaiheet

Marton ja Booth (1997, 32) toteavat, ettei fenomenografiselle analyysille ei ole osoitettavissa mitään tiettyä, selkeästi määriteltyä menettelytapaa. Fenomenografisen analyysin tekemiseen ei kirjallisuudesta kovin yksityiskohtaisia kuvauksia löydykään, mutta analyysi voidaan jakaa kolmeen (ks. Häkkinen 1996; Uljens 1989) tai neljään (ks. Niikko 2003) vaiheeseen. Uljens (1989, 39) kuvaa vaiheita hierarkkisena järjestelmänä, jossa yksittäisen informantin ilmaukset ovat alimmalla tasolla ja tutkijan niiden pohjalta tekemät kuvaukset muodostavat erilaisia abstraktiotasoja, joista ylemmät ovat aina alempia abstraktimpia. Esittelen tässä analyysin etenemisen neljässä vaiheessa.

1. Fenomenografisen analyysin ensimmäisessä vaiheessa aineisto luetaan läpi moneen kertaan. Tässä vaiheessa on tärkeää pitää mielessä, mikä tarkalleen ottaen on se ilmiö, josta tutkimuksessa ollaan kiinnostuneita. Aineistosta etsitään tämän ilmiön suhteen

merkityksellisiä ilmauksia, jotka voidaan merkitä esimerkiksi alleviivaamalla. Analyysissä keskitytään alusta alkaen ilmauksiin, ei niitä tuottaneisiin informantteihin. (Niikko 2003, 33; Marton & Booth 1997, 133; Larsson 1986, 37.)

2. Analyysin toisessa vaiheessa etsitään, lajitellaan ja ryhmitellään tutkittavan ilmiön kannalta merkityksellisiä ilmauksia ryhmiksi tai teemoiksi (Niikko 2003, 34). Näitä ryhmiä tai teemoja kutsutaan fenomenografiassa merkitysyksiköiksi. Ryhmittely suoritetaan vertailemalla ilmauksia yhtäläisyyksien ja erojen löytämiseksi. Ilmauksien tulkinta on prosessi, jossa liikutaan yksittäisten ilmausten ja niiden kontekstin, eli koko haastattelun välillä. Vertaamalla ilmauksia keskenään, löytyy se, mikä on analysoitavalle käsitykselle ominaista. (Uljens 1989, 44; Larsson 1986, 23.)
3. Kolmannessa vaiheessa keskitytään kategorioiden ja niiden rajojen määrittämiseen vertailemalla edellisessä vaiheessa löydettyjä merkitysyksiköitä koko aineiston merkitysten joukkoon (Niikko 2003, 36). Vertailun tuloksena merkitysyksiköt yhdistetään kategorioiksi niiden välisten yhtäläisyyksien perusteella ja kategoriat erotetaan toisistaan niiden välisten erojen perusteella (Marton 1988, 155).
4. Analyysin neljännessä vaiheessa kategorioita yhdistellään teoreettisista lähtökohdista kattavammiksi ylemmän tason kategorioiksi eli kuvauskategorioiksi. Kuvauskategoriat ovat abstrakteja konstruktioita, jotka sisältävät aineistossa esiin tulleiden käsitysten ja kokemusten ominaispiirteet. (Niikko 2003, 36 – 37.) Kuvauskategorioita tavallisesti muokataan kunnes päästään selkeimpään ja niukimpaan ilmaisutapaan, jolla informanttien kokemuksia on mahdollista kuvata (Entwistle 1997, 21). Kuvauskategorioiden tulee kuvata aineistoa siten, että jokainen haastattelu pitäisi voida sijoittaa johonkin kategoriaan (Larsson 1986, 37).

Kuten todettu, ei fenomenografisen analyysin tekemiseen ole fenomenografiaa koskevassa kirjallisuudessa tarjolla yksityiskohtaisia ohjeita. Sama tosin pätee kaiketi suurimpaan osaan laadullisista analyysimenetelmistä. Fenomenografisen tutkimuksen tekijä joutuu siis kehittämään omat menetelmänsä olemassa olevan ohjeistuksen perusteella. Samalla kuitenkin täytyy analyysin kaikissa vaiheissa ottaa huomioon tietyt ehdot, joiden tulee täytyä, jotta voidaan puhua fenomenografisesta tutkimuksesta. Luvussa *Fenomenografisen analyysin toteuttaminen* esittelen tätä tutkimusta varten tekemäni fenomenografisen analyysin yhtenä mahdollisena tapana tehdä fenomenografista analyysiä.

4.2 Fenomenografinen analyysi hoito- ja kasvatustieteellisissä tutkimuksissa

Tässä luvussa tarkastelen, miten fenomenografisen analyysin tekemistä on selostettu kahden eri tieteenalan, eli hoito- ja kasvatustieteen opinnäytetoissa. Tutkimuksellisista resursseista johtuen jouduin valitsemaan tarkasteltavakseni ainoastaan sellaisia opinnäytteitä, jotka ovat saatavilla sähköisessä muodossa (kirjastot ovat kiinni heinäkuussa). Osin tästä syystä suurin osa tarkastelemistani opinnäytteistä on tehty kasvatustieteessä. Tosin suurin osa fenomenografisesta tutkimuksesta ylipäättään on tehty kasvatustieteessä, joten jaon voi myös ajatella kuvastavan tilannetta yleisemminkin. Tutkimusten tieteenaloilla ei kuitenkaan liene ratkaisevaa merkitystä, koska tarkoituksena on tarkastella tutkimuksista ainoastaan sitä osaa, jossa selostetaan fenomenografisen analyysin suorittamista. Aluksi tarkastelen kolmea hoitotieteessä tehtyä väitöstutkimusta ja sen jälkeen kolmea kasvatustieteen pro gradu -tutkielmaa ja neljää kasvatustieteen väitöstutkimusta.

Aira Pihlainen (2000) on hoitotieteen väitöstutkimuksessaan tehnyt kuusivaiheisen fenomenografisen analyysin. Analyysin kuvaukseen on liitetty taulukoita kuvaamaan analyysin vaiheita. Joitakin analyysin vaiheita on kuvattu melko yksityiskohtaisesti ja paikoin selostuksen yhteyteen on liitetty havainnollistavia aineistokatkelmia. Analyysin tekovaiheiden seuraamista hankaloittaa kuitenkin se, ettei selostuksessa ole käytetty fenomenografisen tutkimuksen käsitteitä, vaan ne on korvattu muilla. Esimerkiksi arvokategorioilla tarkoitettaneen kuvauskategorioita. Sanon ”tarkoitettaneen”, koska on vaikeaa päätellä, mikä tutkimuksessa käytetty käsite vastaa mitään fenomenografian käsitettä.

Kaija Pesso (2004) on hoitotieteen väitöstutkimuksessaan tehnyt fenomenografisen analyysinsä viidessä vaiheessa. Analyysin kuvauksessa on käytetty taulukkoa kuvaamaan analyysin vaiheita tiiviimmässä muodossa. Analyysivaiheiden selostus tekstissä on yksityiskohtaisempaa kuin taulukossa, mutta siinäkin ei kerrota konkreettisesti, miten jokin tietty vaihe tehtiin. Analyysin kulkua olisi voinut selkiyttää jonkin verran liittämällä vaiheiden selostamisen yhteyteen esimerkkejä aineistosta ja siitä miten sitä on tulkittu. Seuraavaksi siirryn tarkastelemaan kasvatustieteellisiä tutkimuksia. Aloitan tarkastelun pro gradu -töistä ja siirryn sen jälkeen väitöstutkimuksiin.

Minna Laitila (2010) on hoitotieteen väitöstutkimuksessaan tehnyt fenomenografisen analyysinsä neljässä vaiheessa. Analyysin vaiheita kuvataan melko yleisellä tasolla. Esimerkiksi ensimmäisessä vaiheessa kerrotaan, että usean aineiston lukukerran jälkeen on alleviivattu tutkimustehtävän

kannalta merkityksellisiä ilmauksia ja pelkistetty ne merkitysyksiköiksi. Sitä, miten pelkistäminen on tapahtunut, ei kuitenkaan eritellä tarkemmin. Jokaista vaihetta selkiytetään taulukon tai kuvion avulla. Esimerkkinä mainitsen tässä ensimmäistä vaihetta kuvaavan taulukon, jossa on katkelmia alkuperäisestä haastatteluaineistosta, katkelmista muodostetut merkitykselliset ilmaisut ja niistä muodostetut merkitysyksiköt. Taulukot ja kuviot auttavat lukijaa seuraamaan tutkijan päättelyä, mutta toimivat pikemminkin tutkimuksen luotettavuuden osoittajina, kuin apuna sen ymmärtämisessä, mitä analyysin eri vaiheissa tapahtuu.

Kasvatustieteen pro gradu -tutkielmassaan Suvi Salovaara (2008) on tehnyt nelivaiheisen fenomenografisen analyysin. Taulukoita tai aineistokatkelmia ei käytetä apuna analyysivaiheiden selostamisessa. Analyysin vaiheista on kerrottu enimmäkseen fenomenografiaa koskevaa kirjallisuutta referoimalla. Analyysin vaiheiden selostuksessa pitäydytään melko yleisellä tasolla, eikä siitä käy ilmi, mitä analyysin eri vaiheissa on tarkalleen ottaen tehty.

Anna Kaivosojan (2010) kasvatustieteen pro gradu -tutkielmassaan tekemässä fenomenografisessa analyysissä on kaksi päävaihetta. Syyksi todetaan ensimmäisen ja toisen sekä kolmannen ja neljännen vaiheen osittainen päällekkäisyys. Analyysin vaiheita on käyty läpi melko yksityiskohtaisesti, mutta se, että kuvauksessa kerrotaan myös analyysin kolmannelle ja neljännelle vaiheelle (vaikka analyysissä on vain kaksi), tekee selostuksesta vaikeasti seurattavan.

Maiju Kinnunen (2013) kuvaa kasvatustieteen pro gradu -tutkielmassaan fenomenografisen analyysin tekemistä yhdellä lauseella, jonka jälkeen siirrytään tulosten esittelemiseen. Tuloksia esitellään taulukon avulla, joka valottaa omalta osaltaan hieman analyysin vaiheita esittelemällä merkityksellisiä ilmauksia, niistä johdettuja merkitysyksiköitä ja kuvauskategorioita. Näistä on tosin käytetty termiä luokittelut ja numeroitu ne yhdestä kolmeen.

Tuula Piensoho (2001) kuvailee kasvatustieteen väitöstutkimuksessaan fenomenografisen analyysin vaiheita suurimmaksi osaksi referoimalla fenomenografista tutkimusta käsittelevää kirjallisuutta. Analyysin vaiheiden kuvaus ei ole kovin yksityiskohtaista. Välillä käytetään minä-muotoa, mutta kirjallisuutta referoidessa puhutaan tutkijasta kolmannessa persoonassa. Tästä syystä lukijalle jää epäselväksi, mitä tutkija on itse asiassa tehnyt.

Kasvatustieteen väitöstutkimuksessaan Riitta Rissanen (2003) on tehnyt kuusivaiheisen fenomenografisen analyysin. Analyysin vaiheita kuvataan suppeasti, menemättä konkreettisiin

yksityiskohtiin. Taulukoita tai aineistokatkelmia ei myöskään käytetä analyysivaiheiden havainnollistamiseksi.

Leena Valkonen (2006) on kasvatustieteen väitöstutkimuksessaan tehnyt nelivaiheisen fenomenografisen analyysin. Analyysin vaiheiden selostus on perusteellinen ja sitä on vaivatonta seurata. Analyysin havainnollistamiseksi käytetään aineistokatkelmia. Mainitsen tässä esimerkkinä kohdan, jossa katkelmia on käytetty siten, että informanttien lausumia on laitettu allekkain ja numeroitu. Sama lausuma saattaa tässä esiintyä monta kertaa siten, että siitä on alleviivattu joka kerralla eri kohta. Tällä tavoin havainnollistetaan, miten samasta lausumasta on löydetty ja erotettu monta eri käsitystä. Kolmannen vaiheen kuvaamisen jälkeen esitellään erillisessä luvussa aineistosta löydetty käsitysryhmät aineistokatkelmien kera. Kuvauskategoriat esitellään vasta seuraavassa, tutkimuksen tuloksia käsittelevässä luvussa. Luvussa käytetään selkeitä taulukoita ja kuvioita sekä aineistokatkelmia havainnollistamaan tekstissä kerrottua.

Outi Mäkitalo (2008) on kasvatustieteen väitöstutkimuksessaan tehnyt fenomenografisen analyysinsä neljässä vaiheessa. Yhteenveto analyysiprosessista ja sitä havainnollistava kuvio esitellään itse tutkimusraportissa sekä tarkempi kuvaus analyysistä tutkimuksen liitteellä. Liitteellä esitellään myös esimerkki informantin lausuman merkityksen tiivistämisestä. Liitteellä käytetään myös taulukoita havainnollistamaan merkitysyksiköiden muuntamista kuvauskategorioiksi. Nämä taulukot ovat kuitenkin melko vaikeaselkoisia. Analyysin kuvaus on perusteellinen, mutta analyysin vaiheiden seuraamista olisi voitu helpottaa tiivistämällä sitä ja kertomalla konkreettisemmin, mitä kussakin vaiheessa on tehty.

4.3 Fenomenografinen analyysi sosiaalityön tutkimuksissa

Tässä luvussa tarkastelen, miten fenomenografisen analyysin tekemistä on kuvattu sosiaalityön tutkimuksissa. Tarkasteltavanani on kaksi sosiaalityön opinnäytetyötä ja yksi Lapin yliopiston sosiaalityön laitoksen tutkimus. Aloitan tarkasteluni opinnäytteistä ja päätän sen Lapin yliopiston tutkimukseen.

Sosiaalityön pro gradu -tutkielmassaan Emmi Pesonen (2010) on tehnyt fenomenografisen analyysinsä kolmessa vaiheessa. Analyysin vaiheita selostetaan paikoin melko yksityiskohtaisesti, paikoin kuvaus kuitenkin jää yleiselle tasolle. Varsinkin kuvauskategorioiden muodostamisen

kuvaus on suppea. Analyysin etenemisen kuvaus olisi ollut havainnollisempi jos sen yhteyteen olisi ollut liitettynä esimerkiksi kuvioita, taulukoita tai aineistokatkelmia.

Riikka Kuittinen (2013) on pro gradu -tutkielmassaan noudattanut Valkosen (2006) fenomenografista analyysimallia, jota tarkastelin edellisessä luvussa. Analyysivaiheiden selostus etenee johdonmukaisesti, mutta ei ole kovin yksityiskohtaista. Analyysin vaiheita on havainnollistettu kuviolla, jossa on käytetty yleisiä fenomenografisen tutkimuksen termejä. Kuvion avulla olisi voitu paremmin havainnollistaa analyysiä jos nämä termit olisi korvattu aineistokatkelmilla ja niistä muodostetuilla merkitysyksiköillä ja lopulta kuvauskategorioilla.

Pirkko Lehtinen (2005) on tutkimuksessaan tehnyt viisivaiheisen fenomenografisen analyysin. Jokaista analyysivaihetta kuvataan muutamalla rivillä numeroitujen ja nimettyjen vaiheiden listassa. Analyysivaiheiden selostus tapahtuu yleisellä tasolla, eikä siinä eritellä tarkemmin, mitä kussakin vaiheessa on tehty. Aineistokatkelmia tai taulukoita ei käytetä analyysin kulun havainnollistamiseksi, mutta aineistokatkelmia on liitetty tutkimuksen tulososaan.

Kuten tässä ja edellisessä luvussa tarkastelemistani opinnäytteistä ja tutkimuksista voi havaita, on fenomenografisen analyysin suorittamisen kuvauksissa suuria eroja. Tarkastelemistani hoito- ja kasvatustieteellisistä sekä sosiaalityön tutkimuksista harvassa analyysin etenemisen kuvaus oli perusteellista ja helposti seurattavaa. Suurimmassa osassa tutkimuksia kuvaus on melko pintapuolista ja osasta se puuttui melkein kokonaan. Syynä tähän lienee, että fenomenografisen ja ylipäänsä laadullisen analyysin vaiheiden selostaminen yksityiskohtaisesti on vaikeaa. Ensinnäkin analyysin vaiheet ovat päällekkäisiä ja toistuvia siten, että samoihin vaiheisiin palataan moneen kertaan, vaikka on jo siirrytty seuraavaan ja sitä seuraavaankin vaiheeseen. Vaiheiden selostaminen tällaisena tekisi kuvauksesta paitsi monimutkaisen, niin myös loputtoman pitkän. Analyysin vaiheiden kuvauksen kirjoittaminen vaatii tutkijalta paneutumista. Tutkijan täytyy yrittää saavuttaa tasapaino liiallisen ja riittävän tarkkuuden välillä.

Toiseksi yksityiskohtaisen kuvauksen kirjoittaminen vaatii tarkkojen muistiinpanojen tekemistä analyysin aikana, koska jälkeenpäin on lähes mahdotonta palauttaa mieleen tarkalleen, mitä on tehnyt missäkin vaiheessa. Analyysin vaiheiden selostaminen saattaa myös (ainakin aloittelevista) tutkijoista tuntua toisarvoiselta tulosten esittelyyn nähden. Mielestäni analyysin vaiheiden kuvaaminen läpinäkyvästi on kuitenkin merkittävässä asemassa tutkimuksen luotettavuutta arvioitaessa. Seuraavassa luvussa esittelen esimerkin fenomenografisen aineiston analyysistä.

5 FENOMENOGRAFISEN ANALYYSIN TOTEUTTAMINEN

Tässä luvussa esittelemäni fenomenografisen aineistonkeruun ja analyysin tein alkuperäisenä tarkoituksenani tehdä empiirinen tutkimus lähivanhempina toimivista äideistä ja heidän perheistään. Minua kiinnosti tutkia sitä, millaisena isän puuttuminen perheiden arkisissa tilanteissa koetaan ja minkälaisissa tilanteissa isää eniten tarvittaisiin. Kiinnostuksen aiheeseen herätti tuttujen lähivanhempina toimivien äitien arjen sivusta seuraaminen yhdistettynä omaan jatkuvan kiireen kokemukseen pienten lasten äitinä ja opiskelijana. Isän puuttumiseen liittyen erityisen kiinnostunut olin ajankäytöstä ja siihen liittyvistä ongelmista, mutta myös siitä, onko sukupuolella merkitystä yhden huoltajan perheiden arjessa sekä siitä, miten lähivanhempina toimivat äidit kokevat ympäristön heihin suhtautuvan.

Tarkoituksenani ei ollut kuvata lähivanhempien ja heidän perheidensä todellisuutta sinänsä, vaan sellaisena kuin tutkimuksen kohteena olevat äidit sen kokevat. Aineisto on tuotettu vuorovaikutuksessa informanttien kanssa ja analyysiä tehdessäni pyrin siihen, että sen tulokset kertoisivat todellisuudesta sellaisena kuin he sen konstruoivat. Tämän saavuttamiseksi oli tärkeää pyrkiä sulkeistamaan aiheesta kertynyt tieto ja omat ennakkokäsitykseni. Kuitenkaan en voi väittää tulkintani olevan täysin objektiivinen, koska omat käsitykseni ja kokemukseni aina jollain tasolla vaikuttavat tulkintaan. Halusin tutkimuksen avulla valottaa sekä informanttien omaa toimijuutta että ympäristön ja olosuhteiden vaikutusta heidän elämäänsä.

Vaikka kiinnostukseni kohteena olivatkin nimenomaan tutkimukseen osallistuneiden äitien käsitykset, voisi tulosten ajatella kertovan jotain lähivanhempina toimivien äitien ja heidän perheidensä tilanteesta yleensä. Huolimatta siitä, että tarkoituksenani oli lähinnä uuden näkökulman avaaminen, voisi tämän kaltaisella tutkimuksella kuitenkin olla jotain annettavaa myös käytännölle. Se voisi tarjota esimerkiksi lastensuojelun sosiaalityöntekijöille uusia oivalluksia siitä, miten isän puuttuminen vaikuttaa yhden huoltajan perheiden arkeen, ajankäyttöön ja heihin kohdistuneisiin odotuksiin. Tutkimuksen tulokset voisivat omalta osaltaan valottaa yhden huoltajan perheiden elämää ja sen ongelmakohtia. Tämän kaltaista tutkimusta tarvitaan esimerkiksi kehitettäessä perheille kohdistettuja palveluita.

Aineiston jäädessä liian pieneksi, jotta tutkimuksen olisi voinut toteuttaa alkuperäisen suunnitelman mukaisesti, päädyin tekemään tutkimuksen fenomenografisesta analyysistä ja sen soveltamisesta sosiaalityön tutkimuksessa. Tässä luvussa esittelenkin fenomenografisen analyysini yhtenä mahdollisena tapana tehdä fenomenografista analyysiä. Aloitan esittelemällä aineistoni, joka

koostuu informanttien ottamista valokuvista ja niiden pohjalta tehdyistä haastatteluista. Perustelen sitä, miksi kyseiset aineistot mielestäni sopivat fenomenografisen sosiaalityön tutkimuksen aineistoiksi ja kerron, miten olen niitä käyttänyt. Lisäksi pohdin lyhyesti aineistoon ja sen keräämiseen liittyviä eettisiä kysymyksiä.

Sen jälkeen esittelen fenomenografisen analyysini etenemisen ja analyysin tulokset. Tarkoitukseni on kuvata analyysin vaiheita niin yksityiskohtaisesti, että niitä seuraamalla olisi mahdollista tehdä fenomenografista analyysiä. Lisäksi havainnollistan analyysin vaiheita aineistokatkelmista ja niiden tulkinnasta koostuvilla esimerkeillä. Lopuksi esittelen analyysin tulokset horisontaalisena kuvauskategorioiden järjestelmänä.

5.1 Aineisto

5.1.1 Aineiston keruun perusteet

Aineiston, jota käytän tässä tutkimuksessa esimerkkinä siitä, miten fenomenografisen aineiston analyysin voi sosiaalityön tutkimuksessa tehdä, keräsin haastattelemalla kolmea tuttavapiiriini kuuluvaa lähivanhempana toimivaa äitiä. Lähivanhemmalla tarkoitan tässä lapsensa tai lastensa kanssa yksin asuvaa vanhempaa. Sillä, onko äiti yksinhuoltaja vai onko hänellä lapsensa tai lastensa isän kanssa yhteishuoltajuus, ei ole merkitystä. Olennaista on, että lähivanhempi on vanhemmista se, jonka luona lapsi pääasiallisesti asuu.

Aineiston keräämisen taustalla olevana tutkimustehtävänä oli sen selvittäminen, millaisia merkityksiä isän puuttuminen yhden huoltajan perheiden arjessa saa. Tutkimuskysymykset, joihin aineiston kerääminen perustui, olivat:

1. Mihin lähivanhempina toimivat äidit ja heidän lapsensa arjessa tarvitsevat isää?
2. Miten isän puuttuminen vaikuttaa äidin ja lapsen ajankäyttöön ja käsityksiin ajasta?
3. Kokevatko lähivanhempina toimivat äidit, että heihin kohdistetaan suurempia odotuksia heidän sukupuolensa takia ja vaikuttaako tämä perheen ajankäyttöön?

Kuten olen aikaisemmin maininnut, jäi aineisto liian pieneksi, jotta se olisi riittänyt suunnitellun kaltaiseen empiiriseen tutkimukseen. Olin saanut aluksi mukaan neljä osallistujaa, mutta ottaessani yhteen äideistä yhteyttä sopiakseni haastattelun ajankohdasta, hän ilmoitti, ettei ole halukas

osallistumaan tutkimukseen. Neljästäkin haastattelusta muodostunut aineisto olisi ollut niukka, joten olin jo aikaisemmin yrittänyt eri tavoin löytää tutkimukseen lisää osallistujia. Jatkoin yrittämistä jo tehtyjen haastatteluiden analyysivaiheeseen asti löytämättä halukkaita osallistujia.

Osallistujia etsin kyselemällä tuttavilta ja olemalla yhteydessä asuinpaikkakuntani Setlementtiliittoon, Mannerheimin lastensuojeluliittoon sekä Yhden vanhemman perheiden liiton jäsenyhdistykseen. Näille järjestöille lähetin A4-kokoisen ilmoituksen, joko asiakkaille tarkoitettujen tilojen seinälle laitettavaksi tai sähköpostilla asiakkaille lähetettäväksi. Tässä ilmoituksessa kerroin yhteystietojeni lisäksi, mihin tarkoitukseen haastattelua käytetään, millaisia haastateltavia tarvitsen, mitä osallistumiseen liittyy ja arvioidun haastattelun kestoajan. Suurimpana syynä siihen, ettei halukkaita osallistujia löytynyt enempää, lienee kuvien ottamisesta koituva ylimääräinen vaiva.

Pro gradu -tutkielman aineistona kolme haastattelua vaikuttaa niukalta, mutta riittänee tämän tutkimuksen tarkoitukseen, joka on esittää aineisto ja sen analyysi esimerkkinä siitä, miten fenomenografista analyysiä voidaan sosiaalityön tutkimuksessa tehdä. Esimerkkianalyysin voisi tehdä yhdestäkin haastattelusta, joten tähän tarkoitukseen kerätyn aineiston kohdalla ei keskeistä ole aineiston koko. Tämän tutkimuksen keskiössä eivät myöskään ole tulokset, vaan se, miten analyysi on tehty ja miten sen etenemistä on kuvattu.

Aineisto koostuu informanttien itse ottamien valokuvien pohjalta tehdyistä haastatteluista. Huusko ja Paloniemi (2006) toteavat, että fenomenografiassa aineistona voidaan käyttää paitsi haastatteluista, myös vaikkapa kirjoitelmia, dokumentteja, havainnointia, piirroksia tai näiden yhdistelmiä. Keskeistä on kysymyksenasettelun avoimuus, jotta erilaiset käsitykset voivat tulla aineistosta esiin. (Mt., 164.) Päätin perustaa haastattelut informanttien itse ottamiin valokuviin, koska en halunnut määrätä ennalta haastattelun kulkua. Halusin antaa haastateltavien tuoda keskusteluun heille merkittäviä asioita. Valokuvien avulla pystyin myös varmistamaan, tai ainakin vaikuttamaan siihen, ettei keskustelu tyrehdy informanttien kannalta epäkiinnostavien tai epärelevanttien kysymysten takia.

Uljensin (1989) mukaan laadullisessa tutkimuksessa arvioidaan yleensä aineiston tulkinnan (sekä prosessina että tuloksena) luotettavuutta, ei niinkään sitä, edustaako kerätty aineisto todellisuutta. Tätä pidetään itsestään selvänä. (Mt., 52.) Valokuvien käyttäminen haastatteluiden runkona perustuukin siihen, että pelkällä kyselyllä tai haastattelulla on vaikeaa, ellei mahdotonta tavoittaa fyysisen ympäristön merkitystä perheiden arkisissa kokemuksissa ajankäytöstä ja siinä miten isän

puuttuminen käytännössä koetaan. Keskeinen kriteeri aineistolle oli se, että sen avulla piti pystyä tavoittamaan niitä konkreettisia arkipäivän tilanteita, joissa isän puuttuminen materialisoituu.

Fenomenografiassa ollaan kiinnostuneita ihmisten käsityksistä ja kokemuksista, jotka ovat myös sosiaalityön keskiössä. Tämän fenomenografisen analyysin avulla halusin kuvata ihmisten käsityksiä heidän arkipäiväisen todellisuutensa erilaisista aspekteista. Käyttämällä valokuvia haastatteluiden lisänä pyrin toisin sanoen varmistamaan, että aineisto edustaa todellisuutta, ellei objektiivisesti ajateltuna, niin ainakin informanttien kannalta. Valokuvia voisi tällä tavoin käytettynä luonnehtia apuaineistoksi tai pelkäksi aineistonkeruuvälineeksi. Joka tapauksessa pidän niiden roolia aineistonkeruussa niin keskeisenä, että omistan niille tässä oman lukunsa.

5.1.2 Valokuvat

Valokuva on visuaalista aineistoa, jota voi hyödyntää tutkimuksessa joko niin, että sitä käyttää havainnollistamaan jotain ilmiötä (kuten antropologisissa tai etnologisissa tutkimuksissa) tai sitten tutkimusmateriaalina, jota käsitellään ja jonka pohjalta tehdään analyysiä. Tutkimuksessani valokuvat liittyvät tähän jälkimmäiseen vaihtoehtoon. Liittääkseni haastattelut koettuun ja elettyyn ympäristöön, joka on keskeinen tavoite fenomenografisessa tutkimuksessa, pyysin kolmea informanttina olevaa äitiä ottamaan valokuvia tilanteista, joissa isää tarvittaisiin. Ohjeistin informantteja ottamaan kuvia lähinnä tilanteista, joissa he arvelevat lapsensa kaipaavan isäänsä tai joissa he itse kokevat tarvitsevänsä lapsensa isää, kuitenkin niin, että nämä tilanteet liittyvät jollain tavalla myös lapseen.

Kukin informantti otti kuudesta kahteentoista valokuvaa, yhteensä kaksikymmentäseitsemän, jotka toimivat tavallaan haastattelujen teemoina tai kysymyksinä. Käytännössä tämä tarkoittaa, että valokuvat käytiin haastatteluissa läpi satunnaisessa järjestyksessä. Informantit kertoivat mitä valokuvissa tapahtui, missä tilanteissa ne oli otettu ja keitä tai mitä niissä esiintyi. Valokuvien avulla oletin kykeneväni tavoittamaan sen, miten informantit isättömyyden käsittävät nimenomaan konkreettisissa arkisissa tilanteissa.

Sosiaalitieteellisissä tutkimuksissa ei perinteisesti kovin usein ole hyödynnetty aineistona informanttien ottamia valokuvia. Valokuvat ovat kuitenkin luonteva aineisto sosiaalitieteellisessä ja siten myös sosiaalityön tutkimuksessa. Sarah Pink (2001, 71 - 73) kertoo esimerkkejä omista ja muiden tutkijoiden tekemistä haastatteluista, joissa informantit viittasivat valokuviin tai näyttivät

niitä haastatteluissa, vaikka tarkoituksena olisi ollut tehdä aivan tavallista haastattelua. Sosiaalityön tutkimus kohdistuu yleensä tavalla tai toisella marginalisoituihin. Siksi valokuvien käyttämisellä voi olla erityisen suuri merkitys juuri sosiaalityön tutkimuksessa, koska niiden avulla voidaan tehdä sosiaalisia ongelmia näkyviksi.

Sosiaalityön tutkimuksia, joissa hyödynnetään valokuvia, on tehtykin viime vuosina jonkin verran. Esimerkiksi Eräsaari (1995) on käyttänyt sekä valokuvia että piirroksia katutason byrokratioiksi kutsumiaan kansalaisille palveluita tarjoavia julkisia organisaatioita koskevassa tutkimuksessaan. Tuula Heinonen (2008) on käyttänyt valokuvia tutkimuksessaan kiinalaisten maaseudulla asuvien naisten elämästä. Photonovellaksi kutsutussa menetelmässä naiset valitsivat itselleen merkityksellisiä valokuvia, näyttivät niitä ja kertoivat niistä toisten kylien naisille ja tutkijalle. Amy Catherine Russel ja Natalie D. Diaz (2011) ovat käyttäneet valokuvia sosiaalityön tutkimuksessaan havainnollistamaan lesbojen identiteettiä, kulttuuriin ja alistukseen liittyviä kokemuksia. Myös Maija Tarkiainen (2012) on käyttänyt valokuvia omassa sosiaalipalvelujen asiakaskokemuksia tutkivassa pro graduissaan. Tarkiainen tutki fyysisen ympäristön merkitystä asiakaskokemuksen muodostumisessa. Aineistona Tarkiainen käytti informanttien ottamia valokuvia ja näiden pohjalta tehtyjä haastatteluja.

Jon Prosser (2011) puhuu osallistavasta visuaalisesta tutkimuksesta (participatory visual methods), jonka suosituin metodi on valokuvien, piirrosten tai kaavioiden käyttäminen tutkimushaastattelussa keskustelun avaajana. Hän käyttää esimerkkinä David Gauntlettin tutkimusta, jossa tämä pyysi tutkittavia rakentamaan identiteetistään legokarttoja, joiden tarkoituksena oli auttaa osallistujia muodostamaan sanoja ja ideoita sillä vauhdilla ja tavalla ja siihen aikaan joka heille parhaiten sopi. Gauntlett kritisoi perinteistä haastattelua siitä, että haastattelijoilla on epärealistisia odotuksia haastateltavia kohtaan. Ihmisillä ei yleensä ole päässään valmiita listoja siitä ”mitä minä ajattelen” esimerkiksi identiteetistä, joten he voivat tuottaa kysymyksiin epätarkkoja ”pikavastauksia”. (Mt., 490.) Marisol Clark-Ibanez (2007) puolestaan on käyttänyt haastateltavien omia valokuvia välttääkseen liiallista voyeurismia ja varmistaakseen aiheen relevanssin osallistujille. Hän perustelee valintaa haastateltavien omalla asiantuntijuudella elämänsä suhteen. (Mt., 171 – 174.)

Valokuvien ja muiden visuaalisten kuvien voisi ajatella olevan tutkimuksen kaksiulotteista visuaalista aineistoa. Kolmiulotteinen visuaalinen aineisto puolestaan koostuu muun muassa legopalikoista mutta myös kaikista niistä esineistä, joita yksinhuoltajaperheessä käytetään arjen askareissa. Michael Emmisonin ja Philip Smithin (2000) mukaan esineet ovat tavallaan ”demokraattisempia” aineistoja kuin esimerkiksi 2-ulotteinen visuaalinen aineisto, koska

jäljempänä mainitut ovat usein jonkun intressiryhmän luomia. Toinen ero on se, että kolmiulotteiseen aineistoon liittyy usein toiminta, eli esineitä käytetään. (Mt., 110 – 111.)

Omassa tutkimuksessani pitäydyin valokuvien hyödyntämisessä, koska kolmiulotteisen visuaalisen aineiston käyttäminen olisi edellyttänyt aineiston keräämistä myös havainnoimalla. Tämä olisi ollut käytännössä mahdotonta, koska se vaatinut oikeastaan etnografista tutkimusotetta, jolloin minun olisi pitänyt viettää tutkimissani perheissä pidemmän aikaa havainnoiden ympärivuorokautisesti, tavoittaakseni mahdollisimman kattavasti ne tilanteet joissa isän puuttuminen konkretisoituu. Tässä tapauksessa valokuvat ovat kuitenkin mielestäni aineistona yhtä demokraattisia kuin esineet, koska tutkittavani paitsi tuottivat ne itse, myös tekivät niitä koskevat tulkinnat itse haastattelutilanteessa.

Prosserin (2011) mukaan visuaalisten metodien vahvuus on niiden avulla saatujen vastausten kirjo ja niiden kyky valjastaa tutkijan ja tutkittavan luovat kyvyt. Taiteen avulla voi kuvata, heijastaa ja herättää tunteita. Sen avulla voi myös kertoa tarinoita joihin yleisö pystyy samastumaan – taide voi auttaa kuvittelemaan millaista olisi elää toisen elämää. Taiteeseen pohjautuvien lähestymistapojen avulla päästään käsiksi merkityksellisiin tuntemuksiin joita on puhutun kielen avulla vaikeaa tunnistaa ja ilmaista. (Mt., 488.) Vaikka esimerkkitutkimuksessani käyttämiäni kuvia voisi paremminkin luonnehtia arjen dokumentoinnin välineiksi kuin taiteeksi, uskon, että on mahdollista myös niiden avulla saavuttaa edellä mainittuja hyötyjä. Valokuvia käyttämällä pystyin lisäksi varmistamaan, että tutkijana en liiallisesti ohjaillut haastattelutilannetta tai haastateltavia kysymyksilläni vaan pikemminkin haastateltavat ohjasivat ottamiensa valokuvien avulla minua kysymään oikeita kysymyksiä.

5.1.3 Haastattelut

Steinar Kvale (1996) on käyttänyt kullankaivajan ja matkailijan metaforia kuvaamaan haastattelun tekijää. Nämä metaforat kuvaavat kahta erilaista tapaa ymmärtää haastattelua ja siitä saatavaa tietoa. Metaforassa kullankaivajasta tiedon nähdään olevan esiin kaivettavissa sellaisenaan, ilman vaaraa siitä, että kaivajan kosketus vaikuttaisi siihen. Analyysissä aineistoa käsitellään siten, että objektiiviset faktat saadaan esiin ja muokataan erilaisin tekniikoin lopulliseen muotoonsa. Tuloksen arvo ja sen puhtaus voidaan määritellä objektiivisesti vertailemalla. Matkailijan metaforassa haastattelijan nähdään olevan hakemassa tarinaa kerrottavaksi kotiin palatessa. Alkuperäisten tarinoiden merkitykset avautuvat matkailijan tulkinnan kautta. Matka ei välttämättä johda uuteen tietoon, mutta se saattaa johtaa uudenlaiseen itseymmärrykseen ja matkailijan kotimaassa aiemmin

itsestään selvänä pidettyjen arvojen ja tapojen paljastumiseen. Keskustelut (haastattelut) voivat myös antaa uusia oivalluksia ja uudenlaista ymmärrystä tarinoiden kertojille. Metaforat edustavat kahta erilaista tapaa käsittää tiedonmuodostusta. Kullankaivajametafora edustaa sosiaalitieteissä yleistä käsitystä tiedosta ”annettuna”. (Mt., 3 – 5.)

Matkailijametafora edustaa postmodernia konstruktionistista näkemystä, johon liittyy keskustelullinen lähestymistapa tutkimukseen (Kvale 1996, 5), josta puhutaan myös ns. lingvistisenä käänteinä. Fenomenografinen tutkimusote kokonaisuudessaan sijoittuu jälkimmäisen näkemyksen puolelle. Näenkin esimerkkitutkimukseni haastattelut tilanteina, joissa haastateltavat, elleivät suorastaan tuota sosiaalista todellisuutta puheissaan, niin ainakin tuottavat yhden version tutkittavasta todellisuudesta.

Anssi Peräkylän ja Johanna Ruusuvuoren (2011) mukaan haastattelun avulla voidaan päästä käsiksi alueisiin, jotka muuten olisivat tavoittamattomissa, kuten ihmisten subjektiiviset kokemukset ja asenteet. Haastattelun avulla voidaan myös ylittää tilallisia ja ajallisia välimatkoja, eli saada tietoa menneistä tai kaukaisissa paikoissa sattuneista tapahtumista. (Mt., 529.) Martonin (1988, 154) mukaan haastattelu on ollut pääasiallinen aineistonkeruumenetelmä fenomenografisessa tutkimuksessa.

Tekemäni haastattelut ovat lähinnä teemahaastatteluita vaikka niissä on myös piirteitä avoimesta (tai strukturoimattomasta) haastattelusta. Yksi näistä piirteistä on keskustelunomaisuus, joka Hirsjärven ja Hurmeen (2008, 45 - 46) mukaan ilmenee siten että edellinen vastaus saa aikaan seuraavan kysymyksen. Ruusuvuori ja Liisa Tiittula (2005, 11 - 12) mainitsevat toisena keskustelunomaisen haastattelun piirteenä sen, että molemmat osapuolet voivat nostaa puheenaiheita keskusteluun ja kuljettaa keskustelua haluamaansa suuntaan. Keskustelunomaisuus ei kuitenkaan ole poissuljettua teemahaastattelussakaan. Esimerkiksi Noel Entwistle (1997, 21) toteaa, että teemahaastattelun rakenne määrittää jossain määrin haastatteluaineistosta löytyviä teemoja, mutta suo silti haastateltaville mahdollisuuden tuoda haastatteluun omia teemojaan.

Hirsjärven ja Hurmeen (2008, 47 - 48) mukaan teemahaastattelu sopii aineistonkeruumenetelmäksi silloin kun haastateltavilla on jokin yhteinen kokemus. Tutkimusesimerkissäni näitä yhteisiä kokemuksia ovat äitiys ja lähivanhemmuus. Teemahaastatteluiksi haastattelut määrittyvät kuitenkin lähinnä informanttien ottamien valokuvien muodostamien teemojen kautta. Poikkeavaksi aselman tekee se, etten itse tutkijana ollut etukäteen tietoinen teemoista, vaikka olin antanut valokuvien

ottamista koskevassa ohjeistuksessa yleisen teeman, johon kuvien tilanteiden tulisi liittyä. Saatoin siis ainoastaan tehdä arvauksia siitä, minkä tyyppisiin tilanteisiin kuvat voisivat liittyä.

Yhdeltä informanteista sain kuvat sähköpostitse ennen haastattelua, mutta ilman minkäänlaista ”kuvatekstiä” minun ei ollut mahdollista niidenkään suhteen tehdä johtopäätöksiä. Lisäksi pyrin tietoisesti pitämään mieleni avoimena välttämällä spekulointia sen suhteen, mistä kuvat kertovat. Muiden informanttien kuvat näin ensimmäisen kerran vasta haastattelutilanteessa. Fenomenografiseen tutkimusotteeseen sopivasti informanteilla oli siis suuri vapaus vaikuttaa haastattelun kulkuun (ks. Marton 1988, 154).

Haastatteluiden ajankohta ja paikka valittiin informanttien toiveiden mukaan. Kaikki haastattelut tehtiinkin informanttien kotona, mikä (yhdessä aiemman tuttavuuden kanssa) teki tilanteista epämuodollisia. Haastattelut tehtiin olohuoneessa tai keittiössä kahvia juoden keskustelun rönkyillessä jonkin verran myös muihin aiheisiin. Ensimmäinen haastattelu kesti 20 minuuttia, toinen 55 minuuttia ja kolmas 1 tunnin ja 5 minuuttia. Hirsjärvi ym. (1997, 202) toteavat, että haastateltavilla on taipumus antaa sosiaalisesti suotavia vastauksia. Tässä tapauksessa informanteilla tuskin kuitenkaan oli tarvetta antaa minulle itsestään parempaa kuvaa, koska tunsimme jo entuudestaan. Informanttien tuttuudesta oli etua siinäkin mielessä, ettei minun tarvinnut yrittää voittaa heidän luottamustaan haastattelutilanteessa.

Ensimmäisessä haastattelussa totesin kuitenkin, että tuttuudessa on huonotkin puolensa. Haastattelu jäi vastoin odotuksiani kovin lyhyeksi todennäköisesti siksi, että tutulle haastattelijalle ei välttämättä tullut kertoneeksi tapahtumien taustoja tai syitä. Informantti saattoi esimerkiksi kertoa miten on reagoinut johonkin tapahtumaan, mutta ei syytä miksi reagoi niin. Tulkintani mukaan tämä johtui siitä, että hän oletti minun tietävän tilanteen taustan ja oman ajattelutapansa. Vaikka näin olisikin, tutkijana en voi mennä aineiston ulkopuolelle ja tehdä johtopäätöksiä muusta kuin aineistossa esiintyvistä asioista. Välttääkseni tämän toistumisen muissa haastatteluissa ohjeistin jatkossa haastattelun aluksi informantteja, jotta he yrittäisivät suhtautua minuun kuin vieraaseen haastattelijaan, joka ei tunne heitä eikä tiedä heidän taustojaan. Kiinnitin myös huomiota omaan toimintaani haastattelijana; pyrin selventämään vastauksia tekemällä enemmän lisäkysymyksiä.

Ruusuvuoren ja Tiittulan (2005) mukaan episteemiset eli tietoa koskevat oikeudet ovat haastattelussa keskeisiä. Tiedon nähdään yleensä olevan haastateltavalla. Jotkut haastateltavat ovat hyvin tarkkoja asiantuntijan asemastaan haastattelussa kun taas toisissa haastatteluissa yhteinen tieto voi rakentaa haastattelijan ja haastateltavan välistä yhteisyyttä. (Mt.,32 – 35.) Tutkimukseni

informanttien kanssa jaoimme kokemuksen ja tiedon äitiydestä, josta uskoakseni oli haastattelussa etua. Omalta kannaltani etu näkyi siten, että osasin esittää oikeanlaisia kysymyksiä ja tulkita vastauksia. Informanttien kannalta etu taas liittyi siihen, että he tiesivät minun pystyvän samastumaan moneen heidän kokemukseensa. Lähivanhemmuuden suhteen asiantuntijuus oli haastateltavilla. Pyrin kunnioittamaan tätä asiantuntijuutta pysymällä lähes yksinomaan kysyjän roolissa ja välttämällä omien aiheita koskevien tietojeni esiin tuomista.

Haastattelutilanteissa käytin apuna paperia, johon olin kirjannut joitakin kysymyksiä (LIITE 1). Paperi oli tarkoitettu enemmän muistin tueksi kuin haastattelun teemarungoksi siinä mielessä, että osa kysymyksistä oli tarkoitettu kysyttäväksi jokaisen kuvan kohdalla ja saattoi käsittää vain sanan tai kaksi (esimerkiksi ”kuinka usein?”). Lisäksi kaikkia paperille kirjattuja kysymyksiä ei aina käsitelty lainkaan. Hirsjärven ja Hurmeen (2008) mukaan teemahaastattelu eteneekin tiettyjen keskeisten teemojen, ei yksityiskohtaisten kysymysten varassa, mikä paljolti vapauttaa haastattelun tutkijan näkökulmasta ja tuo tutkittavien äänen kuuluviin. Teemahaastattelu ottaa myös huomioon ihmisten tulkintojen ja heidän asioille antamiensa merkitysten keskeisyyden sekä sen, että nämä merkitykset syntyvät vuorovaikutuksessa. Kaikki, myös standardoidut haastattelut ovat itse asiassa haastattelijan ja haastateltavan yhteistyön tulosta, koska haastattelija saattaa esimerkiksi vahvistaa haastateltavaa. (Mt., 23, 48.) Teemahaastattelu sitoutuu siis konstruktionistiseen näkökulmaan, jonka mukaan todellisuutta tuotetaan kielen avulla muun muassa ihmisten välisessä vuorovaikutuksessa.

Haastatteluihin valmistautuessani ja itse haastattelutilanteissa pohdinkin paljon sitä, miten voisin varmistaa, etten ohjaile tai johdattele informantteja kysymyksilläni. Pyrin muotoilemaan kysymykset siten, etteivät informantit voisi käsittää niitä toivomani vastauksen ”tarjoamisena”. Pyrin myös (vaihtelevalla menestyksellä) jättämään tilaa informanttien vastauksille siten, että en kiirehtinyt esittämään uutta kysymystä heti informantin puheenvuoron perään tai täydentämään vastauksia informantin empiessä. Ruusuvuori ja Tiittula (2005) antavat haastatteliijoille tämän suhteen synninpäästön todetessaan, että haastattelijan on vaikeaa, ellei mahdotonta rajoittaa osallistumisensa esimerkiksi määrätyn kysymysmuodon käyttämiseen. Lisäksi on havaittu, ettei sekään poista luotettavuusongelmaa. Tärkeämpää on, että haastateltavat tulkitsevat kysymykset tarkoitettulla tavalla. (Mt., 31.) Johannes Van Der Zouwenin (2002) mukaan tämän varmistamisessa kaikkein tehokkaimpia keinoja ovat ne joita käytämme arkikeskusteluissa (Zouwen; viit. Ruusuvuori & Tiittula 2005, 31). Pyrkimys vuorovaikutuksen minimoimiseen luotettavuuden nimissä sopiikin mielestäni huonosti avoimeen tai teemahaastatteluun, joissa hyviin tuloksiin päästään yleensä kun tunnelma on mahdollisimman epämuodollinen ja vapautunut.

5.1.4 Eettiset kysymykset

Keskeisin aineistooni liittyvä tutkimuseettinen kysymys koskee informanttien henkilöllisyyden suojaamista. Olen ratkaissut tämän kysymyksen siten, että kerron tutkittavista ainoastaan heidän sukupuolensa ja sen, että he toimivat lähivanhempina. En myöskään kerro informanttien asuinpaikkakuntia, enkä liitä tutkimusraporttiini aineistona käyttämiäni valokuvia.

Toinen eettinen kysymys liittyy informanttien oikeuteen tietää, mihin he ovat osallistumassa. Kuten olen aikaisemmin maininnut, oli alkuperäisenä tarkoitukseni tehdä empiirinen tutkimus lähivanhempina toimivien äitien ja heidän perheidensä käsityksistä isän puuttumisesta. Jouduin kuitenkin muuttamaan suunnitelmiani, koska aineisto jäi tähän tarkoitukseen liian pieneksi. Suunnitelmien muututtua otin yhteyttä informantteihin ja kerroin, millä tavalla tulen tutkimuksen toteuttamaan sekä kysyin heidän lupaansa käyttää haastatteluja alkuperäisestä suunnitelmasta poikkeavan tutkimuksen aineistona.

Aineistoa kerätessäni oli yhtenä kiinnostuksen kohteenani informanttien ja heidän perheidensä ajankäyttö ja mahdolliset kiireen kokemukset. Paradoksaalista on, että olen aineiston keruullani – johon haastattelun lisäksi kuului valokuvien ottamista – tullut todennäköisesti lisänneeksi tätä kiirettä. Seuraavaksi esittelen aineiston analyysin kulun neljässä vaiheessa.

5.2 Analyysin eteneminen

Ennen analyysin aloittamista litteroin haastattelut. Ahosen (1994, 140) mukaan fenomenografisessa tutkimuksessa litterointi pitäisi tehdä sana sanalta, jotta vivahteet säilyvät. Jätin kuitenkin tarpeettomat täytesanat ja sanojen toistot pois. En merkinnyt transkriptioon kaikkea ei-sanallista viestintää, mutta saatoin merkitä esimerkiksi naurahduksen, jos se tuntui välttämättömältä, jotta voisin myöhemmin ymmärtää informantin sanoman oikein. Litteroituna rivivälillä 1,5 aineistoa kertyi kolmesta haastattelusta yhteensä 33,5 sivua.

Litteroituani haastatteluaineiston etsin käsiini ja luin fenomenografista analyysiä käsittelevää kirjallisuutta. Kirjallisuuden pariin myös palasin analyysiä tehdessäni aina tuntiessani sen tarpeelliseksi, käytännössä vähintään jokaisen analyysivaiheen jälkeen. Aineistoa analysoidessani pidin myös jatkuvasti kirjaa analyysin vaiheista voidakseni kuvata niitä mahdollisimman tarkasti tutkimusraportissa. Kuten Marton (1988, 154) toteaa, ei fenomenografista tutkimusta varten ole

olemassa yksityiskohtaista analyysimenetelmää. Turvauduinkin joiltain osin Giorgin fenomenologiseen analyysimenetelmään ja Perttulan muunnokseen siitä (ks. Perttula 1996, Virtanen 2006). Näihin menetelmiin suhtauduin ikään kuin työkaluina, joita käytin apuna fenomenografisessa tutkimuksessa.

Fenomenografisen analyysin ensimmäisessä vaiheessa luin litteroidut haastattelut läpi moneen kertaan. Larssonin (1986, 37) mukaan fenomenografinen analyysi alkaakin sillä, että haastatteluista luetaan niin monta kertaa, että ne täyttävät tutkijan ajatukset lähes kokonaan. Luettuani haastattelut useaan kertaan aloin alleviivata kuhunkin tutkimussuunnitelmaan kirjaamaani tutkimuskysymykseen liittyviä lausumia, etsien aina yhteen tutkimuskysymykseen liittyvät lausumat kerralla. Samalla kirjoitin ylös muita haastatteluissa toistuvia teemoja ja merkitsin kaikkiin eri teemoihin liittyvät lausumat litteroituihin haastatteluihin siten, että eri teemat oli mahdollista erottaa toisistaan.

Analyysin toisessa vaiheessa loin uuden tekstitiedoston jokaista informanttia varten. Näihin tekstitiedostoihin kirjoitin kyseisen informantin eri teemoihin liittyvät lausumat erottamatta teemoja toisistaan tässä vaiheessa. Seuraavaksi lainasin Giorgin (1988a,b; viit. Perttula 1996, 68) fenomenologisen analyysimenetelmän kolmatta vaihetta ja käänsin lausumat tutkijan yleiselle kielelle näihin samoihin tekstitiedostoihin. Yleisellä kielellä kääntämiseen liittyy jo tulkintaa, joka näkyy lausuman muuntamisessa ensimmäisestä persoonasta kolmanteen persoonaan. Käyttämällä kolmatta persoonaa osoitan siis, ettei kyseessä ole enää suora lainaus, vaan oma tulkintani informantin lausumasta.

Käännöksen tarkoituksena on tavoittaa kunkin merkityksen sisältävän yksikön ilmentämän kokemuksen keskeinen sisältö. Keskeistä kääntämisessä on, että lausuman ja siitä tehtävän käännöksen yhteys on selvästi nähtävissä. (Mt., 74.) Kuitenkin fenomenografisessa analyysissä lausumat tulkitaan suhteessa ympäröivään tekstiin ja niihin merkityksiin, joita yksilö on lausumaan liittänyt (Häkkinen 1996, 42). Tämä näkyy seuraavassa esimerkissä siten, että vaikka sanaa ”remontti” ei esimerkin lausumassa esiinny, on lausuma esitetty yhteydessä, jossa on puhuttu remontista. Olen siis tulkinnut lausuman suhteessa siihen haastatteluun, josta se on otettu (ks. Marton 1988, 154 - 155).

- 1.4 *Et sillai se ois voinu varmaan lisätä jotain semmosta yhteenkuuluvuuden tunnettaki sitte isän kans. Hän uskoo, että remontin tekeminen yhdessä olisi voinut lisätä isän ja pojan välistä yhteenkuuluvuuden tunnetta.*

Numero yksi tarkoittaa informantin järjestysnumeroa (jain informantit numeroilla haastattelujärjestyksen mukaisesti) ja numero neljä tarkoittaa lausuman järjestysnumeroa. Svensson ja Jan Theman (1983, 13) suosittelevat haastateltavan ajatuskulun selvittämiseksi hänen repliikkiensä katkaisemista ja liittämistä uudelleen toisiinsa. En käyttänyt repliikkien uudelleen jaottelua, koska havaitsin, että saman hyödyn voi saavuttaa kääntämällä lausuman yleiselle kielelle. Tällöin lausuma riisutaan kaikesta ylimääräisestä niin, että sen perimmäinen merkitys tulee esiin. Esimerkiksi:

2.26 *Yks tienaa, yks kuluttaa. Tietysti sillä lailla et onhan joissaki perheissä sitä että vaan niinku yks käy töissä mut kaks on siellä kotona ja näin että. Saa päättää kaikesta itte ja tehdä niinku haluaa ja suunnitella ne omat lomat niinku haluaa eikä ne oo riippuvaisia kenenkää toisen lomista eikä, tai muut omat harrastukset ja menot ja lapsen jutut ja asiat ilman et niist tarttee kenenkää kans neuvotella. Hänen mielestään lapsen kanssa yksin olemisen etuna on vapaus käyttää itse ansaitsemansa rahat ja päättää itse omista ja lapsensa asioista.*

Fenomenografisessa tutkimuksessa on Martonin (1988) mukaan tarkoitus häivyttää yksilöiden väliset rajat ja kohdistaa huomio aineistosta löydettyyn merkitysyksikköjen joukkoon (pool of meanings). Merkitysyksikköjen joukko koostuu siis tutkimusongelman kannalta merkityksellisistä ilmauksista. (Mt., 154 – 155.) Aineistossani merkitysyksikköjen joukko muodostui kaikkien informanttien lausumista ja niiden käännoksistä, jotka yhdistin samaan tekstitiedostoon. Samalla poistin järjestysnumerot, jotka ilmaisivat kuka informanteista on sanonut minkäkin lausuman, ja tulostin tekstin. Leikkasin jokaisen lausuman käännoksineen erilleen, kirjoitin aineistosta nousseet seitsemän teemaa lapuille ja järjestelin lausumat oikeiden teemojen alle.

Analyysin kolmannessa vaiheessa loin jokaiselle teemalle uuden tekstitiedoston, johon siirsin jokaisen kyseiseen teemaan liittyvän lausuman edellisessä vaiheessa luomastani tekstitiedostosta. Sitten poistin alkuperäiset lausumat niin, että jäljelle jäivät pelkät käännökset (joita kutsun jatkossa fenomenografisen tutkimuksen kielen mukaisesti ilmauksiksi). Seuraavaksi hyödynsin Perttulan laajennusta Giorgin fenomenologiseen analyysimenetelmään. Perttulan laajennuksen mukaisesti tiivistin käännökset kielelle, jossa yksilöllinen kokemus ei ole enää esillä (Perttula 1995, 95). Yksinkertaistettuna tämä tarkoittaa siis lauseiden muuttamista passiiviin. Esimerkiksi:

Hänen mielestään äidin edelleen ajatellaan olevan pääasiallisesti vastuussa perheen ja lapsen hyvinvoinnista ja hoitavan lapsen asiat. Äitien ajatellaan edelleen olevan pääasiallisesti vastuussa perheen ja lapsen hyvinvoinnista ja hoitavan lapsen asiat.

Virtasen (2006, 190) mukaan merkityksiä ei tämän jälkeen mielletä enää vain tietyn henkilön maailmaan kuuluviksi, vaan esimerkiksi tutkittaville yhteisistä merkityksistä. Kuitenkin informanttien välillä oli eroja, mitä tulee esimerkiksi käsityksiin ajankäytöstä. Yhden mielestä yksikään hänen ottamiensa valokuvien tilanteista ei liittynyt ajankäyttöön tai ajanpuutteeseen ja toisen mielestä kaikki kuvien tilanteet liittyivät niihin. Fenomenografisessa analyysissä kuitenkin keskitytään ilmauksiin itseensä, eikä niitä tuottaneisiin ihmisiin (Uljens 1989, 44). Tässä vaiheessa tutkittavien käsitysten ydinmerkitykset tulivat selkeämmin esille, jolloin havaitsin osan niistä sopivan kahden eri teeman alle. Huomasin myös joidenkin käsitysten tulevan esille useampaan kertaan, jonka seurauksena oli mahdollista poistaa ilmauksia niin, ettei toistoa esiinny.

Seuraavaksi yhdistelin teemoja siten, että seitsemän alustavaa teemaa supistui viiteen. Esimerkiksi teemat ”miten isän puuttuminen vaikuttaa ajankäyttöön” ja ”taloudellinen tilanne” yhdistyivät ”resurssit” - teemaksi. Luin näiden viiden teeman alle jaettuja ilmauksia etsien laadullisesti erilaisia tapoja käsittää kyseinen asia (ks. Uljens 1989, 46). Nämä erilaiset käsitystavat muodostivat siis kategorioita. Esimerkiksi resurssit käsitettiin A. aikana, jota on liian vähän, B. Aikana, jota on liikaa ja C. rahana, jota on liian vähän. Jaoin lausumat löytämieni kategorioiden alle.

Analyysin neljännessä vaiheessa luin ilmauksia etsien toistoa, jotta saisin tiivistettyä kunkin käsitystavan mahdollisimman tiiviiseen, mutta kuvaavaan muotoon. Kirjoitin lausumat tiiviiseen muotoon, joka kuitenkin kuvaa kattavasti yhtä tiettyä tapaa käsittää kyseinen ilmiö. Martonin ja Boothin (1997, 125) mukaan kuvauskategoria sisältää sen sisään kuuluvien käsitysten ominaispiirteet. Kategorioiden kuvausten pituus vaihtelee yhdestä muutamaa lauseeseen. Esimerkiksi teema sukupuolen merkitys käsitettiin kolmella erilaisella tavalla:

- A. Odotukset sukupuoliroolien mukaisesta käyttäytymisestä ovat sisäistyneet ja niiden odotusten mukaan jossain määrin elää, halusi tai ei.
- B. Ympäristö asettaa naisille ja miehille erilaisia odotuksia. Lasten jäämistä erossa äidille pidetään itsestään selvänä. Äitejä pidetään myös pääasiallisina huolenpitäjinä ja vastuunkantajina, jotka ovat vastuussa myös isän saamisesta osallistumaan. Isän osallistumista pidetään pohjimmiltaan vapaaehtoisena ja riippuvaisena isän hyvästä tahdosta.
- C. Eri sukupuolta olevan lapsen kanssa on haastavampaa elää yksin, vaikka lapsen ollessa pieni, ei tämän sukupuolella vielä ole suurta vaikutusta perheen arkeen. Poika tarvitsisi miehen mallia.

Kuvauskategorian tulee sisältää paitsi sen sisään kuuluvien käsitysten ominaispiirteet myös niiden empiirisen ankkuroinnin aineistoon (Niikko 2003, 37). Tämä tarkoittaa suorien lainausten liittämistä kategorioiden yhteyteen lukijan vakuuttamiseksi niiden paikkansapitävyydestä (Larsson 1986, 38). Seuraavaksi liitinkin kategorioiden yhteyteen niitä parhaiten kuvaavia lainauksia ja yhdistin kaikki kategoriat samaan tekstitiedostoon. Esimerkiksi:

A. Odotukset sukupuoliroolien mukaisesta käyttäytymisestä ovat sisäistyneet ja niiden odotusten mukaan jossain määrin elää, halusi tai ei.

[...] niin se ois ehkä (lapsellekin) kiva tehdä jonku miehen kans sillai et se ois just ajatellu et se on miesten hommaa enemmän. (Lapselle) ois tullu enemmän semmonen olo et se ois niinku just miesten hommaa ja sitte mä oisin voinu tehdä jotain muita, muita juttuja siinä ehkä.

Lainauksissa olen korvannut lapsen nimen merkinnällä (lapsi) ja lapsen isän nimen merkinnällä (lapsen isä). Sulkeiden käyttö auttaa erottamaan kohdat niistä, joissa informantti on käyttänyt sanoja lapsi tai lapsen isä. Näissä kohdissa ei siis ole käytetty sulkeita. Kun olen jättänyt lainauksesta osan pois, olen käyttänyt merkintää [...]. Hakasulkeet erottavat kohdat niistä, joissa olen käyttänyt kolmea pistettä kuvaamaan taukoa puheessa. Seuraavaksi esittelen analyysin tulokset.

5.3 Käsityksiä elämästä yhden vanhemman perheessä

Seuraavissa luvuissa esittelen fenomenografisen analyysini tulokset horisontaalisena kuvauskategorioiden järjestelmänä, jossa kuvauskategoriat ovat samanarvoisia ja niiden väliset erot ovat sisällöllisiä. Kuvauskategorioiden järjestelmä koostuu luvuista, joista jokaisen otsikko kuvaa jotakin tiettyä yhden vanhemman perheen elämään liittyvää ilmiötä. Kirjaimilla (A, B, C jne.) olen merkinnyt erilaiset tavat käsittää kyseinen ilmiö. Lisäksi olen liittänyt jokaisen erilaisen käsittämisen tavan yhteyteen katkelmia aineistosta havainnollistamaan käsitystä.

5.3.1 Isän arjesta puuttumisen merkitys

A. Poika tarvitsee miehen mallia ja läheistä suhdetta isään. Lapsi joutuu olemaan päiväkodissa myös iltaisin ja ylipäättään viettämään siellä liian paljon aikaa. Asuminen kahdessa kodissa aiheuttaa rikkonaisuutta lapsen elämään.

[...] kyl se on pojille vaan tärkeätä, et ois se miehen malli.

Siis semmonen ”male-bonding”. Mut kaikkeehan me voidaan tehdä kahestaan tai siis siinä mieles sitä toista ei tarvi mutta vaan (lapsen) kannalta.

Mutta sitte ku mul on jos mul on ilta ja aamu, ja varsinki jos mul on kymmeneen asti ilta ja sit pitäs mennä seuraavana aamuna seittämäs itte töihin ja viedä (lapsi) jo puoli seittämäs päiväkotiin niin sitte mä oon pyytäny apua justiin (lapsen) isältä tai sitte jommalta kummalta mummolta.

Mutta nyt me tehtiin niin että (lapsi) oli mulla niinku [...] aattona ja [...] sitte vaihdettiin sillon 25. päivä iltapäivällä et sit (lapsi) siirty (lapsen isälle) [...] meni sitte sen sukulaisten luo ja oli tapanpäivän vielä siellä ja tuli takasi mun luo. Mutta vähä semmonen niinku rikkonainen tavallaan sitte (lapsen) kannalta se joul.

B. Kotitöissä, remontissa ja pienemmissä kodin korjaustöissä ja hankinnoissa sekä lapsen hoidossa tarvitaan apua. Työn tai opiskelun, kotitöiden ja lapsen hoidon yhteensovittaminen on haasteellista. Pienen lapsen kanssa kahdestaan ei voi matkustella.

No ainaki noi kotityöt pystys jakamaan. Nii ja leikkimisenki pystys jakamaan. Mä oon miettiny niinku iltoja että ku mä oon (lapsen) kaa täällä kahestaan että jos (lapsen isä) ois tässä niin sit toinen vois olla (lapsen) kaa toinen tehdä kotitöitä sit vois vaihtaa.

Niin se on ihan selkeesti semmonen missä tulee mieleen et jos joku menee rikki, et miksei täs nyt vois olla joku tätä korjaamassa. Eikä oikeestaan niinku pelkästään korjaamassa sitä vaan myös koska usein on sit tilanne et pitää hankkia uusi, niin sit myös niinku hankkimassa sitä uutta. Ehkä myös niinku muita korjaustöitä mitä nyt, putken avaaminen, pikku semmoset remontit jotkut.

Ja sit toisaalta myös ihan semmosta niinku käytännön apua. Jossaki tämmösis just kodin asiois, (lapsen) hoidossa, kaupassa käynnissä.

Toi opiskelu oli niin paljo, niin iso osa sitä elämää ja niin raskas osa ja paljon aikaa vievä osa[...]

Kyl siin on ihan nyt ollu se syynä ku (lapsi) on niin pieni, niin lähteä Ruotsin laivalle kahestaan 3-vuotiaan kanssa niin siinä ei oo kauheesti mieltä. Et ei yksinkertaisesti niinku kädet ei riitä et se johtuu ihan puhtaasti siitä.

C. Juhlapyhiä viettäessä, lasten tapahtumiin osallistuessa ja matkustaessa kumppanin merkitys korostuu, koska ne ovat asioita, joita olisi parempi tehdä ydinperheenä.

Elikkä nää juhlapyhät on tietysti ihan selkeesti semmosii, koska ne on niin semmosia perhejuhlia. Niin ne on aika rankkoja paikkoja sillä lailla että tulee niinku semmonen että t äytyy keksiä jotain.

Me ollaan [...] lastenjuhlissa ja mä olin siellä (lapsen) ja mun vanhempien kanssa ja mun veli oli. Oishan se ollu kiva niinku että, että se isäki ois ollu siellä. Niin olishan se kiva, tai niinku että olis kokonainen perhe.

Täski on oikeestaan monta merkitystä tällä kuvalla. Eli tää on toisaalta niinku tämmönen niinku perheen kesken – mä puhun nyt (lapsesta) ja musta perheenä - tehtävät reissut. Et se on kyllä ihan selkeest semmonen et olis kiva ku siin olis joku. Ja tää on sit taas toisaalta tää kuvaa sitä reissua mut sit toisaalta myös sitä niinku fiilistä mikä täs joskus on, eli ei oo ketää missää.

D. Lapseen liittyviä asioita pitäisi voida jakaa ihmisen kanssa, jolle ne ovat yhtä tärkeitä. Kumppania tarvitaan kannustamaan ja jakamaan hyviä ja huonoja hetkiä, kuten myös vastuuta.

Kyl sit selkeesti tämmöset et ku lapsi oppii jotain niin nehän on kans sit sellasii mitkä haluis jakaa jonku kans. Et tietysti niinku ensisijasesti lapsen isän kans.

Toi opiskelu oli niin paljo, niin iso osa sitä elämää ja niin raskas osa ja paljon aikaa vievä osa et se oli mun mielest niinku pakko ottaa tohon mukaan. Et kyl siin, siin oli niinku paljoki semmosii hetkii et olis niinku kaivannu [...] sellasta niinku tsemppausta ja lohtua.

Joskus mä oon niinku ajatellu et sit mä oon vähä väsyny että tuntuu et se (lapsi) on niinku niin paljo mun harteilla kaikki sen asioiden hoitamiset.

5.3.2 Sukupuolen merkitys

A. Odotukset sukupuoliroolien mukaisesta käyttäytymisestä ovat sisäistyneet, ja niiden odotusten mukaan jossain määrin elää, halusi tai ei.

[...] niin se ois ehkä (lapsellekin) kiva tehdä jonku miehen kans sillai et se ois just ajatellu et se on miesten hommaa enemmän. (Lapselle) ois tullu enemmän semmonen olo et se ois niinku just miesten hommaa ja sitte mä oisin voinu tehdä jotain muita, muita juttuja siinä ehkä.

Mut onko se sitte vähä mun omaaki päällepäsmäröintiä tai sellasta, ehkä. Mut tosiaan ku se nyt asuu kuitenkin niinku mun luona.

Kylhän se on vähä kuitenkin ne sukupuoliroolit eikä niin vähääkää, onhan ne olemas. Miehiltä odotetaan ja en mä nyt tiedä onks edellyttää ehkä vähä väärä sana mut et semmosia odotuksia ja käsityksiä kyl elää vielä aika vahvasti. Ja niitten mukaan jonku verran elää, huomaa elävänsä itteksi, vaikka kuinka yrittää olla semmonen ettei nyt sit olis niin kaavoihin kangistunu tai miten sen nyt sanois.

B. Ympäristö asettaa naisille ja miehille erilaisia odotuksia. Lasten jäämistä erossa äidille pidetään itsestään selvänä. Äitejä pidetään myös pääasiallisina huolenpitäjinä ja vastuunkantajina, jotka ovat vastuussa myös isän saamisesta osallistumaan. Isän osallistumista pidetään pohjimmiltaan vapaaehtoisena ja riippuvaisena isän hyvästä tahdosta.

Ehkä se vähä niin on et aatellaan että no äidin luonahan se lapsi tai ne lapset asuu että, että äiti ois automaattisesti jotenki parempi vaikka eihän se niin oo.

Mut se ku mä tilasin sinne perheneuvolaan sen ajan niin kyl ne must tuntuu että aika paljo sillai luottaa sit naiseen, että joo että no lähetetäänkö tästä kirje isälle vai sanoksä. Että kyllä niinku naisiin ja äiteihin niinku hirveesti siinä luotetaan. Tai ehkä vähä ajatellaan sillai että nainen on just se joka niinku sitte soittaa sinne perheneuvolaan ja varaa sen ajan ja raahaa sen miehen sinne mukanaan.

Mun äiti on sanonu [...] niinku vähä että no on se (lapsen isä) kiltti ku se niin paljo auttaa sua (lapsen) hoidossa.

C. Eri sukupuolta olevan lapsen kanssa on haastavampaa elää yksin, vaikka lapsen ollessa pieni, ei tämän sukupuolella vielä ole suurta vaikutusta perheen arkeen. Poika tarvitsisi miehen mallia.

Kyllä mun ois varmaan niinku helpompi päästä siihen pikkutyön maailmaan helpommin koska mä oon ollu itte pikkutyttö. Tottakai kaikki on aina omia persoonallisuuksia ja muuta mutta, mutta tota justiin ku mä sanoin tähän et pojalle se miehen malli ja sitte taas niinku mulla naisena siihen pojan tai miehen ajatusmaailmaan täysin pääseminen saattaa joskus olla vähä haasteellista.

Mut en mä usko että se sillai vaikuttais ja se on niin pieniki kumminki vielä, kolme ja puoli että.

5.3.3 Yhden vanhemman perheen resurssit

A. Aikaa on liian vähän työn, erityisesti vuorotyön, opiskelun ja kotitöiden takia. Myös lapsen vierailuihin isänsä luona liittyy aikaa vieviä toimia.

Ku on töissä jos menee iltavuoroon niin eipä siinä aamulla tuu lähettyä oikeen mihinkää pesutupaan, tai joskus on lähetty mut sitte siitä tulee stressiä ja kiire. Niin sitte ne kotityöt helposti kasaantuu niille vapaapäiville. Ja sitte (lapsi) on siinä ja sit mun pitäis olla sen kanssa ja mä haluaisin olla sen kans mut sit pitää tehdä kuitenkin kaikkia.

Kylhän se vei hirveesti sitä aikaa ja aina ku (lapsi) oli (lapsen isällä) tai nukkumassa tai mul oli muuten vaan mahdollisuutta niin kylhän se tos viimeisen puolen vuoden aikana oli niin et

sit oli aina noi kirjat esillä.

Ku täs on vaatekasoja, niin täs (lapsi) on lähdössä tota niin isän luo viikonlopuksi. [...] Se on vähä ressaavaa välillä, se ku pitää aina pakata sen reppua tai laukkua. Onhan se tietysti vähä semmosta ns. ylimäärästä niitä vaatteita ny sitte kuljettaa edestakasi kahen kodin väliä.

B. Aikaa on liikaa lapsen ollessa isänsä luona. Yksin on joskus vaikeaa keksiä ajanvietettä.

Mul ois periaattees ollu illalla aikaa, mä oisin voinu tehdä mitä vaan. Mutta... Ja sit ku ei ollu oikeen ketään kaveria niin eipä sit tullu lähettyä.

C. Rahaa on liian vähän. Yksin lapsen kanssa elävällä äidillä ei ole varaa tehdä arkea helpottavia suuria hankintoja, kuten autoa, tai työskennellä osa-aikaisesti.

Niin ku mul ei oo autoa. Niin mä ajattelin et mul ei oo varaa pitää autoo, niinku tällä palkalla ja tällä vuokralla.

Mähän tein sitä, mähän tein puolikasta työaikaa ensi ja sitte sitä 78 prosentista ja mä oon nyt taas miettiny et jos mä tekisin sitä niinku kolkyt tuntia viikos. Mut sit se vaikuttaa taas rahaan niin paljo.

5.3.4 Suhtautuminen yhden vanhemman perheisiin yhteiskunnassa

A. Palveluissa ei aina oteta huomioon yhden vanhemman perheitä eikä yksin eläviä. Tämä näkyy siten, ettei palveluita joko ole näille ryhmille, tai ne ovat kalliimpia. Palvelun tarjoajilla esiintyy myös ennakkoluuloja yhden vanhemman perheitä kohtaan. Palvelun tarjoamista ohjaa usein käsitys tietynlaisesta – eli äidin ja lapsen/lasten muodostamasta - yhden vanhemman perheestä.

Niin siis että kun kouluikäset lapset ei voi mennä, tai pojat ei voi mennä enää naisten puolelle niin nyt (lapsi) ei voi mennä uimakouluun koska se joutuu yksin mennä sinne miesten puolelle ja tota mä en voi saattaa sitä mitenkää sinne uima-altaalle asti mihin ne pitäs saattaa.

Ja sitte mua huvittaa nämä: alennus kahdelle. Näähän on aina niinku.

Sillon ku (lapsi) oli siellä [...] päiväkodissa niin siellähän musta tuntu et ne jotenki yritti tai piti (lasta) silmätikkuna ku ne ajatteli et sillä täytyy olla jotain kun on vanhemmat eronnu ja isä ulkomaalainen niin jotenki mun mielestä sitä siellä pidettiin erityisenä.

Kyl mä ainaki sellasta oon kuullu et ku se sai sen huoltajuuden et se ei niin vaan käynykkään että vähä vallitsee semmonen käsitys ehkä tuolla sosiaalitoimistossa et aina on äiti niinku se parempi, niinku et äiti on aina äiti, vähä sellasta ajattelua. Ehkä se vähä niin on et aatellaan että no äidin luonahan se lapsi tai ne lapset asuu että, että äiti ois automaattisesti jotenki parempi vaikka eihän se niin oo.

B. Ihmisten mielestä lapsen paikka on äidin luona ja äiti on pääasiallinen vastuun kantaja. Isän osallistumista pidetään vapaaehtoisena ja riippuvaisena isän hyvästä tahdosta. Äitiä pidetään lähtökohtaisesti parempana vanhempana. Pienemmissä kaupungeissa vallitsee ydinperhekeskeinen ajattelu.

Mutta mä tiedän että tai (lapsen isä) on sanonukki että se aattelee niin että lapsen kuuluu asuu äidin luona.

Kyllä edelleen tuntuu vähä olevan niin että se kuitenkin se perheen ja lapsen hyvinvointi on niinku äidin harteilla ja kaikki justiin tommoset niinku lapsen hoitoon liittyvät asiat.

Mun äiti on sanonu [...] sillai niinku vähä että no on se (lapsen isä) kiltti ku se niin paljon auttaa sua (lapsen) hoidossa.

Kai joku sellanen äitimyytti vieläki elää aina vaan, että äiti on aina se huolehtiva, mikä nyt ei oo aina tietenkää totta.

Ja niinku mistä mä nyt oon paasannu niin siitä just siitä perhekeskeisyydestä täällä ja semmosesta niinku asenteesta. [...] Et yksin on hankala mennä, varsinki täällä ilman että siel on joku tuttu tai tutun tuttu joka siellä sitte kuikuilemaan että kenenkä kans se... ai jaa se on yksin.

5.3.5 Yhden vanhemman perheen edut

A. Yhden vanhemman perheessä lapsi oppii, että kaikki voivat tehdä kaikkea sukupuoleen katsomatta.

Mutta toisaalta nyt sitte (lapsi) varmaan oppii että kuka vaan voi tehdä mitä vaan.

B. Vapaus päättää yksin lapsen kasvatuksesta, jolloin kasvatusta on johdonmukaista. Vapaus tuo tosin mukanaan vastuun päätöksistä. Ei isää on parempi vaihtoehto kuin huono isä.

[...] ainakin saa kautta joutuu niinku yksin, yksin kasvattaa että toisaalta vaikka sitä on ite enemmän vastuussa mutta sitte just taas jos ois joku semmonen mies että joka vaan makais

sohvalla ja muuta niin se vois sitte taas olla huonompi esimerkki niinku monis tapauksis että niinku sitten ei ainakaa niinku ketää huonoo esimerkkiä eikä voi vedota siihen että kun isä tekee näin ja näin.

Ainaki siis niinku että vaikka nyt huonoon parisuhteeseen verrattuna niin on varmaan (lapselle) parempaa silti, että on vaan yks ihminen joka sanoo sit aina samalla tavalla kun että niinku kaks sanois eri tavalla.

C. Vaikka kotityöt joutuu tekemään yksin, ei tarvitse siivota toisen jäljiltä.

Toisaalta eipä oo sotkemassakaa kukaa toinen, koska toisten jälkien siivoaminen on kyllä yks semmonen mikä ottaa kyllä niin suunnattomasti päähän että.

D. Vapaus käyttää itse ansaitsemansa rahat.

Yks tienaa, yks kuluttaa. Tietysti sillä lailla et onhan joissaki perheissä sitä että vaan niinku yks käy töissä mut kaks on siellä kotona ja näin että.

E. Vapaa-aika kun lapsi on isänsä luona.

No tietysti onhan ne kivoja sitte ne jos on niinku töistä vapaata ja on omaa aikaa et (lapsi) on isällä.

F. Lapsen kanssa yksin eläminen ei ole tavoiteltavaa.

En mä kyllä tyytyväinen oo tilanteeseen, en mä tykkää olla ilman kumppania. Se ei oo niinku se mitä mä oon niinku tavoiteltu tai halunnu todellakaa että mä oon aika semmonen perhekeskeinen.

Mut et tottakai sitä voi sit aina miettiä loputtomiin että onks se sit kauheen tavoiteltavaa elää yksin ja pelkästään kahestaa lapsen kanssa.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Ennen menemistä varsinaisiin johtopäätöksiin esitän lyhyen yhteenvedon fenomenografisen tutkimuksen keskeisistä piirteistä. Toisin sanoen tarkastelen sitä, miten fenomenografinen tutkimus suhteutuu *luvussa Laadullisen tutkimuksen keskeiset piirteet* esitettyyn. Fenomenografia on laadullinen tutkimussuuntaus, jossa tulkitaan merkityksiä. Näitä fenomenografiassa ovat ihmisten käsitykset. Käsitysten tulkinnassa on tärkeää niiden kontekstin huomioiminen. Kuten laadullinen tutkimus yleensäkin, on fenomenografia induktiivista, mikä näkyy fenomenografisen tutkimuksen aineistolähtöisyydessä. Empiirisestä aineistosta edetään kuvauskategorioihin, jotka ovat fenomenografisen tutkimuksen tulos.

Laadullisessa tutkimuksessa tutkijan tulisi käyttää itseään instrumenttina, mikä fenomenografisessa tutkimuksessa näkyy sekä haastattelu- että analyysivaiheessa. Haastattelussa tutkija on vuorovaikutuksellisessa suhteessa informantin kanssa ja analyysissä hän tekee tulkintansa oman asiantuntemuksensa ja persoonansa kautta. Vaikka laadullisessa tutkimuksessa kieli on keskeisessä asemassa, ei fenomenografiassa ole kieliteoriaa, eikä kuvauksia kielen asemasta siten juuri fenomenografisesta kirjallisuudesta löydy.

Ontologisesti fenomenografinen tutkimus on konstruktionistista kiinnostuksessaan ihmisten käsityksiin todellisuudesta, koska ihmisten nähdään konstruoivan todellisuuden ymmärryksessään. Epistemologisesti fenomenografia on dialogista, koska fenomenografiassa tiedon nähdään olevan tulosta tutkijan ja tutkimuksen kohteen vuorovaikutuksesta. Fenomenografian ihmiskäsitys on pikemminkin voluntaristinen kuin deterministinen, koska ihmisellä nähdään olevan mahdollisuuksia vaikuttaa ympäristöönsä vaikkakaan ulkoistenkaan tekijöiden vaikutusta ihmisten elämään ei kiisteta. Metodologisesti fenomenografia on idiografista, mutta siinä on myös nomoteettisia piirteitä. Idiografiset piirteet näkyvät fenomenografian kiinnostuksessa yksilön tapoihin luoda käsityksiä ja tulkita ilmiöitä ja nomoteettiset sen pyrkimyksessä tehdä ilmiöistä jonkinasteisia yleistyksiä.

Nähdäkseni kaksi fenomenografiaa lähinnä olevaa tutkimussuuntausta ovat grounded theory ja fenomenologia. Näillä kolmella onkin monia yhteisiä piirteitä. Näistä piirteistä induktiivisuus ja kategorisointi ovat tosin yhteisiä oikeastaan kaikelle laadulliselle tutkimukselle. Induktiivisyys ilmenee grounded theoryssa, fenomenologiassa ja fenomenografiassa aineistolähtöisyytenä, jolloin tutkimus ei perustu olemassa olevaan teoriaan. Fenomenologiassa ja fenomenografiassa ollaan kiinnostuneita ihmisten subjektiivisista kokemuksista ja käsityksistä toisin kuin grounded theoryssa.

Fenomenologia ja fenomenografia jakavat lisäksi konstruktionistisen maailmankuvan. Grounded theorysta puolestaan on kolme versiota: konstruktionistinen, objektivistinen ja post-positivistinen. Fenomenografian ja fenomenologian yhteiset piirteet liittyvät lähinnä niiden taustalla vaikuttaviin tieteenfilosofisiin lähtökohtiin, kun taas fenomenografian ja grounded theoryn yhteiset piirteet ovat lähinnä tutkimusmenetelmiin liittyviä.

Pidän sosiaalityön tutkimuksen kehittämistä tärkeänä kolmesta syystä. Tutkimuksen avulla voidaan vahvistaa sosiaalityön asemaa tieteenalana ja toteuttaa sosiaalityön yhteiskunnallisen vaikuttamisen tehtävää. Tutkimuksen avulla voidaan myös tarjota uutta tietoa ja menetelmiä sosiaalityön käytännön työn tueksi. Olen tässä pro gradu -tutkielmassa perehtynyt fenomenografiseen tutkimussuuntaukseen, ja erityisesti fenomenografiseen analyysiin, pohtien, miten sitä voitaisiin hyödyntää sosiaalityön tutkimuksessa. Tähän liittyen tarkastelin fenomenografisen analyysin tekemisen kuvauksia hoito- ja kasvatustieteellisissä sekä sosiaalityön tutkimuksissa ja totesin, että kuvauksissa on suuria eroja varsinkin, mitä tulee kuvauksen yksityiskohtaisuuteen. Suurimmassa osassa kuvaus oli melko pintapuolista. Tämä johtunee siitä, että fenomenografisen analyysin vaiheiden selostaminen on vaikeaa vaiheiden toistuvuuden ja päällekkäisyyden takia. Tämä tosin koskee kaiketi kaikkea laadullista analyysiä.

Sain todeta tämän vaikeuden omakohtaisesti kirjoittaessani selostusta fenomenografisen analyysini vaiheista. Yritin selostaa vaiheet mahdollisimman yksityiskohtaisesti, koska yhtenä tarkoituksena tässä tutkimuksessa oli esitellä analyysi yhtenä mahdollisena tapana toteuttaa fenomenografista analyysiä. Kuvauksesta oli siis tarkoitus tehdä niin selkeä, että sitä seuraamalla olisi mahdollista tehdä fenomenografisen analyysin. Totesin kuitenkin, etteivät analyysin vaiheet ole eksplikoitavissa täysin, vaan jotkin vaiheet jäävät välttämättä hämäriksi. Ehkä tämä on kuitenkin fenomenografisessa tutkimuksessa tarkoituksenmukaista, koska kuten Martonkin (1988, 154) toteaa, on ihmisten erilaisten kokemisen tai käsittämisen tapojen selvittäminen eräänlaista löytämistä, eikä löytämiseen ole saatavilla yksityiskohtaisia ohjeita.

Masonin (2002, 4) mielestä ei ole suositeltavaakaan rohkaista tutkijoissa passiivista menetelmäohjekirjan seuraamista, vaan aktiivista tutkimukseen liittyvien kysymysten tunnistamista, kohtaamista ja päätösten tekemistä niiden pohjalta. Tunnistan riskin, että saatavilla oleva yksityiskohtainen analyysimalli voi myös houkutella tutkijaa hyppäämään suoraan analyysin tekemiseen perehtymättä ensin lähestymistavan taustoihin. Se voi jopa houkutella valitsemaan analyysitavan ennen tutkimuskohdetta, jolloin tutkimuskohde sovitetaan analyysitapaan, eikä toisin päin.

Eskola ja Suorantakin (1998) toteavat, että laadullisista menetelmistä käyty keskustelu jakautuu kahteen vastakkaiseen näkemykseen. Toisen mukaan menetelmien käyttöön tarvitaan tarkkuutta, toisen näkemyksen kannattajat haluavat säilyttää tutkimuksen tekemisen vapauden. Heidän pelkonaan lieenee, että teknisesti näppärä analyysi verottaa tutkijan teoreettista ajattelutyötä. (Mt., 8.) Toisaalta yksityiskohtaisesta analyysimallista voisi olla apua ainakin aloittelevalla tutkijalla, kuten pro gradu -tutkielman tekijälle.

Analyyysiä varten keräämäni aineisto koostui informanttien ottamista valokuvista ja näiden pohjalta tehdyistä teemahaastatteluista. Valokuvien avulla oli tarkoitus päästä käsiksi informanttien käsityksiin konkreettisista arkipäivän tilanteista sekä varmistaa, että haastattelussa käsitellään informanttien kannalta relevantteja asioita. Informanttien ottamat valokuvat muodostivat siten teemahaastatteluiden teemat. Menetelmä sopii fenomenografiseen tutkimukseen, koska sen aineistonkeruussa keskeistä ei ole se, miten aineisto kerätään, kunhan kysymyksenasettelu on avointa. Olen esitellyt analyysini tässä tutkimuksessa yhtenä tapana tehdä fenomenografista analyysiä sosiaalityön tutkimuksessa. Keskiössä on siis analyysi ja sen vaiheittainen kuvaaminen, eivät analyysin tulokset. Tästä syystä en ole tulkinnut tuloksia, enkä tarkastellut niitä suhteessa muuhun aihepiiriä koskevaan tutkimukseen.

Mielestäni fenomenografinen lähestymistapa sopii sosiaalityön tutkimukseen, koska siinä, kuten sosiaalityössäkin, ollaan kiinnostuneita nimenomaan ihmisten kokemuksista ja käsityksistä. Fenomenografisen tutkimuksen avulla voidaan sosiaalityön asiakkaiden ääni tuoda kuuluville ja sitä kautta vaikuttaa niin mikro- kuin makrotasolla, toisin sanoen niin käytännön sosiaalityöhön kuin yhteiskunnallisesti. Fenomenografiaa onkin sosiaalityön tutkimuksessa käytetty jonkin verran. Luvun *Fenomenografinen analyysi sosiaalityön tutkimuksessa* tarkastelua varten löytämäni tutkimukset ovat melko tuoreita, mikä saattaa kertoa tutkimussuuntauksen suosion sosiaalityön tutkimuksessa olevan kasvussa. Tarkastelemieni tutkimusten määrä jäi tosin melko pieneksi, koska hain tutkimuksia heinäkuussa, jolloin kirjastot olivat kiinni, joten jouduin tyytymään sähköisessä muodossa saatavilla oleviin tutkimuksiin. Aikataulusyistä minulla ei kuitenkaan ollut enää mahdollisuutta jatkaa pro gradu -tutkielmani tekemistä elokuussa.

Mielestäni olen tässä pro gradu -tutkielmassa pystynyt vastaamaan tutkimustehtävääni, joka oli: millaista fenomenografinen analyysi on ja miten sitä voidaan soveltaa sosiaalityön tutkimuksessa? Erinäisistä suunnitelmien muutoksista, isoista ja pienemmistä huolimatta on tutkimusprosessi ollut antoisa ja opettavainen. Vaikka tietämykseni fenomenografiasta ja laadullisesta tutkimuksesta on lisääntynyt, on samanaikaisesti sen kanssa lisääntynyt ymmärrykseni siitä, miten laaja laadullisen

tutkimuksen kenttä on ja miten vähän siitä tiedän. Jatkossa olisi kiinnostavaa testata analyysimenetelmää isompaan aineistoon sosiaalityön tutkimuksessa ja samalla kehittää menetelmää edelleen. Uskon sosiaalityön tutkimuksen voivan hyötyä tästä pro gradu -tutkielmasta. Se voi antaa välineitä fenomenografisesta tutkimuksesta kiinnostuneelle sosiaalityön tutkijalle, joka puolestaan voi antaa tutkimuksellaan välineitä sosiaalityöntekijöille käytännön työhön.

LÄHTEET

Ahonen, Sirkka (1994) Fenomenografinen tutkimus. Teoksessa Leena Syrjälä & Sirkka Ahonen & Eija Syrjäläinen & Seppo Saari. Laadullisen tutkimuksen työtapoja. Helsinki: Kirjayhtymä.

Alasuutari, Pertti (1993) Laadullinen tutkimus. Tampere: Vastapaino.

Alkula, Tapani & Pöntinen, Seppo & Ylöstalo, Pekka (1994) Sosiaalitutkimuksen kvantitatiiviset menetelmät. Helsinki: Werner Söderström.

Archer, Margaret S. (1998) Social theory and the analysis of society. Teoksessa Tim May & Malcolm Williams (toim.) Knowing the social world. Buckingham: Open University Press, 69 - 85.

Blaikie, Norman (1993) Approaches to social enquiry. Cambridge: Polity Press.

Brannen, Julia (1992) Combining qualitative and quantitative approaches. An overview. Teoksessa Julia Brannen (toim.) Mixing methods. Qualitative and quantitative research. Aldershot: Avebury, 3 - 38.

Bryant, Anthony & Charmaz, Kathy (toim.) (2007) The Sage handbook of grounded theory. Los Angeles: Sage.

Bryman, Alan (1998) Quantitative and qualitative research strategies in knowing the social world. Teoksessa Tim May & Malcolm Williams (toim.) Knowing the social world. Buckingham: Open University Press, 138 - 156.

Charmaz, Kathy (2011) Grounded theory methods in social justice research. Teoksessa Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (toim.) The Sage handbook of qualitative research. Los Angeles : Sage, 359 – 380.

Clark-Ibanez, Marisol (2007) Inner-city children in sharper focus. Sociology of childhood and photo-elicitation interviews. Teoksessa Gregory C. Stanczak (toim.) Visual research methods. Image, society, and representation. Los Angeles: Sage, 167 – 196.

Cohen, Louis & Manion Lawrence (1994) Research methods in education. London: Routledge.

D'Cruz, Heather & Jones, Martyn (2004) Social work research. Ethical and political contexts. London: Sage.

Durkheim, Émile (1982/1895) Sosiologian metodisäännöt. Helsinki: Tammi.

Emmison, Michael & Smith, Philip (2000) Researching the visual. London: Sage.

Entwistle, Noel (1997) Contrasting perspectives on learning. Teoksessa Ference Marton & Dai Hounsell & Noel Entwistle (toim.) The experience of learning. Implications for teaching and studying in higher education. Edinburgh: Scottish Academic Press, 3 – 22.

Eräsaari, Leena (1995) Kohtaamisia byrokraattisilla näyttämöillä. Helsinki: Gaudeamus.

Eskola, Jari & Suoranta, Juha (1998) Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Tampere: Vastapaino.

Fine, Arthur (1984) And not anti-realism either. *Noûs* 18(1), 51 – 65.

Giorgi, Amadeo (1988a) The Phenomenological psychology of learning and the verbal learning tradition. Teoksessa Amadeo Giorgi (toim.) Phenomenology and psychological research. Pittsburgh: Duguesne University Press, 23 – 85.

Giorgi, Amadeo (1988b) Sketch of a psychological phenomenological method. Teoksessa Amadeo Giorgi (toim.) Phenomenology and psychological research. Pittsburgh: Duguesne University Press, 8 - 21.

Gauntlett, David (2007) Creative explorations. New approaches to identities and audiences. New York: Routledge.

Glaser, Barney G. & Strauss, Anselm L. (1967) The discovery of grounded theory. Strategies for qualitative research. New York: Aldine Publishing Company.

Greenwood, John D. (1992) Realism, empirism and social constructionism. *Psychological theory and the social dimensions of mind and action. Theory & psychology* 2(2), 131 - 151.

Grönfors, Martti (1982) Kvalitatiiviset kenttätutkimusmenetelmät. Porvoo: WSOY.

Guba, Egon G. (1990) The paradigm dialog. Newbury Park: Sage.

Guba, Egon G. & Lincoln, Yvonna S. (1989) Fourth generation evaluation. Newbury Park: Sage.

Haapaniemi, Pia (2010) Toimeentulotukiasioiden käsittelyn uudelleenorganisointi aikuissosiaalityössä. Julkaisematon kandidaatin tutkielma. Sosiaalityö. Seinäjoki: Tampereen yliopiston täydennyskoulutuskeskus.

Hammersley, Martyn (1992) Deconstructing the qualitative-quantitative divide. Teoksessa Julia Brannen (toim.) Mixing methods. Qualitative and quantitative research. Aldershot: Avebury, 39 - 56.

Harré, Rom (1992) What is real in psychology. A plea for persons. Theory & psychology 2(2), 153 - 158.

Heinonen, Tuula & Cheung, Maria (2007) Views from the village. Photonovella with women in rural China. International Journal of Qualitative Methods 6(4), 35 - 52.

Hirsjärvi, Sirkka & Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula (1997) Tutki ja kirjoita. Helsinki: Kirjayhtymä.

Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena (2008) Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Helsinki: Gaudeamus.

Honkonen, Risto & Karila, Kirsti (1995) Grounded theory ja analyyttinen induktio opiskelijatutkimuksessa. Teoksessa Juha Nieminen (toim.) Menetelmävalintojen viidakossa. Pohdintoja kasvatuksen tutkimisen lähtökohdista. Tampere: Tampereen yliopisto, 135 - 152.

Huusko, Mira & Paloniemi, Susanna (2006) Fenomenografia laadullisena tutkimussuuntauksena kasvatustieteissä. Kasvatus 37 (2), 162 - 173.

Häkkinen, Kirsti (1996) Fenomenografisen tutkimuksen juuria etsimässä. Teoreettinen katsaus fenomenografisen tutkimuksen lähtökohtiin. Jyväskylän yliopisto, opettajankoulutuslaitos. Opetuksen perusteita ja käytänteitä 21. Jyväskylä.

Järvinen, Pertti & Järvinen, Annikki (2000) Tutkimustyön metodeista. Tampere: Opinpajan kirja.

Kaivosoja, Anna (2010) Nuorten tavoittaminen ja kohtaaminen verkkoyhteisöissä. Netari-ohjaajien käsitykset verkkonuorisotyön haasteista ja mahdollisuuksista. Oulun yliopisto. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma.

Kananen, Jorma (2012) Kehittämistutkimus opinnäytetyönä. Kehittämistutkimuksen kirjoittamisen käytännön opas. Jyväskylän ammattikorkeakoulu. Jyväskylän ammattikorkeakoulun julkaisuja 134.

Kinnunen, Maiju (2013) Kielikoululaisten käsityksiä kaksikielisestä koulutuksesta. Fenomenografinen tutkimus entisistä Haaparannan kielikoululaisista. Oulun yliopisto. Kasvatustieteen pro gradu -tutkielma.

Kiviranta, Kai (1995) Giorgin fenomenologisen psykologian metodi laadullisen tutkimuksen apuvälineenä. Teoksessa Juha Nieminen (toim.) Menetelmävalintojen viidakossa. Pohdintoja kasvatuksen tutkimisen lähtökohdista. Tampere: Tampereen yliopisto, 91 – 106.

Kuittinen, Riikka (2013) Nuorten kiireellisen sijoituksen aikainen arviointityö. Sosiaalityöntekijöiden näkemykset ostopalvelulaitoksissa tehdystä arviointityöstä. Helsingin yliopisto. Sosiaalityön pro gradu -tutkielma.

Kvale, Steinar (1996) Interviews. Thousand Oaks: Sage.

Laitila, Minna (2010) Asiakkaan osallisuus mielenterveys- ja päihdetyössä. Fenomenografinen lähestymistapa. Publications of the University of Eastern Finland. Dissertations in Health Sciences 31. Kuopio.

Larsson, Staffan (1986) Kvalitativ analys. Exemplet fenomenografi. Lund: Studentlitteratur.

Lehtinen, Pirkko (2005) Pehmeän ja kovan yrittämisen rajamaastossa. Lapin yliopisto. Tutkimukset ja selvitykset 3/05.

Lehtovaara, Maija (1995) Tutkimus ja tutkimuksen tutkimus fenomenologisesta näkökulmasta. Teoksessa Juha Nieminen (toim.) Menetelmävalintojen viidakossa. Pohdintoja kasvatuksen tutkimisen lähtökohdista. Tampere: Tampereen yliopisto, 71 – 90.

Maanen, John Van (1988) Tales of the field. On writing ethnography. Chigago: The University of Chigago Press.

Marton, Ference (1978) Describing conceptions of the world around us. University of Göteborg. Reports from the institute of education no 66.

Marton, Ference (1982) Towards a phenomenography of learning 3. Experience and conceptualisation. University of Göteborg. Reports from the department of education 8.

Marton, Ference (1988) Phenomenography. A research approach to investigating different understandings of reality. Teoksessa Robert R. Sherman & Rodman B. Webb (toim.) Qualitative research in education. Focus and methods. London: Falmer Press, 141 - 161.

Marton, Ference & Booth, Shirley (1997) Learning and awareness. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.

Mason, Jennifer (2002) Qualitative researching. London: Sage.

McCracken, Grant (1988) The long interview. Newbury Park: Sage.

Mäkelä, Klaus (1990) Kvalitatiivisen analyysin arviointiperusteet. Teoksessa Klaus Mäkelä (toim.) Kvalitatiivisen aineiston analyysi ja tulkinta. Helsinki: Gaudeamus.

Mäkitalo, Outi (2008) Huumevalistus ja sen muunnelmat. Opettajien käsityksiä ehkäisevään huumetyöhön suuntautuneesta koulukasvatuksesta ja opetuksesta. Acta Universitatis Ouluensis E 101. Oulu.

Niikko, Anneli (2003) Fenomenografia kasvatustieteellisessä tutkimuksessa. Joensuun yliopisto. Joensuun yliopiston kasvatustieteiden tiedekunnan tutkimuksia 85.

Niiniluoto, Ilkka (1980) Johdatus tieteenfilosofiaan. Käsitteen- ja teorianmuodostus. Helsinki: Otava.

Patton, Michael Quinn (1990) Qualitative evaluation and research methods. Newbury Park: Sage.

Perttula, Juha (1995) Kokemus psykologisena tutkimuskohteena. Johdatus fenomenologiseen psykologiaan. Tampere: Suomen fenomenologinen instituutti.

Peräkylä, Anssi & Ruusuvuori, Johanna (2011) Analyzing Talk and Text. Teoksessa Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (toim.) The Sage handbook of qualitative research. Los Angeles : Sage, 529 – 544.

Pesonen, Emmi (2010) Potilaiden ja sosiaalityöntekijöiden käsityksiä potilaan itsemääräämisoikeudesta vanhuspsykiatriassa. Helsingin yliopisto. Sosiaalityön pro gradu – tutkielma.

Pesso, Kaija (2004) Terveystieteiden viitekehys tutkimuskohteena. Acta Universitatis Tamperensis 1005. Tampere.

Phillips, Denis C. (1990) Postpositivistic science. Myths and realities. Teoksessa Egon G. Guba (toim.) The paradigm dialog. Newbury Park: Sage, 31 – 45.

Piensoho, Tuula (2001) Äitiyden alkumetreit. Naisten raskaudelle ja synnytykselle antamat merkitykset ja oppimiskokemukset. Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 176. Helsinki.

Pihlainen, Aira (2000) Hyvä, ihanteellisuus ja epäitsekkyys arvo- ja arvostuskäsityksinä terveydenhuollon koulutuksessa ja työelämässä. Acta Universitatis Tamperensis 730. Tampere.

Pink, Sarah (2001) Doing visual ethnography. London: Sage.

Prosser, Jon (2011) Visual Methodology. Toward a More Seeing Research. Teoksessa Norman K. Denzin & Yvonna S. Lincoln (toim.) The Sage handbook of qualitative research. Los Angeles : Sage, 479 - 496.

Raunio, Kyösti (1999) Positivismi ja ihmistiede. Helsinki: Gaudeamus.

Reamer, Frederic G. (1993) The Philosophical foundations of social work. New York: Columbia University Press.

Rissanen, Riitta (2003) Työelämälähtöinen opinnäytetyö oppimisen kontekstina. Fenomenografisia näkökulmia tradenomin opinnäytetöihin. Acta Universitatis Tamperensis 970. Tampere.

Ronkainen, Suvi (2000) Sandra Harding. Sijoittautumisen ja sitoutumisen tietoteoreetikko. Teoksessa Anneli Anttonen & Kirsti Lempiäinen & Marianne Liljeström (toim.) Feministejä. Aikamme ajattelijoita. Tampere: Vastapaino, 161 – 186.

Rorty, Richard (1989) Contingency, irony, and solidarity. Cambridge: Cambridge University Press.

Russell, Amy Catherine & Diaz, Natalie D. (2011) Photography in social work research. Using visual image to humanize findings. Qualitative Social Work January 13, 2012. Published online before print January 13, 2012, doi: 10.1177/1473325011431859. Viitattu 7.11.2012. <http://www.sagepublications.com>

Ruusuvuori, Johanna & Tiittula, Liisa (2005) Tutkimushaastattelu ja vuorovaikutus. Teoksessa Johanna Ruusuvuori & Liisa Tiittula (toim.) Haastattelu. Tutkimus, tilanteet ja vuorovaikutus. Tampere: Vastapaino, 22 – 56.

Salovaara, Suvi (2008) Kasvatuskumppanuutta ja jaettua asiantuntijuutta. Lastentarhanopettajien käsityksiä vanhempien asiantuntijuudesta. Tampereen yliopisto. Kasvatustieteen, erityisesti varhaiskasvatuksen pro gradu -tutkielma.

Sayer, Andrew (1992) Method in social science. London: Routledge.

Seale, Clive (1999) The Quality of qualitative research. London: Sage.

Shotter, John (1992) Social constructionism and realism. Adequacy or accuracy? Theory & psychology 2(2), 175 - 182.

Siljander, Pauli (1995) Teksti ja todellisuus. Laadullisten aineistojen tulkinnan edellytyksistä. Teoksessa Jari Eskola, Jukka Mäkelä & Juha Suoranta (toim.) Ihmistieteiden 1990-luvun metodologiaa etsimässä. Keskustelua kasvatustieteiden ja sosiaalitieteiden 1990-luvun metodologiasta. Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja C8. Katsauksia ja puheenvuoroja. Rovaniemi, 111 - 130.

Sokolowski, Robert (2000) Introduction to phenomenology. Cambridge: Cambridge University Press.

Strauss, Anselm & Corbin, Juliet (1990) Basics of qualitative research. Grounded theory procedures and techniques. Newbury Park: Sage.

Suoranta, Juha (1995a) Tekstit, murrokset ja muutos. Acta Universitatis Lapponiensis 10. Rovaniemi.

Suoranta, Juha (1995b) Metodologia muukalaisuutena. Teoksessa Jari Eskola, Jukka Mäkelä & Juha Suoranta (toim.) Ihmistieteiden 1990-luvun metodologiaa etsimässä. Keskustelua kasvatus- ja sosiaalitieteiden 1990-luvun metodologiasta. Lapin yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja C8. Katsauksia ja puheenvuoroja. Rovaniemi, 27 – 40.

Svensson, Lennart (1984) Människobilden i Inom-gruppens forskning. Den lärande människan. Göteborgs universitet. Pedagogiska institutionen. Rapport nr 1984, 3.

Svensson, Lennart & Theman, Jan (1983) The relation between categories of description and an interview protocol in a case of phenomenographic research. University of Göteborg. Reports from the department of education 2.

Säljö, Roger (1994) Minding action. Conceiving of the world versus participating in cultural practices. Nordisk Pedagogik 14(2), 71 - 80.

Tarkiainen, Maija (2012) Fyysinen ympäristö asiakaskokemuksen rakentajana. Vertaileva tapaustutkimus kahdesta sosiaalipalvelun asiakastilasta. Lapin yliopisto. Sosiaalityön pro gradu – tutkielma.

Töttö, Pertti (2000) Pirullisen positivismin paluu. Laadullisen ja määrällisen tarkastelua. Tampere: Vastapaino.

Uljens, Michael (1989) Fenomenografi. Forskning om uppfattningar. Lund: Studentlitteratur.

Valkonen, Leena (2006) Millainen on hyvä äiti tai isä? Viides- ja kuudesluokkalaisten lasten vanhemmuuskäsitykset. Jyväskylä Studies in Education, Psychology and Social Research 286. Jyväskylä.

Vanhala, Anni (2005) Paikka ja asiakkuus. Etnografia naisten asuntolasta. Acta Universitatis Tamperensis 1075. Tampere.

Virtanen, Juha (2006) Fenomenologia laadullisen tutkimuksen lähtökohtana. Teoksessa Jari Metsämuuronen (toim.) Laadullisen tutkimuksen käsikirja. Helsinki: International Methelp, 151 - 213.

Zouwen, Johannes Van Der (2002) Why study interaction in the survey interview? Response from a survey researcher. Teoksessa Doug W. Maynard & Hanneke Houtkoop-Steenstra & Nora Cate Schaeffer & Johannes Van Der Zouwen (toim.) Standardization and Tacit Knowledge. Interaction and Practice in the Survey Interview. New York: Wiley Interscience, 47 – 65.

LIITE

Liite. Haastattelukysymykset

1. Laita kuvat tärkeysjärjestykseen ajankäytön suhteen.

Yksittäisiä kuvia koskevat kysymykset:

- Miksi juuri tämä kuva?
- Mitä se esittää – miksi?
- Keitä/mitä siinä on – miksi?
- Ajankäyttö?
- Kuinka usein?
- Kuinka paljon?
- Miksei?
- Kuvittele päinvastaista tilannetta

Kokoavia kysymyksiä:

- Onko yksinhuoltajuudessa jotain etua – mitä?
- Entä jos lapsesi olisikin tyttö? Vaikuttaisiko se – miten?
- Entä jos olisitkin isä/mies?
- Onko jotain mitä en ole osannut kysyä?
- Voitko kertoa esimerkkejä tilanteista, joissa jotenkin näkyy että suhtautuminen yhden vanhemman perheisiin on erilaista?